

**3-КЛАСС
ҮЧҮН
ТАРБИЯЛЫК
САБАКТАР**

№1 сабак ИЧИ ТАРДЫК, КӨРӨ АЛБАСТЫК, КАРА НИЕТТИК

Сабактын максаты:

Окуучулар ичи тардык, көрө албастык, кара ниеттик сапаттар жөнүндө билишет. Мындай сапаттардан алыс болууга аракеттенишет.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Окуучум, ичи тардык, көрө албастык, кара ниеттик адам дилине, ыйманына туура келбеген терс сапат экендиги сага маалым. Биздин ата-бабаларыбыз дагы бул сапаттардын инсан тагдырына коогалаң түшүрөөрү жөнүндө оозеки чыгармачылыгында баса белгилеп кетишкен. “Ичине кара таруу айланбаган” деген далилдүү сөз аркылуу ичи тардык менен көрө албастык сапаттын табиятын ачып беришкен. Ичи тар адам эч качан бирөөнүн жакшылыгына кубанбайт, кубанычына ортоктош болбойт. Тескерисинче ошол нерселер өзүндө болбогонуна ичи тарып, жанын коерго жер таппайт. Бул – жийиркеничтүү, эң жаман сапат.

Кара ниет адамдын дилинде бирөөгө жакшылык кылуу, боорукерлик, айкөлдүк сапаттардын бири да жок. Дилинде башкаларга болгон жаман ой гана уялап калган. Адамдар мындай сапаттарды жек көрүшөт. Окуучум, сен да мындай жамандалган сапаттардан оолак бол. Эч качан бирөөнүн ийгилигине ичиңди тарытпа, кайра кошо сүйүн. Байлыгына көз артып, кара ниеттикке жол койбо. Ошондо гана сен таза дилдүү инсан болуп жетилесиң.

2-кадам: Окуучулар текст менен таанышышат. Класста талкуулашат.

Кара ниеттиктин жазасы

Бир жолоочу алыс сапарда жүрдү. Анын жанында он миң сом алтын акча салынган баштыгы бар эле. Бир күнү ал жолоочу күн батып, караңгы түшө баштаган чакта бир кыштакка келип түштү. Кеч кирип кеткендиктен аны орто жаштыгы бир адам үйүнө таклип кылды. Үйүнө алып барып, колдо бар тамагын жайнатты. Жатаар маалда:

-Урматтуу мейман, сиз түндү ушул үйдө өткөрөсүз. Эгер жаныңызда алтын же башка буюмдарыңыз болсо мага берип коюңуз, кокусунан уурулар сизде алтын бар экендигин сезип калышса, капилет зыян кылып коюшпасын,- дейт. Жолоочу баштыгын ага берет.

Бир оокумда баштыгын берип коюп кыжаалат болгон жолоочу:

-Урматтуу жолдош, мен өтө эртелеп жолго чыгам! Сиздерди ойготуп, тынчыңызды алгым келбейт, баштыгымды өзүмө эле алып келип берсеңиз, - деп өтүнөт. Ал адам ошол замат баштыгын алып келип берет.

Баштыктын буугучу чечилбептир, мөөрү да жайында экен. Ошентсе да баштыктагы акчаларын бир сыйра санап чыкты, баары түгөл экен. Ал адамдын ак

ниеттүү, адал жүрөк, аманатка кыянаттык кылбай турган бир жан экендигине ишенди.

Бир аз убакыт өткөндөн кийин эрди-кандын ортосундагы жаңжалды угуп, тыңшап калды. Аялы күйөөсүнө опурула мындай деп жатыптыр:

-Кызык мүнөз, наадан адам экенсиң. Өзү келип турган байлыкты колдон чыгарып олтурасың. Мунун көзүн тазалап, ошончо алтынды алып калалы.

Алардын сөздөрүн угуп, коркуп, тезинен баштыгын алып бөлмөнүн тушунда жайгашкан чоң дарактын башына чыгып жашынып калат. Алардын 20 жаштагы уулу аракты көп ичет экен. Ошол күнү да аябай мас болуп келип, жолоочу жаткан орунга кулады.

Күйөөсү уктагандан кийин аялы акырын ордунан турду. Бир чоң ташты көтөрүп алып, баягы үйгө кирди. Үй караңгы болчу. Аял акырын басып баягы жолоочунун ордунда жаткан уулунун жанына келип, аны жолоочу деп ойлоп таш менен уруп калды. Уулу тил тартпай жан берди. Аял анын баштыгын издеп таба албай, күйөөсүн ойготту.

-Мусаапырды өлтүрдүм, таң ата электе аны жок кыл. Анан кийин баштыгын издеп табалы, - деди.

Күйөөсү ордунан ыргып турду да аялын каттуу урушуп, аны менен кошо уулу жаткан бөлмөгө киришти. Чырак жандырып карашты. Ал жолоочу эмес эле өзүнүн уулу экендигин көрүп аял чачын жулуп ыйлай баштады.

Бул кайгылуу мүшкүлдү көргөн күйөөсү:

-Кара ниеттиктин жазасы ушул болот. Күнөөсүз бир адам үчүн дар курдуң эле, өзүң асылдың, эми кокуйлаганың менен эч пайда бербейт, - деди.

Аял өзүн тыткылап ыйлады, акырында кайгысына чыдай албай көз жумду.

Үй ээси жолоочуну издей баштады. Ал дарактан түшүп анын жанына басып келди.

-Урматтуу мейман, - деди ал,- ушундай мүшкүл окуянын кесепетинен сенин алыңдан кабар алабадым, кечирип койгун. Түндө башка жерге жашырынып жакшы кылган экенсиң. Болбосо кара ниет аялым же уулум сени мертинтип коймок.

Суруолор:

1. Ичи тардык, көрө албастык дегенди кандайча түшүндүң, мындай сапаттардан арылуунун жолу барбы?

2. Кара ниеттиктин акыры эмне менен бүтөт?

3. Жолоочу кара ниеттикти кантип байкап калды?

4. Үй ээси кандай абалда калды?

3-кадам: Залкар ойлорду талкуулашат.

Залкар ойлор

Ичи тардан ийне атпайт.

Ичи тардын иши тар.

Кара ниеттин карды тойбойт,

Кара өзгөйдүн иши оңолбойт.

Ийгилик үстүндө пейилиңди тарытпа,
Иш үстүндө көңүлүңдү иритпе.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. Ичи тардык, көрө албастык, кара ниеттик жөнүндөгү көркөм чыгармаларды таап окугула.
2. Залкар ойлорду класста талкуулагыла.

№2 сабак

ОРОЙ-ОДОНОЛУК, ЫКСЫЗ – КҮЛКҮ АДЕПСИЗДИК

Сабактын максаты:

Окуучулар оройлук, одонолук, ыксыз күлкү адепсиздик сапаттар экендигин түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Адам баласынын адептүүлүгү сүйлөгөн сөзүнөн, баскан-турганынан, бирөөгө жасаган мамилесинен билинет. Элибизде сөз бар эмеспи “Тарбиянын жакшысы – таалайдын ачкычы” деген. Демек, биздин жакшы тарбиябыз бактылуу, таалайлуу өмүр кечиришибизге өз таасирин тийгизээри талашсыз. “Жакшы сөз жан эргитет, жаман сөз жан кейитет” деген макалдын түпкү маңызы да ушул багытта. Ар дайым адамдарга сылык-сыпаа мамиле кылышыбыз керек.

Оройлук, бирөөгө одоно мамиле жасоо, корс тийүү - бул тарбиясыздыктын, адепсиздиктин белгиси. “Көйнөктүн кирип жууса кетет, көңүлдүн кирип айтса кетет” дегендей, адам көңүлү өтө назик, аны одоно мамиле, орой адам оорутуп алат. Зөөкүрлүктүн кесепетинен адам мүнөзү жабыркайт, жек көрүүнү пайда кылат. Орой, корс адам бирөөлөр менен жакшы мамиле түзө албайт, анткени анын чорт мүнөзү өз таасирин тийгизет.

Ыксыз күлүү да ушундай терс сапаттардын катарында. Элибизде “Күлкү - ден соолуктун мүлкү” деген сөз бар. Туура мунун чындыгы бар. Анткени адам жайдары турмушта жашаса, кайгы тартпаса, ар дайым күлүп жүрсө өмүрү узун болот. Бирок күлкүнүн да чеги болуш керек. Чектен сырткары, ыксыз күлүү адепсиздик болуп саналат. Өзүңдөн-өзүң эле, болбогон нерсеге күлө берсең айланаңдагылардын сын көзүн ойготосуң. Жек көрүү сезимин жаратып, ыңгайсыздык туудурасың.

Көпчүлүк менен чогуу олтурганда эки адам эч качан биригип алып шыбырашып, каткырып күлө бербеш керек. Анткени жаныңдагы адамды сөз кылып жаткандай туюлат. Көпчүлүктүн шектенүүсү ойгонот. Сага болгон сый урматы жоголот. Ошондуктан, окуучум, оройлуктан, ыксыз күлкүдөн өзүңдү алыс карма. Сылык анан оор-басырыктуу бол.

2-кадам: Текст окулуп, талкууланат.

Күлкүнүн кесепети

Талгат кечинде бир туугандары менен апендинин жоруктарын айтып күлүп олтурушту. Отуруш аябай кызыды. Классташтарынын жоруктарын, дагы башка күлкүлүү окуяларды айтышып, кызыганынан уктап жаткан ата-энеси эстеринен чыгып кетти.

Көп кабаттуу үйдө жашагандыктан кошуналарынын да уйкусу бузулду. Бир убакта эшикти каккылап кошунасы балдардын атасына арызданды. Балдарына ачуусу келген атасы көчөгө чыгып күлүп келгиле деп сыртка чыгарып, эшикти ичинен жаап алды.

Кыштын күнү, түн бир маал алар суукка үшүп, бир чети коркуп күлкүнүн кесепетин аябай тартышты. Алар атасына экинчи ыксыз күлбөгөнгө сөз беришти.

Суроолор:

- 1.Орой адам менен мамиле түзүп көрдүң беле?
- 2.Кайсыл учурда күлүү керек экен?
- 3.Талгатты атасы эмне үчүн бир туугандары менен сыртка айдап чыкты?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Күлгөндү билбесең ыржайба.

Күлкү - өмүргө күлазык.

Күлкүнүн да чеги болот,

Күйүп калып жүрбөгүн.

Күлгөндүн баары дос эмес,
Урушкандын баары кас эмес.

Орой уруш десе уугун, кериш десе керегесин ала чуркайт.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

1.“Орой менен достошпо”, “Ыксыз күлүү - адепсиздик” деген темада ой толгоо жазгыла.

2.Залкар ойлорду талкуулагыла.

№3 сабак

КАЛП АЙТУУ, ЖАЛАА ЖАБУУ, АЛДАМЧЫЛЫК

Сабактын максаты:

Окуучулар калп айтуу, жалаа жабуу, алдамчылык адепсиздик сапаттар экендигин түшүнөт.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

“Калптын казаны кайнабайт”, “Калп айткан адам жарыбайт” деген макалдар калк арасында эбактан бери эле жашап келет. Бул макалдарда камтылган ой, калпычылыктын жаман сапат экендигин айгинелейт. Бала калпычылыкты кичинекей кезинен эле үйрөнө баштайт. Себеби, кандайдыр бир туура эмес иш жасап, ата-энесинин урушунан коркуп калп сүйлөйт. Ошентип бул сапат билинбей калыптана берет. Төмөндөгү окуя да ушуга байланыштуу.

Бир күнү Болот менен Эрбол үйдө жалгыз калышты. Алардын апасы тойго кетти. Болот Эрболдон эки жаш улуу. Ал жети жашта. Эрбол экөө таекеси сатып келип берген оюнчук “КАМАЗ” менен ойноп жатышкан. Болот аны сындырып алды. Апасы тойдон келип, сынган оюнчукту көрүп, Болоттон:

-Балам, оюнчукту ким сындырды? – деп сурады. Коркуп кеткен болот:

-Эрбол сындырды – деп калп айтты. Апасы күлүмсүрөп Эрболду кучагына алды да:

-Эрболума тойдон момпосуй алып келдим, - деди. Ызасына чыдабаган Болот:

-Эмне үчүн? Ал машинаны сындырып салбадыбы? Мен сындырбасам деле мага момпосуй бербейсизби? – деди.

-Жок. Эрбол машинаны сындырганы үчүн момпосуй берем! – деди апасы. Апасынын бул сөзүнө таң калган Болот:

-Апаке, машинаны мен сындыргам. Мага момпосуй бериңизчи – деди. Апасы күлүп:

-Мына, уулум! Калп баары бир билинип калат! Андыктан, калп айтпай жүргүн – деди.

Көрдүңөрбү балдар калп канчалык жашырба, баары бир билинип калат. Калп айтканга көнүкпө, чынчыл болууга аракет кыл.

Алдамчылык менен жалаа жабуу да терс сапаттардан. Алдамчылык – жалган менен эриш аркак. Адамдардын бири-бирине болгон ишеничин кетирет. Адамдык сапаттын жоголушуна алып келет. Ал эми жалаа жабуу эң жийиркеничтүү сапат. Жабыркатат, жүрөктү сыздатып адам турумушун жагымсыз нукка бурат. Алдамчы, жалаакор адамдарды жек көрөлү, өзүбүздөн бул сапаттарды алыс айдайлы. Ак, ар нерсеге так жүрөлү.

2-кадам: Окуучулар текстти окуп, класста талкуулашат.

Калп айтуунун кесепети

Досторум, силерге мектеп турмушунан кызыктуу бир окуяны айтып берүүнү чечтим. Мектепте окуп жүргөнүбүздө мугалимдерибиздин үй тапшырмасын аткара албай калганда, ар кандай шылтоолорду айтып, аларды алдаганга аракет кылган окуучулар көп кездешет. Бир жолу мен да ошондой акыбалда калып, экинчи калп сүйлөбөс болдум.

Мен анда 6-класста окуур элем. Биздин мектепте тартип катуу болчу. Бир күнү биология сабагынан Акылай эже биздин класска жан-жаныбарлар жөнүндө кызыктуу сабак өтүп, андан соң бардыгыбызга кийинки аптада курт-кумурска, өсүмдүктөрдөн гербарий жасап келүүбүздү үй тапшырма катары берди. Эгер аны аткарбасак аябастан туруп, дароо “2” кое турганын да алдын ала эскертип койду.

“Макул” деп сөз бергенибиз менен кийинки аптага чейин көпчүлүгүбүз эжейдин тапшырмасын унутуп коюптурбуз. Бир эле Айсулуу деген эң жакшы бааларга окуган кыз эже айткан күнү эле кооз гүлдөрдү, көпөлөктөрдү кармап, аларды бир жумадан бери кургатып келиптир. Акылай эже Айсулууга ыраазы болуп, дароо “5” койду, а калгандарына жини келип “2” коюп салды. Эң коркунучтуусу ал күнү мектеп боюнча линейка бар болучу. Андыктан, мага кезек келгенде эжеге даярлап койгон гербарийимди үйгө унутуп койдум деген шылтоону айта салбасмынбы. Эже мага жинденген жок, жай гана “Андай болсо, үйүң жакын эле, 15 минуттун ичинде барып алып кел,” - деп сабактан бошотуп койду.

Кызыктын баары ошондо башталды. Мектептен чыгаарым менен үйгө чуркап барып, бир кичинекей кагаз куту таап, анын ичине пахта салдым. Огороддон талаа чөптөрүн жана он чакты чегирткелерди кармап, кутунун ичиндеги пахтага жайгаштырып, шашылган бойдон мектепке кайттым. Акылай эже кутуну ачканда баягы менин чегирткелеримдин бардыгы секирип кетишти, а огороддон алынган чөптөр талаа чөбүндөй болбой эле бүрүшүп, соолуп калыптыр. Класстагы “2” алгандар да, “5” алгандар да, эжейим да менин жоругума боору катканча күлүштү. Ошондо биринчи жолу, жана башкалардан өзгөчө айырмаланган “2” менен курдаштарымдын арасында уят болгом. Ушундай окуядан кийин үй тапшырмаларымды берилген күнү эле аткарууга, эч кимге калп сүйлөбөгөнгө өзүм-өзүм сөз бердим.

Суроолор:

1. Эмне үчүн адамдар калп сүйлөшөт?
2. Сындырып койгон машинаны Болот эмне үчүн инисине төңкөдү?
3. Калп айткан окуучунун класшташтарынын астындагы абалын кандай элестеттиң?

3-кадам: Залкар ойлорду талкуулашат.

Залкар ойлор

Калпты чындай айтса, чындык чычая качат.

Калпычы “ойноп айттым” дейт,
Ууру “таап алдым” дейт.

Калп ырыс кесет.

Калпычы киши элге ишенбейт.

Жалган сөз сени жарытпайт,
Чындык сөз сени карытпайт.

Жалганчынын чын сөзү жалганга тете.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

1.Алдамчылык, жалаа жабуу жөнүндөгү жомокторду таап окугула, маанисин сүйлөп бергиле.

2.Залкар ойлорду талкуулагыла.

№4 сабак

КЫРГЫЗ ЭЛИ – ЖАРАТМАН КАЛК

Сабактын максаты:

Окуучулар кыргыз элинин жаратмандыгы, “Манас” эпосу жөнүндө маалымат алат.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Кылымдарды карыткан кыргыз эли канчалаган оош-кыйыш замандарды башынан өткөрдү. Бүлүндү, талоонго учурады сайда саны, кумда изи калбай жок болуу коркунучунда да турду. Бирок ошентсе да өзүнүн улуулугун, нарк-насилин, салт-санаасын, үрп-адатын жоготкон жок. Бар байлыгын тилинде сактап муундан муунга мурас кылып калтырып келди.

Жөө жомоктору, макал-лакаптары, учкул сөздөрү, кенже эпостору, кошоктору, сезим козгогон ырлары өзүнүн кунун, сынын жоготпой биздин муунга жетти. Башкасын коюп “Манасты” айт дейт элибиз. Миллиондогон сап “Манас” эпосун эч жазуусу жок акыл эсинде туюнуп, оозеки айтып, сактап келишти. Бул касиет кыргыз улутунун улуулугун айгинелеп турат.

Биз жаш муундар элибиздин ушул касиети менен сыймыктансак болот. ЮНЕСКО нун маалыматына караганда кыргыз эли оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө өтө бай элдердин бири экендиги айтылат. Турмуш чындыгын көркөм чагылдырган макалдарын байкап көрөлүчү. “Жакшылыктын жарыгы өчпөйт”, “алтын чирибейт, акыл азбайт”, “Ар ким өз пейилинен табат” ж.б. акылман айтылмалары эмне деген улуу философия.

Ал эми “Манас” эпосуна тең келээр дүйнөдө бир да эпос жок. Бул эпос манасчылык өнөрдүн дарамети менен улам көркөмдөлүп, байып, толукталып бизге жетип олтурат. Бул уникалдуу өнөрдү аркалаган чоң манасчыларга Саякбай Каралаев, Сагымбай Орозбаков ж.б. кошууга болот. Өнөрдүн таасирдүүлүгүнөн үч күн, үч түн тынымсыз “Манас” айткан күндөрү да болгон экен манасчылардын.

Манас эпосунда кыргыз элинин бүтүндөй турмушу, салт-санаасы, элдик медицинасы, астрономиясы, адеп-ахлагы чагылдырылган. Кыргыз элинин энциклопедиясы десек да жаңылышпайбыз.

Манасчылардын ал өнөргө киришип калуусунун да өзүнчө сыры бар экендиги эл арасында аңыз болуп айтылып жүрөт.

Залкар манасчы

Таланттуу манасчы Сагымбай Орозбаков чалкыган Ысыккөлүбүздүн күңгөйүндө туулган. Ал бала кезинен эле ырга шыктуу болгон. Тамаша ырларды чыгарып жүргөн.

13 жашка келгенде, бир күнү таңга жуук түш көрөт. Түшүндө Сагымбай талаада жөө келе жаткан болот. Алдыда турган чоңдугу тоодой боз үйлөрдүн бирине баш багып “Манас” айтып жаткан кишилерди көрөт. Алардын бири Манастын туулушун, бири Көкөтөйдүн ашын, бири Чоңказатты айтып жаткан

болот. 25 жаштардагы карасур жигит Сагымбайды: “Сен да Манас айтасың, айтпасаң айбалта менен чабам”, - деп коркутат. Караса ал жигит Семетей болуп чыгат. Ушул түштөн кийин Сагымбай “Манас” айта баштайт.

Сагымбай “Манастын” үч бөлүмүн, ал гана эмес “Семетейди” өзгөчө берилип, зор берилүү менен эң көркөм айткан. Сагымбай Манаска ат коюну төмөндөгүдөй ыр саптары менен айткан:

“Карыганда бир перзент,
Бай Жакып бала көрүптүр,
Ат коюучу кези бар”...
“...Бай Жакып баланы алыптыр,
Этегине салыптыр,
Элүү дилде – кызыл пул
Колуна кармап салыптыр.
“Ат коюңар!” - деп, айтып,
Аксакал Жакып кеп айтып,
Көптүн келди кашына.
“Ат асмандан дечү эле,
Жакшы ат коер бекен” – деп,
Көзүн салып Бай Жакып
Аяк менен башына.

Суроолор:

- 1.“Манас” эпосу канча бөлүмдөн турат?
- 2.Кыргыздын кайсы эпосунан жатка үзүндү айта аласың?
- 3.Сагымбай Орозбаков кандайча Манас айтып калган?
- 4.Манасчылардан дагы кимдерди билесиң?

2-кадам: Залкар ойлорду талкуулашат.

Залкар ойлор

Кепке кемтик болгончо, кеп билгенди ала жүр.

Кеп чынынан бузулбайт.

Калкыма нарк болсун, уулума барк болсун.

Балалуу өрдөк көлүнөн кетпейт,

Баласы жакшы элинен кетпейт.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

- 1.Элдик жөө жомокторду таап окуп, маанисин айтып бергиле.
- 2.“Манас” эпосунан үзүндү жаттагыла.
- 3.Залкар ойлорду окуп талкуулагыла.
- 4.Эл оозунда айтылып жүргөн макал-лакаптарды жыйнагыла.

№5 сабак ЭЛДИН ПЕЙИЛИ, СЫЙЧЫЛДЫГЫ, МЕЙМАНДОСТУГУ

Сабактын максаты:

Окуучулар кыргыз элинин пейили, сыйчылдыгы, меймандостугу тууралуу маалыматка ээ болот.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

*Кемер, кур, кесел өтүк ак калпагың,
Кээ уулуң билбей жүрөт анын баркын.
Элиңе белги берип тааныштырган,
Киймиңден кагылайын кыргыз калкым.*

*Үйүңө конок келсе жүзүң жарык,
Кой сойуп сыйлай жүргөн ата салтың.
Кызытып кымыз берип, май жедирген,
Пейлиңден кагылайын кыргыз калкым.*

Кыргыз эли кең пейил, сыйчыл, меймандос эл. “Конок үйдүн куту” деген нуска сөздү бекем тутушуп, үйүнө келген конокту кой сойуп сыйламайынча кетирген эмес. Айттырбай келген кудайы конок үчүн да берер тамагы ар дайым белен болгон. “Үйгө канча бут кирсе, ошончо кут кирет” деген түшүнүктү бекем сакташып, келген конокту кут деп эсептешкен.

Конок айттыруу

*“Коноктон түк бир жадабас,
Колунда барын аябас.
Тоолуктун тоодой пейили бар,
Толкуган көлгө чамалаш”*

(Байдылда)

Конок күтүү - кыргыздын сыймыгы. Мейман келип турган үй кут түшкөндөй сезилген. Жети адам келсе бирөө Кызырдай саналган. Конок айттыруу – ошол үйдүн тамагын эңсөө. Анын бардарчылыгын, кенен дасторкон, кең пейил экендигин баамдаткан. Демек, конокту ойдогудай тосо алаарын, анын салттуу жана нарктуу, адамды өзүнүн сыйы, суктанарлык касиети бар экенин көрсөтөт. Уяттуу меймандардын баркына жете алуучу, ошол айылды уят кылбоочу, дасторкон үстүнөн тап жылдырбоочу касиетин билдирет.

Угушубузча Кочкор ичинде тогуз жүз кызыл койлуу Токсобай деген байдын үйүнө жүз адам менен болуш-бийлер келип түшөт. Болуш байга карап:

-Жүз адам келип отурабыз, ушунча элди коноктой аласызбы? – дейт. –Жүзүң эмес миң адамды коноктоор биздин парыз. Туу калган бээ союп берейин жетеби? Меймандар баса олтуруп калышат. Батымдуу болууга бай эки боз үйдү катар көтөртө коет да, аларды ошого кийирет. Катар кемегелер казылат, казандар

асылат. Айыл адамдары конок үйдөн тап жылышпайт. Санжыра айтылып, кеп сандыктын оозу ачылып, ойдогудай конок болуп, аттанып кетишет.

Дасторкон үстүн сыйлоо

*“Адамды алдап болбойт тамак менен,
Акылды өлчөп болбойт кадак менен.
“Казаның карк эмес” - деп таарынбайбыз,
Күтүп ал, жаркылдаган кабак менен”*

(Аалы)

Дасторкон – ошол үйдүн сыймыгы, бактысы. “Дасторкону кандай экен”, “Жайыл дасторкон”, “Кең дасторкон, келбери неме”, “Дасторкону кууш” өңдүү баалар кайнаткан казанына байланышат. “Куу казан”, “Май казан”, “Анын казаны толо кайнабайт”...сымал сөздөр айтылат.

Даам татуу – даам таттыруу да пейилди билдирет. Ошентип, бирөөнүн дасторкону сизди сыйлоонун аракетинде болот. Илгеркилер сыйдын да, сыйлоонун да кадырына жетүүчү, жарпын жазышып, жадырап-жайнап, дасторконго койгонун барктоочу. Азы-көбүнө ыраазы болуучу, үй ээсин урматтоочу.

Мейман тосуу

Бул – келүүчү ардактуу мейманды алдын-ала күтүнүү. Аларга эмне сый көрсөтүлөт. Ошолорду түгөл дайындап коюу. Милдеттүү конокторду тап жылдырбай, шек билдирбей урматтоо. Ага журт билермандарын тосуу, куда-сөөк тосуу кирет.

Куйручуктун атасы Өмүрзак улан кезинде Ормон баатырдын айылына барып калат. Баатыр баштап эле чабылып, мейман күтүнөт. “Бу баатыр, хан өзү баштап, бүлүк түшүп, жумалап күтүп жаткан коногу ким болду экен?” - деп ойлойт. Көрсө, Калыгул олуя тура! Ак кементайчан, этеги саймаланган кандагай кийип, Калыгул карасур атын минип, (ал адамды башка ат көтөрө алчу эмес экен) жан-жөкөрлөрү менен келип түшөт. Ормон баатыр окчундап тосуп чыгат. Атайын көтөрүлгөн ак өргөөлөрдүн бирине түшүрөт. Койдун сүтүнүн курутунан эзилген, сары май сапырылган кырма аяктарга суюк суусун куюшуп, меймандарга сунушат.

Сууроолор:

- 1.Мейманды кандайча күтүү керек?
- 2.Кут дегенди кандайча түшүндүң?
- 3.Сен конок күтүүнү билесиңби?

2-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Конок бар жерде береке бар.

Коногу пейил күтсө, үй ээси капа болот.

Конок конбой кетпейт, чакырып кондурганга жетпейт.

Конок “тойбодум” дебейт, “сойбоду” дейт.

Конооруңдан мурда конушуңду камда.

Мейманыңдын көзүнчө мышыгыңды “пыш” дебе.

Мейманга аш кой, эки колун бош кой.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

- 1.Өзүңөр конок күтүү каадасын иштеп чыккыла.
- 2.Мейман тосуу каадасын ролдоштуруп аткаргыла.
- 3.Залкар ойлорду талкуулагыла.

№6 сабак

МАКСАТЫҢЫЗ БЕЛГИЛҮҮ БОЛСУН

Максатын туура коё албаган кемеge эч бир шамал жардам бере албайт.

Конфуций

Сабактын максаты:

Окуучулар максат коюунун маанисин түшүнүшөт. Максатка жетүүгө аракет кылууну үйрөнүшөт.

Мугалим үчүн материалдар:

Көрүнүп тургандай эле максат – кылынуусу керек болгон бир ишти соңуна чыгаруу болуп саналат. Мүдөө – болсо баруу керек болгон жер. Бул эки термин, бири-бирин толуктаган маанилүү элементтер.

Инсандын каалаган натыйжага жетүүсү үчүн төмөндөгү эки суроого ачык жана так жооп берүү керек:

1. Максатымды жана мүдөөмдү туура белгилегенминби?

2. Жашоомду бул максатка жана мүдөөмө ылайыктуу пландай алганмынбы?

Бир инсандын так ушул суроолордун үстүндө туруусу керек болгон чекит. Бул суроолорго сөзсүз түрдө жооп берүүсү керек.

Туура максат жана мүдөө белгилениши керек.

Инсан жашоодо эмне боло тургандыгына жана эмнени каалап жаткандыгына чечим чыгаруусу керек. Эмне үчүн окуп жатат? Өзү тандаган окууну бүткөндөн кийин эмне болууну каалап жатат? Өзү каалаган жерге жеткенден кийин бактылуу боло ала тургандыгына жана бардык проблемаларынын чечиле тургандыгына канчалык даражада ишенүүдө?

Келечегине байланыштуу маалыматтарды кимден же болбосо кимдерден алуусу керек? Досторунун, мугалиминин, ата-энесинин жана туугандарынын сунуштары канчалык даражада туура жана так? Булардын кайсынысы этибарга алынуусу керек?

Бардык мына ушундай суроолор инсандын башын толтурат, кээ бир убакытта ичинен чыга албай турган даражада депрессия жана чечкинсиздикти пайда кылат.

Мындай учурда эмне кылуу керек?

Депрессияга түшүүгө жана буларды проблема кылууга эч кажет жок.

Төмөндөгүдөй кылуу керек:

1. Алгач өзүңүздүн таланттарыңызды белгилөөңүз зарыл.

2. Бул таланттарыңыз менен эмнелерди кыла аласыз мына ошого чечимиңизди чыгарыңыз. Башкача айтканда кайсыл тармакта ийгиликке жетишишиңизге ишенесиз? Бул маселеде өзүңүздүн көз карашыңызды тактаңыз.

Так илимдерге жетишээрлик деңгээлде кызыгууңуз жок болсо, гуманитардык тармактарда чечим чыгаруу керек болот. Гуманитардык тармакта кетүүгө чечим чыгарсаңыз, дарыгер болууну максат кылууңуз орунсуз.

3. Тандаган тармагыңызга тиешелүү каалаган кесиптерди белгилеңиз.

4. Тармакка тиешелүү максат мүдөөңүздү белгилеп жатып төмөндөгү пункттарга көңүл буруңуз:

- Тандаган тармагыңызда иштеген бир ошол кесиптин ээси менен сүйлөшүңүз.

- Өзүңүздүн талантарыңыздын ошол ишке ылайыктуу болуп болбогондугун жакшы эсептеп чыгарыңыз.

- Тажрыйбалуу жана өз ишин мыкты билген мугалимдериңиздин көз караштарын сураңыз.

5. Аныктамаларыңызды тизмектеп бир тармакка тиешелүү чечимиңизди ортого коюңуз.

6. Чечим түзүп жатып, максатыңыз жана мүдөөңүз ар тараптуу канааттандыруу болсун. Башкача айтканда тандай турган максатыңыз жана мүдөөңүз эки жагынан канааттандыруу болушу керек. Алар:

Тандай турган кесибиңиз же болбосо өзүңүз каалаган иш сизге жетишээрлик пайда алып келиши керек. Башкача айтканда акча.

Ошол ишти кылып жатып өзүңүз ырахат алышыңыз жана каалоо менен кылышыңыз керек. Ошол эле учурда ал ишти кылып жатып, коомго да пайдалуу болушуңуз керек.

7. Бекиткен максатыңыз жана мүдөөңүз, 100% сизди канааттандырбашы мүмкүн. Тактап айтканда, 100% канааттандырышы да күтүлбөйт. Кирешеси көп жана зыяндары аз болгонунун бир тандоо себеби болгондугун унутпаңыз.

Тандаган максатыңызды жүзөгө ашыруу жана мүдөөңүзгө жетүү үчүн эмнелер кылынуусу керек?

Максатыңыз жана мүдөөңүз белгилүү болсо, анда иштин маанилүү бир бөлүгү артта калды дегендик. Мындан ары бир гана аракет калды. Аракет болсо, белгилүү бир тартиптин айланасында болбосо, каалаган натыйжага жетүүгө болбойт. Кээ бир окуучулар максатын белгилеп мүдөөсүн максатына айкалыштырса да, муну аткара албай жатышат. Муну төмөндөгүчө ачыкташат:

- «Эмгектенишим керектигин билемин, бирок кыла албай жатам».

- «Китебими ачам, бирок окуй албай жатам».

- «Сабак даярдаган столума отуруу жана китептерими ачуу, мен үчүн өлүмдөй сезилет».

- «Эгер апам менен атамдын көзөмөлү болбосо, эч окубайм».

Сабак окуунун оор көрүнүсүнүн кээ бир себептери бар. Алар төмөндөгүчө:

1. Ден соолук проблемалары бар.

2. Психологиялык проблемалар бар.

3. Кайсы бир окуянын таасиринде болушу мүмкүн.

4. Айланасындагы достору баш аламан тартипсиз, алардын таасири астында калышы мүмкүн.

5. Мектебин, классын жана мугалимин сүйбөйт.

6. Системалуу окуу тартиби жок.

7. Ийгиликсиз болуу коркунучунда.

8. Өзүнө жол көрсөтө турган адам таппай жатышы мүмкүн.

Максатына жетүү үчүн жогорудагы проблемалар чечилүүсү керек.

Максатыңызга жетүү үчүн төмөндөгү иштерди аткарышыңыз зарыл:

1. Максатыңызга жетүү үчүн кылына турган иштериңизди белгилеп, пландаңыз. Күнүмдүк, жумалык, айлык жана жылдык түрдүүчө пландарды түзүңүз жана сөзсүз түрдө аны аткарыңыз.

2. Ишиңизди орундатуу үчүн ал ишти бир гана сиз аткара ала тургандыгыңызды жана башкасынын бир мүмкүнчүлүк менен да аткара албай тургандыгын, мүмкүн эмес экендигине ишенишиңиз керек.

3. Иштериңизде канчалык ийгиликке жетишкендигиңизди натыйжаларга карап туруп билиңиз.

4. Досторуңузду жакшы тандаңыз, досторуңуз сизди окууга үндөп жатабы же тескерисинче тоскоол болуп жатабы? Бул нерсеге көңүл буруңуз. Эгер тоскоол болуп жатса тезинен ал досторуңузdan айрылыңыз.

5. Үйрөнүүнү жана үйрөнүү куралдарын өздөштүрүңүз. Катардагы эле жана ойду келди эмес, илимий жана метод менен иштеңиз.

6. Тажрыйбалуу мугалимдериңиздин кеп-кеңештерине көңү буруңуз.

7. Ата-энеңиз менен кагылышпаңыз, алардын моралдык жана материалдык колдоолорун алыңыз. Тартиптүү бир үй-бүлөлүк жашооңуз болсун. Тартиптүү үй-бүлө жашоосу ийгиликти арттырат.

8. Ийгиликсиз болгонуңузда үрөйүңүз учпасын. Себеби ийгиликсиздик, ийгиликке жетүү үчүн өтө маанилүү башталгыч.

9. Ийгиликтин, программалуу, үзгүлтүксүз жана бир калыпта иштөөнүн натыйжасында болорун унутпаңыз.

10. Убакытты туура пайдаланыңыз. «Кийинчерээк кылына турган иштин, эч кылынбай турган иш болгондугун» унутпаңыз.

11. Өз кесибин мыкты билген адамдардан жардам сураңыз.

12. Мүмкүн болушунча билим берүү технологиясын колдонуңуз. Ар дайым, адамды чыныгы максатынан четтеткен бош эле оюн күлкү жана убакыт өлтүрүү каалоосу болушу мүмкүн. Эң биринчи инсандын напси жана сезимдери бул нерсени каалайт. Инсан, ар дайым максатын акылында жана жүрөгүндө тутат алса, булардын таасиринден өзүнү куткара алат.

Эгер тескерисинче болсо сезимдерибизге жана напсибизге жага турган бош нерселер менен алек болобуз. Окууну каалап жатып, бирок окуй албай жаткан окуучулардын көпчүлүгү, окуу үчүн өздөрүнө тиешелүү чындыгында кабыл алган бир себептери болбогондор. Ушундай бир окуучуларга, жакшы досторду тандап, иштөө программаларын түзүүгө жана аны аткарууларына кеңеш беребиз.

Аябай маанилүү бир жарышта ийгиликке жетишүү үчүн көптөгөн тер төгүүнү жана бир канча кыйынчылыктарды талап кылгандыгы чындык. Терлебестен жана кыйынчылык көрбөстөн ийгиликке жетишүү мүмкүн эмес. Бир жарышка катышканыбызды мына ушул нерселерди көз алдыбызга алуубуз керек.

Жогорудагы жумуштарды аткарууда кыйналып жаткан окуучулар болсо, бир канча достору менен күнүмдүк же жумалык бир канча иш аракеттерди пландаштырып биргеликте аткаруулары керек. Эгерде жакшы достор тандалган болсо, программаны жеңилдештирет жана ийгиликтерди арттырат.

Эч унутулбашы керек, ийгиликке жетүүдөн башка чарабыз болбогон бир доордо жашап жатабыз. Ийгиликсиздикке эч ким сыйлык бербейт. Башкаларынын ийгиликтерине жашынып жана аны менен сыймыктануу болсо, пайдасыз.

№7 сабак
КИТЕП ОКУУНУ КӨНҮМҮШ АДАТКА
АЙЛАНДЫРЫҢЫЗ

Окуу ушунчалык бир таттуу, башка эч нерсе анын даамына жетпейт. Окуунун даамын таткан жашоонун да даамын татып баштайт.

Али Серт

Сабактын максаты:

Окуучулар окуунун маанилүүлүгүн түшүнүшөт, жакшы окуу тууралуу пикирлерди окушат жана пайдаланышат.

Мугалим үчүн материалдар:

Окууну көнүмүш адатка айландыруу максатында канчалаган түрдүүчө методдор иштелип жана бир канчасы ийгиликтерге жетишкен. Бул методдордун орток пикирлерине көңүлдү буруп, бул принциптердин арасында чыныгы аракеттин окуган инсанга түшө тургандыгын баса белгилеп кетүү керек. Бардык жөндөмдөр сыяктуу эле, окуу жөндөмдүүлүгүн да өнүктүрүүгө болот. Окуган инсан жогорудагыларды аткарганда окууну көнүмүш адатка айландырууда эч кимдин жардамына муктаждыгы калбагандыгын көрөт.

Бир китепти бир эле жолу окуп бир чекеге таштап коюу болбойт, убакыттын өтүшү менен кайталап окуп туруу керек. Үйрөнүүнүн бир гана шарты кайталоо. Бардык окугандарыбызды акылыбызда сактай албашыбыз мүмкүн, бул психологиялык жана физиологиялык чындык. Бир китеп шаар сыяктуу. Ал шаарда бир эле жолу айлануу жетишсиз. Мүмкүн болсо шаарда бир аз калуу керек жана кээ бир маанилүү жерлерди кайра айлануу пайдалуу болот.

Адаттагыдай эле окуу формасы, билимге болгон чаңкообузду кандырбайт. Бул үчүн жашоонун ар кадамында болгондой эле, окууда жана түшүнүүдө бир план жана программа керектелет. Окууну адатка айландыруу жана окулган нерселерден пайдалана билүү үчүн бир канча принциптерди билүү жана жүзөгө ашыруу шарт.

Көргөндөрүбүз жана жасагандарыбыз, тажрыйба да окуу да билимди арттырат. Ийгиликтин алгачкы сыры, тажрыйбаны билим менен айкалыштыруу же болбосо билимди тажрыйба менен бышыктоо. Мына ошондуктан ар бир инсандын көп-көп окууга муктаждыгы бар. Жалгыз, акылдын жетилүүсү, окулган нерселердин түшүнүктүү болуусуна байланыштуу.

Бир жазууну мааниси менен түшүнүү, ал да бир өнөр. Биз мунун атын окуу жана түшүнүү деп атайбыз. Окулган билимдин практика жүзүнө ашырылуусу, аны түшүнүү менен гана мүмкүн болот. Окуунун адатка айландырылуусу жана уланып туруусу үчүн кээ бир нерселерге маани берилүүсү керек. Кыскача төмөндөгүчө:

1. Учурдагы аз окуган адам менен көп окуган адамдын өздүк жана коомдогу ордун салыштырыңыз.

2. Окуунун сизге алып келген пайдаларын ойлонуңуз.

3. Окуунун бир канча проблемаларды чечкендигин, психологиялык рахат тартуулаганын, эң жакын дос болгондугун, өмүрдүн ар бир мүнөтүнүн бош кетүүсүнө жол бербегендигин билиңиз.

4. Бир адат, тырышчактык, ырахат жана уланып туруу менен болот. Окуу темасында өзүңүзгө өзүңүз сөз бериңиз жана мында тырышчаактыкты көрсөтүңүз. Бир канча убакыттан кийин мунун жыйынтыгы алынат.

5. Китеп окууну сиз үчүн кызыктуу болгон темадан баштаңыз. Кызыгууңуз артсын жана каалооңуз болсун.

6. Досторуңузга китеп белек кылыңыз.

7. Китеп окуу үчүн күчтүү бир каалоо керек. Китеп окуу каалоосу төмөндөгүчө түзүлөт:

а) досторуңуздун арасында сөзгө ээ болууңуз үчүн;

б) ырахаттанып сүйлөшүү жана оригиналдуу пикирлерге ээ болуу үчүн;

в) класстын же болбосо мектептин эң жакшысы болуу үчүн;

г) келечегинизге эң жакшы инвестиция тартуу үчүн;

д) жазуучу же болбосо газета журналдарга макалаларды жазуу үчүн;

ж) билимдүү инсан болуу үчүн.

8. Бош убакытыңызды китеп окуу менен өткөрүңүз.

9. Китеп окуу планыңызда сөзсүз түдө болсун. Күнүнө ушунчалык, саат мынчада... «Жумасына же болбосо айына мынча китеп окуйм» сыяктуу өзүңүзгө максат коюуңуз.

10. Окуунун алгачкы баскычы, окууга даярдык болуп саналат. Окууну улантып туруу маанилүү болсо, алгач план түзүү зарыл. Өзгөчө сабак даярдоо максатында окуу сөзсүз түрдө план менен болуш керек. Бул иш жараяны күнүгө бир убакытта болуусу керек. Эмнени эмне үчүн окушубузду жакшы билишибиз керек.

11. Окуу, иш жараяны, дайыма уланып турган болсо отурган жер мааниге ээ. Отурган жериңизден баштап дубалдагы сүрөттөргө чейин бардык нерсе бизге таасирин тийгизет. Көбүнчө терезенин астына олтурбоо керек. Үндөн алыс жана бош дубалга караган столдо окуу дагы да жакшы болот.

12. Окуп жаткан мезгилде тамактануу көңүлдү бурат.

13. Китеп – окуу үчүн. Китепке эч качан жазуу жазылбайт. Бир гана маанилүү жерлеринин асты сызылат.

14. Окуу жараяны тик олтурган отургучта дагы да пайдалуу болот.

15. Китептин беттери ортоң кол менен жана беттин оң үстү тарабынан ачылыт. Бармак сууланган абалда астынан ачылбайт.

16. Китептин беттеринин четтери бүктөлбөйт. Китептин кайсыл жерине келген болсок, ошол жерге кичинекей бир кагаз коюлат. Кээ бир том-том китептерде ушул максатта китептин четине жип орнотулат.

17. Сыйлык болуп берилген китептер өзгөчө дагы жакшы колдонулушу керек.

18. Китепкананын китептери убагында тапшырылышы керек.

19. Үйдө окуп жатканда сөзсүз алдында сөздүк болуусу зарыл.

20. Сапарда эң жакшы дос китеп. Китепсиз узун жолго чыгылбайт.

21. Китеп эң жакшы дос, ал корголуусу керек.

22. Окууга байланыштуу үйрөнгөндөрүңүздү колдонуу жана адатка айландыруу үчүн күнүмдүк окугандарыңыздан газета журналдардан тартып китепке чейин да пайдаланууга аракет кылыңыз.

Коомдун ичинде жашаган ар бир инсан, өзгөчө окуучулар, дайыма окуп туруулары зарыл. Себеби, билимдин жана технологиянын өтө тез темпте өнүгүп турган учурунда, жашоодо ийгиликке жетишүү мүмкүн эмес.

№8 сабак

КЫЛГАН ИШИҢИЗГЕ МААНИ БЕРИҢИЗ!

Ийгиликтин эң жакшысы жана эң жогоркусу, өз ишин мыкты аткаргандык.

Франклин Росевелт

Сабактын максаты:

Окуучулар ар бир ишке маани бериш керек экендигин билишет. Эмгекчилдикке, баамчылдыкка үйрөнүшөт..

Мугалим үчүн материалдар:

Коомдо кийинишинен жасаган ишине, олтуруп турганынан сүйлөшүнө чейин, ар бир кыймыл аракетин баалаган инсандар бар. Буларды чындыгында сүйөбүз жана баалайбыз, бирок бул даражага кантип жеткендигин тууралуу эч ойлонбойбуз. Чындыгында, ар бир ишин көңүл коюу менен аткаргандар жана тырышчаактык көрсөткөндөр, ар бир нерсенин акысын бергендер чындыгында үлгүлүү инсандар.

Кемчиликтүү, башкача айтканда жарым-жартылай болгон иш адамдын жан дүйнөсүн ырахатсыз кылат. Эң жакшы деңгээлде аткарылган бир иш алып келген сыйлык жана куттуктоолор адамга бактылуулук жана бейпилдик тартуулайт. Ошондуктан, баштаган ишке маани берилүүсү жана көңүл коюлуусу керек жана эң жакшы деңгээлде болуусу үчүн аракет кылуусу шарт. Бир гүл букетин жасоону кааласаңыз сатуучунун жардамында эң жакшысын жасаңыз. Бир чогулушка бара жатсаңыз, киного тартылууга бара жаткандай актерлор сыяктуу кийимиңизге маани бериңиз. Себеби, азыркы учурда сырткы көрүнүшкө чындыгында көп көңүл бурулууда. Батыштык бир саясатчынын төмөндөгүдөй сөзү бар: «Чачтарымы тарап жатып, бир гана чачтарымды ойлономун».

Эч убакта «ушунчалыгы да жетиштүү!» - деп ишиңизди таштабаңыз. Ийгиликке жетишүүдө, аткарылган ишти, айлана-чөйрөнү сүйүүнүн жана чөйрөдөгү инсандарга жакшылык кылуунун чоң ролу бар.

Иштеген ишиңизди сүйбөсөңүз, өзүңүз сүйгөн бир ишти аткарганга аракет кылыңыз. Эгерде тандоо укугуңуз жок болсо, ошол иште иштөөгө мажбур болсоңуз, ошол ишти сүйүүгө аракет кылыңыз. Жараткан инсанды бир канча ишти иштей ала турган жана бир канча иште ийгиликке жетише ала турган жөндөмдүүлүктө жараткан. Өтө сүйгөн ишиңизде ийгиликке жетишүү үчүн аз гана иштегениңиз да жетиштүү болушу мүмкүн. Сүйбөгөн жана иштөөгө мажбур болгон бир иште болсо, өтө көп аракет жана иштөөңүз менен ийгиликке жетише аласыз.

Эркиңизди жана сезимдериңизди зордоп, жасаган иштериңиздин жакшы жактарын табып сүйгөнгө аракет жасаңыз. Бир канча убакыттан кийин ал ишти чындап эле сүйүп калганыңызды көрөсүз. Бул сөздөрүбүз менен «Сүйбөгөн жана жактырбаган ишиңерди аткаргыла» дегибиз келген жок. Ар кандай шарттарга байланыштуу тандоо укугуңуз жок болсо, ал ишти аткарууга мажбур болсоңуз, «Аны сүйүүгө аракет кылыңыз» дегибиз келип жатат.

Ишти сүйүүнүн жанында, чөйрөнү жана инсандарды сүйүүнүн да чоң ролу бар. Кек сактоо, душмандык жана жек көрүү сыяктуу сезимдер, физиологиялык жактан аксоолорго дуушар кылуу менен бирге органдарыбызда ар кандай бузулууларга жол ачып, алардын өз милдеттерин аткарууда кыйынчылык туудургандай эле жакшы сезимдер, сүйүү жана жардамдашуу да органдарыбыздын милдеттерин жакшы аткарышына себепчи болот.

Аткарылган жумуштун формасы, адамдын ким экендигин ортого коет. Башкача айтканда адам жасаган иштери менен өлчөнөт. Коомдо ийгиликке жетүүнүн эң маанилүү жолдорунун бири, жасалган ишке маани берүү.

№9 сабак СҮЙҮҮНҮН КҮЧҮН КОЛДОНУП, КҮЧТҮҮ БОЛ!

Учурдагы акылы тайкынын дабаасы бир гана сүйүү. Себеби, сүйүү бир даары, жашоо жана күч.

Мухаммед Ыкбал

Сабактын максаты:

Окуучулар сүйүү тууралуу маалымат алышат. Инсандарга сүйүп мамиле кылуунун, сүйүүнүн баркын түшүнүшөт.

Мугалим үчүн материалдар:

Сүйүүнүн өтө чоң бир күч болгондугу, заман өткөн сайын дагы да жакшы билинип жатат. Акча, мал-мүлк, күч жана аброй инсандардын бактылуу болууларына жетиштүү болгон эмес. Тескерисинче инсандардын өзүмчүлдүк сезимдерин козгоп, бөлүнүп жарылууга жана душмандык кылууларына жол ачкан.

Инсандарды бири-бирине байланыштырып турган, жардамдашууну арттырган, бөлүшүп жана биримдикте жашоону үйрөткөн күч – сүйүү. Сүйүү азайган жерде кек сактоо, ичи тардык, амалкөйлүк, душмандык жана баш көтөрүү ортого чыгат. Бүгүнкү күндө эң көп нааразычылык туудурган тема так ушул эмеспи? Сүйүү толо бир жылмаюдан, мээримдүү көз караштан, жылуу сөздөн тасирдүүрөөк, дагы да күчтүү эмне болушу мүмкүн? Бүгүнкү күндө инсандар «көп нерсени колго киргизгендигине» кубанбастан, тескерисинче «сүйүүнү» жоготкондугунан улам капаланууда.

Албетте сүйүүнүн эң жакшысы, тазасы жана эң узун өмүрлүүсү, эч бир пайда көздөлбөгөн сүйүү болуп саналат. Бокс боюнча дүйнөлүк чемпион Мухаммед Али Клейиндин төмөндөгү аныктамасы да темабызга мисал боло алат: *«Чемпион болгон убагымда, эски шымымды кийип, эски шапка кийип, сакал коюп мени эч ким тааныбаган бир шаарчага барып айланам жана мени бир гана мен болгонум үчүн, башкача айтканда турган турпатым боюнча сүйгөн бир инсан тапканга чейин бул ишимди улантам. Тапканымда болсо, 250 миң долларлык үйүмө алып барам. Машиналарымды жана жамгыр жаганда колдонгон жогор жагы тосулган бакчамды көрсөтүп, ага баары сеники, себеби сен мени мен болгондугум үчүн сүйөсүң деп айтамын».*

Сүйүү деген эмне? Кантип табылат жана кандай колдонулат?

1. Сүйүү бир казына, киреше жана күч. Бул күчтү колдонгон адам коомдун эң байы. Ушундай бай инсан болууну каалайсызбы?

2. Чыныгы сүйүү, эч кандай пайда көздөлбөгөн таза жана дурус. Канчалык коруган сайын азаят. Ал эми канчалык колдонулса көбөйөт.

3. Жүрөктү жарытып туруучу бул сүйүү. Сүйүүсү түгөнгөн бир жүрөк менен жолго чыккан болсоңуз ар кайсы куштарга жем болосуз.

4. Эне тилиңизден башка бир тилди үйрөнүүнү каалап жатсаңыз, алгач жүрөктөрдү бири-бирине байланыштырган универсалдуу сүйүү тилин үйрөнүңүз.

5. Аябай сүйкүмдүү болууну каалап жатсаңыз, алгач өзүңүз да өтө күчтүү сүйө билүүңүз зарыл.

6. Душмандарыңызды да сүйө билүүнүз зарыл, себеби сиздин кемчиликтериңизди бир гана алар ачык айта алышат.

7. Жараткан, сүйүктүүлөрдү сүйгөндөрдүн дубасы менен коргойт.

8. Сүйүктүү инсандарыңыздын жакшы тараптарын гана көрүп сүйө билиңиз, аларды колдоңуз жана сүйүүңүздү жашартыңыз.

9. Сүйүктүүлөрүңүзгө жана досторуңузга сүйүүңүздү билдириңиз. Балдарыңызды кучактаңыз жана беттеринен эркелеңиз (өөп). Бул сүйүүнү жашартат жана арттырат.

10. Жек көргөн инсандарыңызды да сүйүлө ала турган тараптарын издеңиз. Болбосо, дүнүйө бири-бирине душман, инсандар үчүн тозокко айланат. Айрыкча сизди сүйгөндөрдү эле сүйүү, ал сүйүү эмес жөн гана бир соода-сатык, алыш-бериш.

11. Эгерде сүйүлүүнү кааласаңыз, сиз да сүйө билиңиз жана сүйүлүүгө ылайыктуу болуңуз.

12. Айта кетчү дагы бир маанилүү нерсе, ар кайсы убакытта сүйүүгө ылайыктуу нерселердин бар болгондугу чындык.

13. Сүйүүдө ар дайым аша чабуудан алыс болуңуз, орто жол тутуңуз. Себеби сүйүү менен жек көрүүнүн ортосунда өтө ничке сызык бар. Ошондуктан, кээ бир убакытта бири-бирине болгон душмандыктар, жек көрүүлөр жана ыраатсыздык сүйүүдөн келип чыгат.

14. Жеңил колго кирген сүйүү, узун жашабайт. Себеби инсан, ар кандай кыйынчылыктарга туш болуунун негизинде сүйөт, сүйүүсү өнүгөт жана узун өмүрлүү болот.

Инсан сүйүүнү жетээрлик даражада албаса, оорутат. Жада калса адистер инсандын нормадан сырткары кыймыл-аракеттери, психологиялык бузулуулар көбүнчө, сүйүүнүн жетишсиздигинен улам келип чыккандыгын белгилешкен. Андан сырткары изилдөөчүлөр, физиологиялык ооруулардын да болжол менен 100% дын 87% пайызы жетишээрлик деңгээлде сүйүү ала албаганынан улам келип чыккандыган айтышкан.

Сүйүү эң жогорку киреше жана эң жогорку бир күч болсо, инсандын да эң маанилүү иши сүйүп сүйүлө билүүсү жана аны менен жашап, бул дүйнөдөн кайтуусу керек.

№10 сабак

АЧУУНДУ ЖЕҢЕ БИЛ!

Ачууланган учуруңузда чөйрөңүздөгүлөрдөн да көбүрөөк өзүңүзгө зыян жеткирген болосуз. Психологиялык дүйнөңүздө ачуудан дагы жогору душман жок.

Гари Аванс

Сабактын максаты:

Окуучулар ачуунун арты өкүнүч экенин билишет. Ачууну баса билүүгө үйрөнүшөт.

Мугалим үчүн материалдар:

Ачуулануу, адамдын өз ичинде же болбосо башкалар менен болгон мамилелерде ортого чыккан «жан дүйнөнү сыккан» кыймыл-аракеттер.

Инсандар эмне үчүн ачууланышат?

Нормалдуу инсандар убагы келгенде, ачууланышат. Бул албетте табийгый нерсе. Бирок кээ бир инсандар ачууланганда аябай чектен ашат. Өзүн-өзү көзөмөлдөй албай калат. Үй-бүлөдө ата-энесинин, мектепте мугалимдин жана коомдо чоңдордун үстөмдүгүнө кабылган инсандар, келечектеги жашоосунда башкаларга чорт, чыдамы жок жана сабырсыз бир кыймыл-аракетте болушат. Кол астында иштеген инсандарга карата сабырсыз, корс болгон бул инсандар өздөрү сезбестен чөйрөсүндөгү инсандарды дайыма бактысыз кылышат.

Кээ бир убакытта өзүбүз да ичинде жашап жаткан маданият ачууланууга мажбур кылат. Кээ бир учурда мугалимдер окуучуларга күтүлбөгөн корс мүнөздөрүн көрсөтүшөт. Маанилүүлүктөрүн, кабагы бүркөлгөн, ачуулуу кыймыл-аракеттери менен далилдегенге аракет кылышат. Ошондуктан окуучулар же болбосо ата-энелер менен жаңжалга жол ачышат. Албетте биздин бул ачуулуу кыймыл-аракеттерибиз убак-убагы менен психологиялык дүйнөбүзгө чоң залакасын тийгизет. Өзүбүздөн өзүбүз узакташа баштайбыз. Андан кийин өзүнө болгон ишеничин жоготкон, чочулаган жана артка чегинген же тескерисинче агрессивдүү жашоого бажбур болобуз. Кызуукандуулук бир жолу жашообузга мөөрүн ургандан кийин, башка балекектердин жана проблемалардын аягына жетпейт жана өткөн чактын таасири менен, күн өткөн сайын дагы да ачуулуу абалга келебиз.

Инсан ачуулуу абалында, бир чаян сыяктуу өзүн-өзү чагат. Ачуу деңиздеги бороон сыяктуу. Бороон токтогон убакытта деле толкун боло берет. Ачуулуу адамдар, алкогольдуу ичимдиктерди же болбосо апиийим колдонгон сыяктуу мас болушат жана өздөрүнө-өздөрү ээ чыга албай калышат. Кокусунан ачууланган инсандар, кудум эле апиийим колдонгон жана ага байланып калган сыяктуу өздөрүнө да башкаларына да зыян беришет. Мындай инсандарды дарылоо, жаман сапаттарды адатка айландырган адамдарды тарбиялоодон да оор.

Ачууну кантип жеңе алабыз?

Бейгамдык кандай колго алынат?

Алгач ачуулуу убакытты түшүнүү керек. Ачуулануу эч качан жөн жайынан келбейт. Сөзсүз түрдө белги берет, келгендигин билдирет. Ысытылган сууда алгач көбүктөр пайда болот, ачууланган инсанда да ушул сыяктуу алгач көбүктөр көрүнөт. Инсандын кыймыл-аракеттери өзгөрүп баштайт, ачуусу сүйлөгөн

сөздөрүнө чагылат. Бул инсандардын руханий абалы жүзүнөн окулат. Копмейр айтканындай эле: «Сүйлөшүү бир коңгуроонун чалуусу сыяктуу. Инсан бул адамдын үнүнөн ачууланып жаткандыгын дароо түшүнөт. Ачууланган адамдын үнүнүн тону өзгөргөндүгүн байкабаган адам жок».

Ачуубуздун келип жатканын сезгенибизде, дароо анын буйругунан чыгууга аракеттенишибиз керек. Бир убакытта өткөн чактын жана келер чактын кайгыларынан узакташышыбыз керек. Ошол убакыттагы окуяны чоңойтпостон, ачуулануунун себептерин иликтешибиз керек.

Ачууланган инсан ошол убакытта мүмкүн болсо сүйлөбөгөндүгү дагы жакшы. Эгер сүйлөгөнгө мажбур болгон болсо, ал убакта жумшак сөз менен тонун өзгөртүп сүйлөөсү керек. Азирети Сулайман билдиргендей: «Жумшак жана жылуу бир жооп ачууну азайтат, ал эми оор жана катуу сөздөр ачууну күчөтөт».

Эч унутулбашы керек болгон нерсе, ачуулануу бир сезим, ошондуктан башка сезимдер сыяктуу көзөмөлгө алууга болот. Акимдин жанында кылмышкер: «өзүмдү жоготтум!» деп туура эмес сөздүн же болбосо кыймыл-аракеттин кызуу кандуулук учурунда болгондугун кабыл кылышат. Чынында күнөөкөрлөр, ачуулуу абалында сабырдуу тута алышканда, балким өздөрүн жоготпой эле жана ошол кылмышты да жасабайт эле.

Мевлана Желалиддин Руми: «Чыдамкай бол, себеби сабыр жокчулуктун ачыкчы. Сабырсыздык менен эч ким бул буктурмадан кутулган эмес» деген. Бир нерсени жакшы билишибиз керек, ар кайсы инсандын ар бир сүйлөгөн сөзүнө ошол замат жооп берүүгө мажбур эмеспиз.

Бир макалада: «Бир ачууну, бир мүнөт убакытта басуу астында тутта алган адам, бир күндүк кайгы-кападан кутулат» делинет. Ал тургай көз ирмемдик бир убакытта ачуулануу, кээ бир убакта өмүр бою кайгы-муңга себепчи болушу мүмкүн.

Жинденүүнүн кечиктирилүүсү инсандын анатомиялык жана физиологиялык түзүлүшү жагынан мүмкүн болот. Ал төмөндөгүчө: Мээнин астында гипоталамус аттуу нерв клеткалары бар. Гипоталамус сезимдерибизди жөнгө салып турат. Анын милдети, сезимдерди реакцияга айландырып мээнин алдыңкы булчуңуна жөнөтүү. Гипоталамус сезимдердин, ал эми мээ болсо ой жүгүртүүнүн борбору болуп саналат. Бирөө бизге акаарат кылып жаткан болсо, биз да ага ачууланган болсок, мындай абалда кабар алгач гипоталамуска келет.

Эгер ачуулуу убагыбызда ошол жерге такалып туруп калсак, мунун аягы жамандык менен аякташы мүмкүн. Ошол убакытта бардык нерсени бир аз да болсо кечиктире алган болсок, гипоталамус кабарды баш мээге жиберет.

Эгер каршылашкан акаарат менен баш мээнин борборунда анализдеген болсок, проблемабыз ой жүгүртүүнүн натыйжасында чечилет. Чынында ачуулуу адамдарда проблемалар баш мээде эмес гипоталамушта чечилүүгө мажбур кылат. Бирөөгө бакыруудан мурун, онго чейин санай алсак бакырууга эч муктаждык калбайт.

Мындай убакытта өзүнө-өзү эгедер чыга алгандар, толкундуу деңиздеги капитандар сыяктуу болуп калат. Унутулбай турган нерсе, жакшы капитандар толкундуу деңизде да жетишишет. Ачуулуу убагыбызда дайыма алдыбыздагы адамдын эмне үчүн андай кылгандыгын ойлонушубуз керек.

Ошондуктан аны бир аз убакыт робот катары көрсөк, мында бир коркунуч жок. Мындан башка жолу болбогондугун жана бул нерсеге мажбур калганыбызды

ырахаттык менен кабыл кылышыбыз керек. Өзүбүздү анын ордуна коюп көрүп, аны бир себептүү деп билип жакшы мамиледе болушубуз шарт.

Мындай абалда өзүбүздү эч качан адилеттүү деп ойлобошубуз керек. Себеби адилеттүү болуу бактылуу болууга жетиштүү эмес. Адилеттүүлүктү коргоо менен, бактылуулукту ага курбандыкка чала албайбыз. Мындай абалдарда маңдайыбыздагы инсанды кечирип, өзүбүздү улуулашыбыз керек.

Эч күмөнсүз ачуунун дарысы сабыр болуп саналат. Сабырдын ачууну жеңе алуусу үчүн, ачуунун бир чечим жолу болбогондугун, пайдасынан зыяны көбүрөөк экендигин түшүнүшүбүз керек.

№11 сабак

АБИЙИРДҮҮ, ЧЫНЧЫЛ ЖАШАҢЫЗ ЖАНА БАКТЫЛУУ БОЛУҢУЗ!

Эч кандай бир күч, абийирдүү жашоочолук таасирдүү эмес. Жашоо инсанга ийгиликти жана бактылуулукту бербейт. Аларды кандай алууну сиз билишиңиз керек.

Паскаль

Сабактын максаты:

Окуучулар абийирдүүлүккө, чынчылдыкка үйрөнүшөт. Бактылуулуктун маанисин түшүнүшөт.

Мугалим үчүн материалдар:

Жашоодо бейпилдикте жана бактылуулукта жашоону каалагандар «чынчыл жана дурус» жашап, ички дүйнөсү бейпилдикке жетишүүсү керек. Ички дүйнөсү ырахатта болгон кишинин, жашоосу да бейпилдикте болот.

Жакырчылыктан аябай байлыкка жетишкен досумдун төмөндөгү сөздөрү ойлондурбай койбойт: «Бир инсандын адалдан мал-мүлк тапканына ишенүүсү, иштерин туура жана дурус кылганын билүүсүнчөлүк аны бактылуу кыла турган, жүрөгүн жана ички дүйнөсүн ырахатка толтурган эч кандай нерсе жок. Иштерим чоңоё баштаган сайын дагы да көп мал-мүлк табууга болгон кызыгуу көбөйгөн сайын, мени ич-ичимден кемирген бир ырахатсыздык башталды. Бул ушунчалык бир күч алды, жада калса депрессияга түшүүмө себепчи болду.

Инсандын ички дүйнөсү тараза сыяктуу, кылган бардык иштеринин туура же туура эмес экендигин андан суроо керек. Жашоодо ички дүйнөсүнүн жана жүрөгүнүн ырахатта болуусун каалаган инсан, туура, дурус жашашы керек жана арам жолго жолобоо керек. Бактылуулуктун жолу да дал ушул.

Абийирдүү, чынчыл жана бактылуу болуунун сыры эмнеде:

1. «Жакшы көргөн, жакшы ойлонот, жакшы ойлонгон жашоосунан ырахат алат». Жашоодон ырахат алып, бактылуу болууну кааласаңыз жакшы көрүңүз жана жакшы ойлонуңуз. Жашоодо ар дайым позитивдүү кароону адатка айландырыңыз.

Келечегиңизди ойлоп сарсанаа болбостон, бир аз убакыт болсо да учурда ээ болгон ырыскыларды ойлонуңуз жана булардын эмне экендиги туурасында акыл калчап, ой гимнастикасын жасаңыз. Ошондо сиз баркына бара албаган канчалаган көп нерселерге ээ болгондугуңузду байкайсыз:

- Жоктон бар болгонуңузду ойлонуңуз;
- Жараткан сизди инсан кылып жараткандыгын ойлонуңуз;
- Андан да инсандардын ичинде ыймандуу бир момун-мусулман катары жашап жаткандыгыңызды ойлонуңуз;
- Эркин бир инсан болгондугуңузду ойлонуңуз;
- Дене мүчөлөрүңүз орду ордунда болгондугун билиңиз жана булардын баалуулуктарынын үстүндө ой жүгүртүңүз;
- Андан да эң эле маанилүүсү акылыңыздын, рухуңуздун жана физиологиялык жактан ден соолугуңузду ордунда болгондугун ойлонуңуз;
- Дагы сүйө билген бир жүрөккө ээ болгондугуңузга жана башкалар тараптан сүйүлгөндүгүңүздү ойлонуңуз.

2. Инсанга, жашоого жана окуяларга туура кароону үйрөнүңүз. Жарым стакан сууну да толо көрө ала турган даражада көз карашыңызды өнүктүрүңүз жана муну жашооңуздун философиясына айландырыңыз. Инсанга караганыңызда анын ыйманы, акылы, жүрөгү, эрктүүлүгү, жоомарттыгы сыяктуу сулуулуктары акылыңызга келсин. Эгерде алгач эле караганыңызда анын кемчиликтерин көрсөнүз, анда сизде проблема бар дегендик.

3. Ар дайым сиз жактырган нерселерди алууңуз мүмкүн эмес. Ошондуктан ала турган нерселерди жактырганга аракеттениңиз. Ошондо гана бактылуулукка жетише аласыз.

4. Бактылуулуктун сырын издеп жатсаңыз, карылык келе электен мурун жаштыктын, ооруга чалдыгып калардан мурун саламаттыктын, жакыр болуудан мурун байлыктын, өлүмдөн мурун жашоонун, алек болуудан мурун бош убакыттын баркын билиңиз.

5. Жашоодогу кыйынчылыктардын айынан песимисттикке түшүп дароо эле моюн сунуп калбаңыз. Эч бир кайгы-капа чексиз эмес. Унутпаңыз инсандарды кубаныч эмес, кайгы тарбиялайт.

6. Бакыттын сырттан келип сизди таба тургандыгын эч качан күтпөңүз. Ар ким өзүнүн бактылуулугунун даярдоочусу.

7. Тез-тез жүрөгүңүздү жоктоп туруңуз! Мен да: «Башкалардын бактылуулугунан тең бөлүшө алып жатамынбы?» - деп өзүңүздөн сураңыз. Эгер муну аткарып жаткан болсоңуз, чындыгында бактылуу бир инсансыз жана өзүңүздү жетиштирүүдө бир канча жолду басып өтүптүрсүз дегендик.

8. Бактылуулук, ким болгондугуңузга же болбосо, эмнелерге ээ болгондугуңузга эмес, эмнени ойлоп жаткандыгыңызга байланыштуу.

9. Акча менен өлчөнгөн бардык нерселерди жоготконуңузга, аркада бир гана «сиз» каласыз. Бул чындык сизди адамгерчилик менен курчасын, эч качан жоготпой турган бир барлыкка жана байлыкка эгедер боло аласыз.

10. Жылмаюуңузду инсандардан аябаңыз жана көп-көп жылмайыңыз. Себеби жылмаюу жүздүн зекети болуп саналат. Жада калса нарк баасы жок жана беделине баа да бычылбайт.

11. Кайгы-капа жана ачуулануу сыяктуу сезимдерден бирөөсү жогорулап баштаганда, аларды көрмөксөнгө албастан, алар менен беттешиңиз. Аларды кабыл кылыңыз жана керек болсо аларды тынчтандыруу үчүн эмне кылышыңыз керектиги жөнүндө тандоо укугун колдонуп, чечим чыгарууга өзүңүздү мажбурлаңыз.

12. Азаптын жана кыйынчылыктарды жашоонун бир бөлүгү катары кабыл кылыңыз жана эч качан арызданбаңыз. Анткени алар бизге жашоонун мүмкүнчүлүктөрүнүн баркын үйрөтөт.

13. Дүйнөдөгү соода сатыгыңыз акырет соода сатыгыңызга тоскоолдук болбосун. Бул тең салмактуулукту кура албасаңыз, бир чоподон жасалган кумура үчүн бир баштык алтын берген акмактардан болуп каласыз.

14. Бир жеке инсан катары бактылуулук жана бактысыздыктын жооптуусу өзүңүз болгондугуңузду билиңиз. Ошентип дарттын дабасы өзүңүз экендигиңиздин баркына барып, айлана-чөйрөдөгүлөрдү айыптоодон алыс болуңуз. Муну менен ички жан дүйнөңүз менен эсеп кыласыз, жүрөгүңүздүн

күчүнүн, жөндөмдүүлүктөрүңүздүн, мүмкүнчүлүктөрүңүздүн баркына барып жана аларды дагы да өнүктүрүүнүн жолдорун издейсиз.

15. Бактылуулик айланаңызда айланып жатат, бирок сиз аңдабай жатасыз. Шашпастан айлана-чөйрөңүзгө көңүл коюп караңыз. Бактылууликтун аркасынан чуркап олтуруп, шашмалыктан даттанып олтуруп калгандардан болбоңуз.

16. Позитивдүү инсан болуңуз. Пессимист болбоңуз. Энергияңызды бардык активдүү инсандар сыяктуу пайдалуу жана тасирдүү боло ала турган жерлерде каржылаңыз.

17. Акчаны, бутта туруу үчүн жана жашооңузду улантуу үчүн бир каражат катары көрүңуз.

18. Сизди өтө кубандыруучу нерселердин ошол эле учурда сиздин балекетиңиздин да себепчиси болуп калышы мүмкүн экендигин эч качан унутпаңыз. Унутпаңыз, өтө аша чапкан көңүл ачуулар, кийинчерээк эч чыдай алгыс азапты алып келиши мүмкүн.

19. Сизге арналган жашоо авантюрасында (жоруктарында) бактылуу болуу жана өзүңуз менен өзүңуз түшүнүшүп жашоону каалап жатсаңыз, сүйгөн, жөндөмдүү болгондугуңузга ишенгениңиз жана арзуу менен кыла ала турган бир иш кылыңыз. Ашпоз болсоңуз ашпозчулук, архитектор болсоңуз архитекторлук, мугалим болсоңуз мугалимдик... Себеби изилдөөлөргө караганда, инсандын зат алмашуусунун (метаболизм) өзү каалабаган бир ишти кылып жатканда бузулгандыгын, ал эми өзү каалаган ишти кылып жатканда ордуна келгендигин аныкташкан.

20. Жакшылыкты издеп жатсаңыз, бардык иштерди жакшылыкка жоруңуз. Жакшы жашоону каалап жатсаңыз, кандай жашоону жакшы билиңиз. Бактылуу жашоонун жолу, бактылууликту көрө билгендиктен өтөт.

Бир канча бактысыз инсандардын арасында бактылуу болуу кыйын эмес. Инсандардын эмне үчүн бактысыз болгондуктарына кароо да бактылуулик үчүн жетиштүү болот.

№12 сабак

ИЙГИЛИКТҮҮ БОЛУУНУН ЖОЛДОРУН ҮЙРӨНҮҢҮЗ

Жашоодо ийгиликке акыл, билим, тажрыйба, алдын алуу жана системалуу иштөө менен жетүүгө болот. Плансыз жашоо, бош жерди казуу, иштерди мүмкүнчүлүккө калтыруу ийкемдүүлүгү, ийгилик эмес, зыян алып келет.

Дейл Карнеги

Сабактын максаты:

Окуучулар ийгилик эмне экендигин түшүнүшөт. Ийгиликке жетүүнүн жолдорун билишет.

Мугалим үчүн материалдар:

Коомдун жана иш жүзүндөгү жашоонун барган сайын башаламандыкка кабылуусу, инсандардын ийгиликке жетишүү мүмкүнчүлүктөрүнүн темпинин да азаюусуна себепчи болду. Ошондуктан акыркы жылдары ийгиликке байланыштуу бир канча иштер жасалууда.

Учурда «ийгиликсиздик» эски жылдардагыдан дагы да оор натыйжаларды ортого чыгарууда. Өткөн жылдардагы ынтымакта жашаган коомдо ийгиликсиз инсандардын жардамына чуркаган инсандар табылса, ал эми азыркы учурда ийгиликсиз болгон инсандарга өткөн жылдардагыдай маани берилбей жатат. Бул абал, инсандардын ийгиликтүү болуудан башка чаралары болбогондугун ортого коет.

Илгери ийгиликсиздикке түшкөн инсандардын жоготууларынын ордун толтуруу деген рух жана түшүнүк бар эле. Бирок азыркы учурда жоготууга дуушар болгон инсанга адатыбызча кубанып, анын эзилип түгөнүүсүн тамаша кылып гана калуудабыз. Бул болсо ийгиликке жетүүдөн башка чара калбагандыгын өтө жакшы далилдеп турат.

Ийгиликтүү болуунун сыры эмнеде? Кантип ийгиликке жетишүүгө болот?

1. Ийгилик – ийгиликке ишенүү менен башталат. «Аткарам, ийгиликке жетишем» дегениңиздин өзү ийгиликтин жолундагы алгачкы маанилүү доорду басып өттүңүз дегендик.

2. Ийгиликке жетишүүдө, каалоо, тырышчаактык жана сабыр өтө маанилүү. Каалоо менен башталган ар кайсы бир иш, тырышчаактык менен улантылып, сабыр менен аяктай алат. Андай болбосо жарым жолдо каласыз.

3. Ийгиликке жетишүүдө пландуу иштөө аябай маанилүү. Пландуу иш кылсаңыз сөзсүз ийгиликке жетишесиз.

4. Дароо жеңилип, баштаган ишиңизди жарым жолдо таштабаңыз. Жеңилүүнүн эң биринчи себептеринен бири, сабырсыздык менен баштаган ишин аягына жеткирбегендик болуп саналат.

5. Өтө көп окушуңуз жана иштешиңиз керек. Келечек, бош олтургандыкы эмес.

6. Зеригүүнүн дарысы иш менен алек болуу. Бош убакыт сыгылууга алып келет.

7. «Улуу адам» болуунун бедели бар. Улуу адамдар «Улуу адам» болууну каалаган инсандардын арасынан чыгат.

8. Улуу (чоң) адамдардын улуу идеалдары, ал эми кичине адамдардын болсо, кичине каалоолору бар.

9. Ийгиликсиздикке кабылбастан ийгилик келбейт. Ийгиликсиздик, ийгилик үчүн бир башталгыч.

10. Жеңилүүдөн корккон, ийгиликти узактан туруп тамаша кылууга мажбур болот.

11. Ири (чоң же улуу) ойлонуп, чоң-чоң идеалдарга талапкер болуңуз. Ири ойлоону, мээни жана акыл-эсти өнүктүрөт, жөндөмдүүлүктү арттырат.

12. Кемчиликсиздикти эмес, ийгиликти мүдөө кылыңыз. Кемчиликсиздик кемчиликтер менен, ал эми ийгилик да ийгиликсиздик менен башталат.

13. Башкалардан үлгү алыңыз. Бирок күзгүсү эмес, өзүңүз болгонго аракет кылыңыз.

14. Уйкуңузду көзөмөлгө алгандыгыңыз, жетишээрлик деңгээлде уйкуну адатка айландырууңуз, ийгиликке жетүүдө маанилүү роль ойнойт. Уйкунун кулу болбогондор, уйкудан уурдаган сааттарын иштөөгө арнагандар ийгиликтин астына баруусу шарт эмес. Себеби ийгилик алардын астына келет.

15. Сизди ийгиликке алып барган достук тайпасын тандаңыз. Жумушуңузга жана окууңузга тоскоолдук кылган достордон алыс болуңуз.

16. Үй-бүлөдө бейпилдик жана система түзүңүз. Себеби бейпил бир үй-бүлө ийгиликке ылайыктуу чөйрө түзөт.

17. Канчалык бай болсоңуз болуңуз, акчаңызды үнөмдүү колдонууну адатка айландырыңыз. Себеби киреше канчалык көп болсо да, чыгашага акча жетиштире албай каласыз.

18. Ар бир инсандын дүйнөсүндө бир жөндөмдүүлүгү бар. Аны таап чыгарыңыз.

19. Ар бир инсандын рухунда ойготууну күткөн дөө жатат. Ал дөөнү ойготуңуз.

20. Бүгүнкү күндүн ишин эртеңкиге калтырбаңыз, себеби эртеңки күндүн да өзүнө жараша иши болот.

21. Ден соолукта болууга маани бериңиз. Ден соолуктун ийгиликтеги ролу талашсыз.

22. Керексиз коркуудан жана санаркоодон алыс болуңуз. Жөнөкөй ачууланууларды тезинен унутуңуз. Сиздин ачууңузду келтирген бул окуянын арзып арзыбагандыгын жакшылап ойлонуңуз.

23. Буулукканыңызда, ал жерден алыстаңыз жана саякатка чыгыңыз.

24. Жөндөмдүүлүктөрүңүзгө карап максат коюңуз. Иштериңизди мына ушул максатка ылайык пландаңыз. Баштаган ишиңизди эч качан эртеңкиге калтырбаңыз жана пландан жүз бурбаңыз.

25. Бир темада жетик болгонго аракет кылыңыз жана бир тармакта бышканга аракеттениңиз. Унутпаңыз бардык нерсени кылууну каалаган, эч нерсе кыла албайт.

26. Иш планыңызды маңдайыңызга асыңыз. Күндө кечинде эмнелерди кылгандыгыңызды эсеп-кысап кылыңыз жана планыңыз менен салыштырыңыз.

27. Иштөө жана окуу үчүн ыңгайлуу жер жана убакыт издебеңиз. Ийгиликке жетишүүнү каалаган инсан үчүн кандай гана жер кандай гана убакыт болбосун баары ыңгайлуу.

28. Проблемаларыңызды жана ийгиликке жетише турган иштериңизди бөлүкчөлөргө бөлүңүз. Эң кичинесинен эң чоңуна карай бир жол издеңиз. Кичине иштерди аткарып жатканда чоң иштерге да каалоо артат.

29. Иштеп жатып эс алыңыз, эс алып жатып иштеңиз.

30. Ишиңизде кыйынчылыктарга туш болгондо коркпоңуз. Унутпаңыз эң маанилүү ийгиликтер эң кыйын тоскоолдуктардан кийин келген.

Жашоодо ийгиликке жетүүнүн жолдорун билүү, ийгиликке жеткенчелик маанилүү. Ийгиликке жетүү жолдорун билген инсан, бир жолу эмес, ар дайым ийгиликке жетишет.

№13 сабак

САБАК АТКАРУУ СИСТЕМАСЫН ТҮЗҮҢҮЗ

Пландуу жана системалуу сабак кылуу адаты болбогондордун ийгиликтери төмөн жана убактылуу болот. Узун өмүрлүү ийгиликтер, узун өмүрлүү эмгек талап кылат.

Невжат Ялчынташ

Сабактын максаты:

Окуучулар сабак окуунун системасын түшүнүшөт. Сабак окуунун эрежелерин үйрөнүшөт.

Мугалим үчүн материалдар:

Бир адам иштерин жакшы пландаштырып, керектүү маалыматтарды, материалдарды топтошу мүмкүн. Бирок иштөө чөйрөсү жакшы системага туура келбеген болсо же болбосо иштөө учурунда кээ бир куралдарга маани берилбей жаткан болсо, күткөн ийгилигине жетишүүсү мүмкүн эмес.

Ийгиликтүү сабак окуу болуусу үчүн, төмөндөгү куралдарга маани берүүсү керек:

1. Сабак окуп жатып кээ бир проблемалардан кутулуунуз зарыл. Оюңузду бөлгөн бир канча санаркоолордон жана кыялдануудан арылуунуз керек.

2. Иштөө чөйрөсүн сырттан келген таасирлерден арылтыңыз. Достордун, коноктордун, чоңдордун маектери, телевизор, музыканын үнү, телофон же болбосо эшиктин үнү сыяктуу тышкарыдан келген үн тынчтыгыңызды бузат, иштериңизге терс таасирин тийгизет. Булардан алысташыңыз керек.

3. Ачка же өтө ашказаныңыз толо убагында иштебешиңиз керек.

4. Сизге таасирин тийгизген окуялар, капалануулар, санаркоолор, толкундоолор же кээ бир күтүүлөр сабак окууңузду бузушу мүмкүн.

5. Ашыкча уйкусуздук, чарчоо, үзгүлтүксүз иштөө абалыңызды бузушу мүмкүн.

6. Сабак окуган жериңиз көп ысык да, көп суук да болбошу керек.

7. Сабак окуп жатып музыка угуу концентрацияңызды бузушу мүмкүн.

8. Сабак кылган бөлмөңүздөгү ар кандай сүрөт, афиша сыяктуу көңүлдү бурган нерселер үзгүлтүксүз кызыгууңузду таркатып, мотивацияңызга таасир этиши мүмкүн.

9. Сабак окуп жатып тез-тез отуруп-тура бербешиниз үчүн сизге керектүү бардык курал жарактарыңызды, керектүү маалыматтарыңызды жаныңызга алып алышыңыз керек.

10. Сабак окуп жатып, убакытты туура жана таасирдүү колдонгонуңуздан көңүлүңүз ток болуусу керек.

11. Иштеп жатып үзгүлтүксүз өзүңүздү көзөмөл кылышыңыз керек.

12. Убакытты туура пайдалануу үчүн телевизордон алыс турууга аракеттениңиз же болбосо сөзсүз көрүшүңүз керек болгон программа болсо, ошол программанын убактысына эс алуу убакытыңызды туштаңыз.

13. Иштеп жаткандагы эс алуулар өтө узун да кыска да болбошу керек. Көңүлдү бурбай турган даражада болуусу шарт.

14. Жазып чыккан пландарыңызга баш ийип ийбегендигиңизди сөзсүз байкап турушуңуз керек.

15. Окуп жаткан бөлмөдө өтө сыгылып кетсеңиз, бөлмөлөрдү алмаштырыңыз.

16. Окууну тамактан кийин дароо эмес, бир аз эс алгандан кийин баштаңыз.

17. Иштөө убактысын 45-50 мүнөт, ал эми эс алуу убактысын 10 мүнөт айланасында болгону жакшы.

18. Бир сабакты аткарып жатып ошол сабакка жакын сабакка өтпөңүз. Бирининен айырмаланган сабактарды биринин артынан бирин койсоңуз, зерикпейсиз жана тажабайсыз.

19. Ар күнү иштешиңиз керек. Үзгүлтүксүз, тажабастан иштөөнү улантышыңыз шарт. Акылыңызга келген ар кандай шылтоолорго көңүл бурбашыңыз керек.

20. Ар кимдин акыл-эсинин, окулган нерселерди кабыл алуу убактысы түрдүүчө. Бул убакыттарды белгилеп, сөзсүз убактысы келгенде китеп окууга олтуруу керек.

21. Китепти баштоодон мурун, китепти ар тараптан көзүңүздөн өткөрүңүз жана ал тууралуу бир пикир болсун.

22. Окуп жаткан бөлүм акырын жана көңүл коюп окулуусу керек. Маанилүү жерлеринин асты сызылса болот.

23. Жаңы үйрөнгөн нерселерди кайталап туруу зарыл.

24. Иштеп жатып өзгөчө, кыскача аныктама блокнотун колдонуу аябай пайдалуу. Эске тутууга жардам берет.

25. Сабактарды кызыгуу менен алып баруу керек. Мугалимдин маани берген жерлерин кыскача конспектилөө зарыл. Себеби суроолор ошол жерлерден берилиши мүмкүн.

Убакыттын пландуу колдонулуусу баарынан мурун, адаттарды жана чечимсиздиктердин алдын алат. Жашоосунда план менен гана жүргөн жана белгилүү убакыттарда белгилүү нерселерди адатка айландырган адам чечим чыгарууну сезбейт.

Оюн, күчүн жана убактысын дагы да пайдалуу колдонуу мүмкүнчүлүгүнө жетишет. Инсан, ишке бара жатып, кайсы жол менен бара тургандыгын, кайсы унаага чыга тургандыгын ар күнү эрте менен ойлонуп, көптөгөн чечимдерди кабыл алуусу да ошончолук пайдасыз, убакыттан уттура турган, энергиясы бош эле каржылана турган жана сарсанаа туудурган бир жол болуп саналат.

Кыскасы, убакытты пландоо жана эң жакшы формада пайдаланууну адатка айландыруу, инсандын аткара ала турган эң чоң күч, эң чоң киреше жана ден соолугу чың ийгилик каражаты болуп саналат. Бул каражатка азыркы күндө жашап жаткан инсандардын ар дайымкыдан дагы да жуктаждыгы бар.

№14 сабак АЧУУГА АЛДЫРБОО

Сабактын максаты:

- Окуучулар ачууга алдыруунун зыян экенин билишет;
- Ачуу келгенде акыл менен токтотууну үйрөнүшөт;

Сабактын жабдылышы:

Проектр, слайддар.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга слайд аркылуу теманы түшүндүрөт. Сабактын аягында суроолорду берип жыйынтыктайт.

1-слайд.

Кыргыздардын «ачуу – душман, акыл – дос» деген накыл сөзү кылымдарды карытып, ар бир адамдын тагдырында ар кандай көрүнүштө жашап келет. Ата-бабаларыбыз «ачууга алдырба», «ачуусу мурдунун учунда» деп айтат. «Бир колуңдун ачуусун экинчи колуң менен бас» деген насаат көп кайталанат. Дайым эле «бир колубуздун ачуусун бир колубуз менен баса алабызбы?»..

2-слайд.

Бул да кыйын, ачуу деген айттырбай, дедирбей басып келип калат. Үй-бүлөдөгү ынтымактын кетиши, эки достун бири-бирин карабай калышы, бир эл менен экинчисинин жоо болушу, уруулар, уруктар арасында болуп келген уруш-чабыштар – бул алардын ачууга алдырышына, келген ачуусун токтото албай калышына байланыштуу.

3-слайд.

Адамдар тарыхта ачууну токтотуунун ар кандай жолдорун издешкен: бирөөлөр ичинен миңге чейин санап чыккан; бирөөлөр комуз күүсүн уккан; бирөөлөр бир нерсени тарс бөлө чапкан; бирөөлөр ээн талаага чыгып кеткен; бирөөлөр өкүрүп-бакырып ыйлаган, бирөөлөр каткырып күлүп жиберген...

Ошентсек да ачуу – душман ар дайым биздин алдыбызга күтүлбөгөндөй келе калат да, тагдырыбызды тайкы жолго баштап жөнөйт...

4-слайд.

Аябай ачуусу келген Искендер Зулкарнаинга анын ошол абалын өткөрүп ийүү үчүн даанышманы Арасту мындай деп койчу экен: «Ачуу жана катуу урушуу өзүңдөн жогору турган адамдарга багытталууга тийиш. Сага тең келе турган адам болсо бул дүйнөдө жок!»

5-слайд.

Дагы бир хандын ачуусу өтө чукул экен, анысы элге, өлкөгө оорго түшүп, көп көйгөйлөрдү жаратыптыр. Кандай кылыштын айласын таппаган увазир бир күнү хандын каршысындагы дубалга эле «Ачуу келсе, акыл кетет» деп бадырайтып жазып коюптур. Бул жазуу ар дайым бет маңдайында турган үчүн хан кандайдыр бир чечим чыгарарда ачууга алдырбай, тигил жазуудан өрнөк ала баштаптыр.

6-слайд.

Элибиз ачууга ар дайым акылды каршы коёт да ачуунун шайтанынан, ачуунун каарынан акыл менен чыгат.

7-слайд.

Профессор Акеш Иманов кыргызга аттын кашкасындай таанымал Сарт акенин акыл тууралуу айткандарын жыйынтыктап мындай жазат: «Акыл-насаат сөз – тунук акылдын доошу, өчпөгөн доош. Шарты келсе, чоң дарыя да соолот, көл да соолот, ал эми укум-тукумдун кен азыгы болгон тунук акыл доошу соолбойт. Калайык-калк күлазык кылган бардык нерсенин угуттуу өзөгү, өчпөс очогу, баш-көзү – акыл. Ошондуктан калайык-калк жакшы акылга муюйт, баш ийет.

Акыл – өмүр дабасы, ынтымактын ачкычы, асыл сөздүн кутман энеси, калыстыктын, адилеттиктин атасы, жашоонун жол башчысы. Акылдын өлчөөсү да, чеги да кенен. Ал баарын – жаман менен жакшыны, арам менен адалды, адилеттик менен арамзалыкты, жокчулук менен токчулукту, жыргал менен тозокту, бактаалай менен шорду, күлкү менен ыйды, койчу, тиричиликте болгондун баарын бүт тескейт, бүт көтөрөт. Акылы жетик Адам ушунун баарын бирдей көтөрөт: башына бакыт конгондо көкөлөбөйт; башына тозок түшкөндө мүңкүрөбөйт».

8-слайд.

Дал ушул Сарт акеге окшогон акылман кишилер кыргыз баатырларынын, хандарынын, бектеринин жанында жүрүп, алардын ачуусун басып турган, мындай адамдар каарданган кол башчыларга «баатыр, бир ачууңду мага бер» деп далай-далай уруш-чабыштардан, кыргын-бозгундардан караламан калкты сактап калган. Мындайда баатырлар, эл башылар да ачуу үстүндө билбей туура эмес нерселерди жасап алса, ачуусу тараганда курун башына салып, же тартуусун алып тигил кишинин алдына келген, ал гана эмес ал адамдын жалпы туургандарынын, уруусунун, айылынын астынан өткөн. Астынан өтүү да чоң маданият, элдик педагогикалык эреже болгон. Эң негизгиси адамдар бири-бирин ачуудан алыс болууга тарбиялаган, балдарды ошого үйрөткөн «ачуу – душман, акыл – дос» деп ошон үчүн айтышкан.

№15 сабак АТА ЖУРТУМ – АТА МУРАСЫМ

Сабактын максаты:

– Окуучуларды өз эли-жеринин тарыхын, ата-бабадан калган улуу мурастарын, элге эмгеги сиңген, эл сыймыктанган инсандарын билип жүрүүсү үчүн түрдүү булактардан маалыматтарды берүү;

– Мекен алдындагы алардын жоопкерчилигин арттыруу, атуулдук парзын аткаруу, ата мурастарын сактоо зарылдыгын туюндуруу;

– Патриоттукка, намыскөйлүккө, ынтымак-достукка, эмгекчилдикке, кең пейилдикке, ж.б. асыл сапаттарга тарбиялоо.

Сабактын жабдылышы: КРнын Гимни, Мекенибиздин жаратылышынын кооздугун чагылдырган түстүү сүрөттөр, географиялык карта, улуу баатырлардын, инсандардын портреттери, иллюстрациялар, Республикабыздын Желеги, Герби, магнитофон, компьютер.

Сабактын жүрүшү:

– **Уюштуруу** (класста жагымдуу жагдай түзүү)

Сабак Кыргыз Республикасынын Гимни менен башталат.

– КРнын Гимни аткарылат. («Кыргыз көчү» күүсү жаңырып турат)

Магнитофондон акылман атанын үнү угулат:

– Уккун, балам!

Байыркыдан калган улама сөз:

Өткөнгө акаарат кылсаң,

Кайткыс каргышка каласың,

Асырасаң – асыл акыл табасың.

«Асыл – таштан, акыл – жаштан»,

«Атанын сөзү – акылдын көзү».

Ата журтуңду сакта,

Кутман элиңди баркта.

Бул улукман кептер кулагыңа күмүш сырга болсун!

Андан соң акылман эненин үнү угулат:

– Каралдым, балам,

Баба сөзүн тыңда,

Ата салтын,

Ата мурасын сакта.

Эне адебин баркта.

Улууну урматта,

Кичүүнү ызатта.

Акылман бол,

Берешен бол,

Айкөл бол!

Сабырдуу бол,

Кайрымдуу бол,

Эсен бол!

«Манас», «Манастай» алп дастанды жараткан эне тилибиз, боз үйүбүз, комузубуз, ак калпак-ак элчегибиз – укумдан-тукумга берилип келе жаткан баа

жеткис, касиеттүү тумарыбыз – баарынан ыйык. Өткөндөрдөн калган ыйыктарыбыз силер үчүн көөнөрбөс мурас, эскирбес мүлк, бөксөрбөс кенч болсун!

2 окуучу «Манас» эпосунан үзүндү айтышат.

Акылман ата:

Ата-бабаң өткөн жериңди сүй,
Түптүү кыргыз элиңди сүй.
Элиң сүйлөгөн эне тилиңди сүй,
Ата Мекенге, элге, эне тилге
Кошой, Бакай, Манас атаңдай күй!

Мугалим: Балдар, мына баарыбыз акылга дыйкан акылман атабыздын, мээрими көлдөй энебиздин баасыз кеп-кеңешин уктук. Бул айтылгандарды жүрөктүн түпкүрүнө сактап, чын дилден аткаруу баарыбыздын перзенттик парзыбыз.

Бүгүнкү сабагыбыздын темасы «Ата журтум, ата мурасым – сыймыгым!» деп аталат. Балдар, анда эмесе, кезекти поэзиялык мүнөткө берели.

Окуучулар (жарыша): Макул, жакшы болот.

(Ата мекенди, кыргыз элинин улуулугун, кыргыз жеринин сулуулугун даңктаган ырлардан көркөм окушат)

1-окуучу:

Учу-кыйыры кең мекен,
Алдейлеген энем сен.
Бүт дүйнөнү кыдырсам,
Табалбайм сага тең.

2-окуучу:

Демиң мага жалындай,
Ташың кымбат жанымдай.
Тунук кашка сууларың,
Жүрүп турган канымдай.

3-окуучу:

Булагыңдан суу ичем,
Гүлзаныңдан гүл үзөм.
Балдан таттуу сезилет,
Бак алмаңдан мен жесем.

4-окуучу:

Көңүлүмдө жаттаймын,
Жүрөгүмдө сактаймын.
Алтын, күмүш каухарга
Алмашпаймын, сатпаймын.

5-окуучу:

Жатка ыраа көрбөймүн,
Көз арткаңга бербеймин.
Зордукчуга тарттырбай,
Жергем сени жердеймин.

(Т. Үмөталиев)

Мугалим: Эми, балдар, айткылачы, силер Ата журт дегенди кандай түшүнөсүңөр? (Окуучулар мүмкүнчүлүктөрүнө жараша жооп беришет. Мугалим алардын айткандарына толуктоо, кошумчалоолорду киргизип турса жакшы болот.)

1-окуучу: «Ата Журт» дегенде биз ата конуш, туулуп-өскөн жер, Атамекен сыяктуу түшүнүктөрдү аңдап билебиз. Ал – эзелден жердеп, ата-бабабыз жашап өткөн аймакты туюндурат.

2-окуучу: «Ата конуш» аталганы – сенин атаң да ошол жерден агарып-көгөргөн. Ата жолун баласы улантат, ошентип муундардын өз ара байланышы үзүлбөйт.

3-окуучу: Кыргыздарды Орто Азиядагы эң байыркы элдерден деп жүрүшөт. Аны тарыхтагы маалыматтар, далилдер ырастай келет. Ошол байыркы баатыр кыргыз элинин ыйык журту – аскасы асман тиреген касиеттүү Ала-Тоо!

4-окуучу: Ак мөңгүлүү Ала-Тообуз көзгө сүйкүм, жүрөккө кымбат. Эзелтеден эле Ала-Тоого көз арткан душман көп болгон. Бирок баатыр Манас бабабыз баш болуп, көптөгөн баатырларыбыз, жоокер кыргыз эли өз Ата журту Ала-Тоо үчүн жан аябай салгылашып, сандаган жоонун күлүн көккө сапырган. Ата журтун көздүн карегиндей сактап келишкен.

5-окуучу: Алар Семетей, Сейтек, Барсбек, Курманбек, Эр Табылды, Тагай бий, Кубат бий, Атаке, Жаңыл мырза, Ормон хан, Алымбек датка, Курманжан датка, Байтик, Шабдан ж.б. эр жүрөк баатырларыбыз.

6-окуучу: Душмандардын баскынчылык согуштарынын кесепетинен ар кандай тагдырга дуушар болгон кыргыз эли он жети жылдан бери эгемендүү эркин өлкө катары өз алдынча түтүн булата баштады.

7-окуучу: Улуттук белгилери болгон: Тууга, Гимнге жана Гербге ээ болду. Мамлекетибиз – Кыргыз Республикасы аталды. Эгемен Кыргызстанда сексенге жакын ар түрдүү улут өкүлдөрү «бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып» ынтымактуу жашап жатышат.

8-окуучу: Адамда бир гана Атамекени бар! Аны көз карегиндей ыйык сактап, сүйүп, даңазасын арттыруу – ар бирибиздин атуулдук парзыбыз.

Мугалим: Атажуртубуз эмне себептен Ала-Тоо аталып калганын билесиңерби, балдар?

9-окуучу: Ооба, билебиз. Кыргызстандын аймагынын көп бөлүгүн тоолор ээлеп турат. Бөксө тоолор жана улуу тоолор, башынан мөңгү кетпеген бийик тоо кыркалары алда кайдан шаңкайып көзгө көрүнөт. Айрым тоо чокулары жай мезгилинде күңгөй жагынан кары эригендиктен, ала-телек тартып калат. Бир жери ак, бир жери кара. Ошол себептүү, Ала-Тоо аталган.

Мугалим: Азаматсыңар, балдар! Мен силердин жоопторуңарга абдан ыраазы болдум. Эми элибиз «кыргыз» атын өчүрбөй, кылымдардан жашап келе жаткан түптүү эл. Кыргыз эли, анын муундан-муунга сактап жеткирген баалуу мурастары, салттары жөнүндө да айта кетели.

1-окуучу:

Кемер кур, кемсел, өтүк, ак калпагым,
Кээ бирөө билбей жүрөт анын баркын.
Элиме белги берип тааныттырган,
Атыңдан кагылайын кыргыз калкым.

2-окуучу:

Үйүнө мейман келсе, жүзү жарык,
Мал союп, сактап келген ата салтын.
Кызытып кымыз берип, май жедирген,
Салтыңдан кагылайын кыргыз калкым.

(Бул ырдын мазмунуна жараша кыргыздын улуттук кийимдери, буюмдары, каада-салты, нарк-дөөлөттөрү жөнүндө мугалим, окуучулар көрсөтмөлүү сүйлөп берише эң жакшы болот)

Мугалим: «Элсиз тил болбойт, тилсиз эл болбойт». Анын сыңарындай кыргыздын кыргыздыгы анын эне тили аркылуу билинет, эне тили аркылуу даңкталат. Дүйнөдө теңдеши жок алп «Манастай» дастандарды жараткан эне тилибиз кыргыз тили жөнүндө эмнелерди айта аласыңар?

1-окуучу:

Эне тилим – өз тилим,
Эси жоктук иш кылат,
Өзүнүн эне тилинде
Сүйлөбөсө сөздү ким.

2-окуучу:

Уккан сайын көшүгөн,
Эне тилим – эгизим.
Сүзүп өттүм өзүнөн,
Акыл-билим деңизин.

3-окуучу:

Эне тилим – намысым,
Эне тилим – арым да.
Билбейм жолдун алысын,
Эне тилим барында.

4-окуучу:

Эне тилим – карегим,
Сенде менин дарегим.
Сен турганда мен бармын,
Сен турганда бар элим.

5-окуучу:

Эне тилге кайрылып,
Бак-таалайлуу болмокмун.
Эне тилден айрылып,
Калган күнү мен жокмун.

(Т.Арыков)

6-окуучу:

Эне тилим эчен кылым карыткан,
Эч ким аны өчүрө албайт тарыхтан.

7-окуучу:

Жер бетинде кыргыз жашап турганда,
Кыргыз тили өлбөс-өспөс болуп түбөлүккө жашай берет!

Мугалим: Азаматсыңар, балдар. Эми кыргыз элибиз үчүн өмүрүн арнап эмгектенген уул-кыздары эң эле көп. Алар: И.Раззаков, К.Тыныстанов, И.Арабаев,

Ч.Айтматов ж.б. Биз бул улуу инсандарыбызды унутпай, алардын жолун жолдошубуз керек.

1-окуучу: Чыңгыз Айтматов атабыз дүйнө жүзүнө белгилүү жазуучу. Ал жөнүндө Байдылда Сарногоев минтип ыр жазган:

Кыргыз десе Чыңгыз келет эсеме,
Чыңгыз десе кыргыз келет эсеме.
Кыргызым деп, Чыңгызым деп эргисем,
Кубангандан жаш кылгырат көзүмө.

2-окуучу: Чыңгыз ата жөнүндө минтип ырдагым келет:

Сүйөнүп түпкү атасы Манасына,
Сүйөнүп тагдыр берген талантына,
Дүйнөнү дүңгүрөттү кыргыз уулу,
Олтуруп учкул кылым канатына!

Мугалим: Балдар, эми ата-бабадан калган дагы бир эң ыйык мурасыбыз – ички биримдигибиз болуп саналат.

Элибиздин ырыс-кешиктүү, келечектүү, дөөлөттүү жашоосу үчүн биринчи кезекте ынтымак керектигин унутпагыла. Аз гана кыргыз эли уй бөйрөгүндөй бөлүнүп ыдырабасын, жерибизден кут кетпесин. Түндүк-түштүк, Нарын-Талас деп бөлүнбөйлү.

1-окуучу: Атактуу Соң-Көл – Нарыным,
Алдырбас бийик намысым!
Жердеген Айкал Манасым,
Таласым – менин канатым!

2-окуучу: Баткеним менин байлыгым –
Бактыга бүткөн бар дүйнөм.
Ордолуу Ошум – опол тоом!
Жалал-Абад – жан дүйнөм!

3-окуучу: Сыймыктанам, сүйөмүн,
Сары-Өзөн, Чүйүм – тирегим!
Ысык-Көл сенсиң – карегим!
Соолбос өмүр мүрөгүм!

4-окуучу: Түндүгүм менен Түштүгүм,
Сен барда жарык күн-түнүм!
Ала-Тоом – ыйык түнөгүм,
Бишкегим – соккон жүрөгүм!

(С.Байгазиев)

Мугалим: Балдар, биз бүгүнкү сабагыбызда Ата Журт, ата мурасыбыз жөнүндө азыноолак сөз кылдык. Бул тема – мындан ары да биздин ар бир сабагыбызда сөз боло бере турган улуу тема.

Жакшы окуп, жакшы жүрүшүңөр –

Ата журтка, кыргыз элине кошкон үлүшүңөр! – деп айткым келет. Силер Ата Мекениңердин келечеги, үмүтү, ишеничи экениңерди унутпагыла!

Ата Журтту, кыргызды, ата мурасты коргоп, сактап, өмүр берүү – баарыбыздын ыйык парзыбыз жана карызыбыз!

Сабакты окуучулар Манас атанын Антын чогуу айтуу менен аякташат:

Алты сан аман турганда,
Ыйык кыргыз жеримди,
Душмандын буту баскыча,
Асыл кыргыз элимди,
Тебелетип бөтөнгө,
Кор кылып карап жаткыча,
Туулбай туна чөгөйүн!
Аткарбасам антымды,
Төшү түктүү жер урсун,
Көкө Теңир өзү урсун!!!

№16 сабак ЭЛ ЧЕТИНЕ ЖОО КЕЛСЕ, ЖАН АЯГАН ЖИГИТПИ?

Сабактын максаты:

- Окуучуларды эл-жерди сүйүүгө, аны көз карегиндей коргоого тарбиялоо.
- Эл коргогон баатырлардын эрдиктерин баяндоо менен патриот, ар-намыстуу, Ата Журттун чыныгы атуулу болууга шыктандыруу.

Балдардын өз ойлорун эркин айтып, өз ара пикир алышуусуна жетишүү ж.б.

Сабактын башкы идеясы:

«Эр жигит эл четинде, жоо бетинде», «Ата Мекеним менсиз жашаса жашаар, бирок мен Ата Мекенимсиз жашай албайм».

Сабактын жабдылышы: «Манас» томдугу, китептер, магнитофон, сүрөттөр, иллюстрациялар, газета-журналдар, ырлар, элдик макал-лакаптар.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу (класста жагымдуу жагдай түзүү). Мугалим тактага сабактын темасын жана андагы башкы идеяларды жазып илип коет да, адегенде, балдардын көңүлүн «Манас» эпосунан үзүндү угууга бурат (магнитофондон эпостон үзүндү уктурулат).

Акылман Кошойдун жаш Манаска айтып турган кеңеши

«Кенен ойло башынан,
Кебелбес болсун казынаң,
Калың бороон, катуу күн,
Кулунум, канчалык өтөр башыңан.
Кыр-кырда кыргыз элиңе,
Кызыккан жандар дагы бар,
Кылчайбай канды агызар,
Кызыталактын баары бар,
Элиңди түгөл башкарып,
Өз алдыңча болгондо,
Сени таштап койбос жепжеке.
Суроодон угар дайныңды,
Күтүнбөстөн сен жатсаң,
Бир күнү чабар айлыңды.
Ошого моюн бербеске,
Ок өтпөгөн тон камда,
Куусаң жетпей калбаска,
Ок жетпеген ат камда...»

Акылман Кошой атабыздын жаш Манаска «жаман айтпай жакшы жок» дегендей, кыргыз жерине, кутман элине көз арткан душман бөөдө кырсык салып кетпесин, бейкам жатпай, эл-жериндин бейпилдиги үчүн сак болуп, «ат үстүндө куш уйку салып», эл чегинде камдуу болгула» деп айткан даанышман насаатынын мааниси эч качан жоголбой, бүгүнкү, эртеңки күндө да, жалпы кыргыз урпагына сабак болорун мындан бир нече жыл мурда болгон Баткен коогалаңы дагы бир ирет далилдебедиби?!

Бүгүнкү биздин тарбиялык сабагыбыз да дал ошол каргашалуу окуяны эске түшүрүү менен, ал баарыбыз үчүн унутулгус сабак болорун дагы көңүлүбүзгө жат кылууну алдына коет.

Баткен окуясы бүгүнкү күндүн баатырларды жаратты. Көптөгөн эр жигиттердин катарында душмандар менен болгон кармашта милициянын ага сержанты Касым Шадыбековдун көрсөткөн эрдигинен чакан көрүнүшкө көңүл бөлөлү.

Окуучулардын аткаруусундагы инсценировка.

Эл унутпас эрдик

Автор:

1999-жыл. Август айы. Эл адаттагыдай эле бейпил турмушун өткөрүп жаткан. Күндөрдүн биринде тоо этектей конгон Зардалы айылына «куралчан адамдар келип, элдин тынчтыгын бузуп, арам ниеттерин ишке ашырууга аракет жасап жатышат» деген кабар шамалдай тарайт. Тийиштүү чаралар көрүлө баштайт.

Бул мезгилде милициянын ага сержанты Касым Шадыбеков ден соолугу жакшы болбой, дарылануу үчүн отпускага чыккан. Өлкөбүзгө Баткен аркылуу кол салган эл аралык террористтик каракчылардын дайнын угар замат, оорусун да унутуп, Касым ага тезинен ички иштер бөлүмүнө кайрылат. Зардалы тарапка жөнөөгө тапшырма алып, даярдана баштайт. Анын ден соолугуна аялы, ата-энеси кабатырланышат.

1-көрүнүш

Аялы: Касым, ушул акыбалың менен кантип барасың? Толук дарыланып, айыккан соң барсаң деле болот да.

Касым: Эл башына каргаша түшүп турган кезде, оорудум деп элден калып, үйдө жатып алганым болбос. Анын үстүнө, оозуна алы жетпегендер «Касым калп эле оорудум деп, душман менен кармашуудан качты» дебесин. Эмне бар, эмне жок, барганда көрө жатарбыз.

А көрөкчө, сен короо-жайды карап, балдарга баш-көз болуп, элдин катарында тиричиликти өткөрүп тур. Кош, аман тургула. (Баары менен коштошот)

2-көрүнүш

Автор: Касым түз эле душмандар ордологон Зардалы тарапка жөнөйт. «Кокус ишиң болбосо, Кожашканга барбагың. Зарыл ишиң болбосо, Зардалыга барбагың» деген табигаты катаал, жолу татаал жер ушул.

Айыл өкмөтүнүн имараты. Кабинетте Зардалы айыл өкмөтүнүн башчынын орун басары менен Касым «карасакалчандардын» жолуна бөгөт коюп, аларды колго түшүрүүнүн планын кеңешип жаткан кезде, кайдан-жайдан келгени белгисиз, беш-алты террорист шапа-шупа кирип келишет. Эч кеп-сөзгө келишпей эле, өкмөт башчынын орун басарын атып салышат. Ал эми Касымдын колуна кишен салышып, жексур каракчылар тоого карай алып кетишет.

Душмандар жайгашкан тоо арасы. Келген күнү эле Касымдын үстүндөгү кийимин сууруп алышкан. Жука көйнөкчөн, буту жылаңайлак. Таң атканча титиреп үшүп чыгат.

Алардын канкор жетекчиси Касымды суракка алып жатат.

Моджахед: Ии, жолдош ага сержант. Айтчы, бизге каршы өкмөт тарабынан кандай даярдыктар көрүлүп жатат?

Касым: (тайманбай, башын бийик көтөрүп) Билбейм.

Моджахед: (кызуулана) Ай, кызыл шапке, аны айтпасаң кой. Сен бул жердин коён жатагына чейин билсең керек? (көкүрөгүнөн жулкулдата кармап) Сөздүн кыскасы, бизге Өзбекстанга өтүп кеткенге коридор керек. Өзүң жол баштап, ар кандай тоскоолдуктардан өткөрүп, биздин бир тал чачыбызга зыян келтирбей, өзбектердин чегарасына чыгарып койсоң эле колуң да, жолуң да бош болот.

Касым: (чечкиндүү) Жок! Эч качан! Мен жол баштап, өз жеримди силерге тепсетпейм.

Автор: Касымдын минтип тайманбай, чечкиндүү жооп бериши алардын кыжырын келтирди. Каракчылар аны кыйноого алып, кордоп, жанын көзүнө көрсөтүштү. Бирок, Касым ого бетер чыйралды. Жигиттик ар намысын өз жанынан да бийик койду.

Моджахед: (бир аз жумшара) Ай, жигит, сенин жаныңды аманат коёюн. Балабакыраңа, ата-энеңе аман барып, тынч жашагың келеби? Анан да, бизге жасаган кызматыңдын акысын берейин.

Касым: (душмандын көзүнө тике карап) Мен өз элиме кыянаттык кылып, ишенимин актабай, душманга жол ачып бербейм. Менин жигиттик ар намысым акча менен ченелбейт. Өз эли-жеримди сатып, тирүү жүргөнчө, төшү түктүү жер астында жатканым абзел. А бала-чакам, ата-энем эл менен бирге болот.

Автор: Касымдын бул жообуна душмандын эми чындап жини келди. Кайраттуу, эржүрөк кыргыз жигитинин сөзүндө бекем турарына, аларга баш ийбешине көзү жеткен канкорлор кетпес кеги, өчпөс өчү бар сымал кордукту көрсөтүштү. Ошончо азапты жалгыз тартты. Колго түшкөнүнө толук 15 күн болду.

Булар турган негизги жери Кожашкендеги мазар эле. Адаттарынча жер которуу мезгили келдиби, алар Зардалыга карай жөнөштү. Ошондой учурдан пайдаланууну чечти.

3-көрүнүш

Жыйырмага жакын сакалчандар арасында улам бир чөңөрдү басат, жылаңайлак буту учтуу ташка тийип сыйрылып, кыйналып басып келатты. Бир маалда бутун кармаган болуп артта калат. Капарында эч нерсе жок сакалчандар кылчайган деле жок. Илкий басып кете беришет. Иш көз ачып-жумганча жасалды. Эмелеки алы жок кейиптенип келаткан Касым илбирстей учуп жетип, сакалчандардын арткысын шилиге чаап калды. Капарында эч нерсе жок келаткан эме каршылык көрсөтө албай жыгылат. Баары артына кылчайып караганча Касым тигинин колундагы мылтыгын жулуп алып, тытырата атууга үлгүрдү. Эки-үчөө кулайт. Бул учурда жанагы жарадар болуп калганы арт жактан келет да, Касымдын желкесин көздөй бычак урат. Канча күндөн бери бечара кейпин кийип келген немеден алдангандарына бир жагы ыза болушуп, башка-көзгө тепкилеп киришти. Касымдын чала жан болгон денесин окоп үчүн казылган оюкка көмкөрөсүнөн түшүрүшөт да, чоң таш менен бастырып, үстүнө топурак шилеп салышат.

(К.Токтобаеванын «Жоокерлер кушка айланып учуп жүрөт» китебинен пайдаланылды).

Автор: Ошентип, шер Манастын тукуму, Баткендин чыгаан бир кулуну Касым Шадыбеков жанкечтилердин экөөн өлтүрүп, экөөн жарадар кылган соң, карамурат жигит курагында өлүмгө тике карап, бул жарык дүйнө менен кош айтышты.

Касым ага өлгөн жок! Аны ар намысы, атажурту, эли үчүн жан берген эрдиги түбөлүк өлбөс кылып кайра жаратты...

Ага сержант Касым Шадыбековдун жаркын элеси, баатырдыгы өз замандаштарына, кийинки муундарга үлгү- өрнөк катары жашай берет.

Автордун сөзүнөн кийин, мугалим бул окуя боюнча суроо-жооп аркылуу окуучулардын пикирин угуп, өз ара баарлашуу уюштурат.

Мугалим: Балдар, жогоруда айтылгандай, Баткен окуясы баарыбызга бейкуттуктун, коопсуздуктун баасын, динге жамынышкан бандиттердин ачык жүзүн көрсөттү. Эми силерге жалпы кыргызстандык улан-кыздарга, окумуштуу, залкар инсан С.Байгазиев жазган каттан үзүндү окуп берейин. Ар бир сөзүнө баа берип, жүрөгүңөргө бекем сактап алгыла.

«Ала-Тоону Манастай сүй, Ата Журтуңа Кошойдой күй!»

«...Жаш мекендеш, сенин даркан Манас бабанын жолун жолдоп, салтын улап, Атажуртуңду пир тутуп, анын алдындагы атуулдук милдетиңди, жоопкерчилигиңди жакшы тууп, эл-жериң үчүн берилип, ак кызмат өтөөрүңө ишенебиз. Алатоо мекенибиз өзүнүн ар-намыстуу уул-кыздары менен күчтүү болмок. Эгер колундан чоң иш келбесе, эл үчүн, айланадагылар үчүн кыпындай болсо да, бир жакшылык иш жасоого аракет кыл. Албетте, өз жаныңды бак, бирок сөзүң, оюң менен, толгонууларың, кыял-санааң, ынанымың менен Атажуртуң менен бирге бол, мекениңе тынымсыз жакшылык тиле. Өзүңдүн жүрөк каның Атажурттун бой-тамырларындагы кан менен кошо айланып турсун. Сенин инсандык баа-баркың Мекениң менен болгон бекем байланышыңда. Артыкбаш болбос, терең маанилүү адеп-ахлак чен-өлчөмдөрүнө таянып, эл-журттун, ата-бабаларыбыздын өз уул-кыздарына Жеңижок акындын оозу менен айткан каалоо-талаптарын, сага насыяттаган нускоо сөзүң дагы бир жолу алдыңа таштайын:

Тогузу болгун жылдыздын,
Туйгуну болгун кыргыздын,
Жетиси болгун жылдыздын,
Жетиги бол кыргыздын!
Учу болгун кылычтын,
Учкуну болгун кыргыздын,
Сабы болгун кылычтын,
Сазы болгун кыргыздын!

Дагы бир орчундуу нерсеге терең түшүнүүң зарыл, кадырлуу урпак. Бир боор мекениңди азаттыгы, эркиндиги, көз карандысыздыгы бардыгынан кымбат, бардыгынан жогору асыл нарк. Манас атабыз дал ушул Атажурт эркиндиги үчүн кара башын сайып, өрт кечип, күрөшкө чыккан. Журт боштондугу жөнүндөгү улуу идеяны Манас ата сага мураска калтырган. Билип кой, мекендеш, тарых ырастаган, «Манас» далилдеген, эгерим Атаконушуң, эли журтуң чоочун үстөмчүл кара күчтүн кол алдында, бийлигинде болсо, булуттуу көктүн астындагы, муңдуу чөптүн үстүндөгү өмүрүң, тагдыры кор. Этек-жеңиңди жайылтпай, канат-куйругуңду кыркып турат. Дүмүрүң түбүнөн казылат, түркүгүң суурулат. Өз Атажуртуңда бутту кенен сунуп, атуул катары алчактап жашай албайсың. Эркин жериң болсо, эркин элиң болсо, өз тагдырыңа өзүң кожоюн болсоң гана сен сыймыктуу кишисиң, толук кандуу инсансың, бактылуу адамсың, атаконушуңдун эркесисиң. Эркиндигибиз – эң башкы дөөлөтүбүз! Ошон үчүн Атажуртуңдун боштондугун, Алатооңдун азаттыгын,

элиңдин эркиндигин, республикаңдын эгемендүүлүгүн көздүн карегиндей сактоо сенин эң биринчи атуулдук милдетиң, азаматтык парзың, тууганым...» («Илим, инновациялар жана турмуш» журналы. 2003. №2. С.Байгазиев. 58-61-беттер)

Мугалим жогорудагы каттын мазмунун окуучулар менен бирге талдап, анын тарбиялык маанисинен канчалык таасир алгандыгын анализдейт. Сабактын акырында «Мен атамекенимди коргоого кантип колкабыш кыла алам» деген темада дилбаян жазып келүүнү тапшырма берет.

Мугалим: Балдар, силер билесиңерби, быйылкы жылдын 22-октябрында Баткен окуясынын баатырларына арналган «Аскердик монумент» ачылды. Монументти ачып жатып президентибиз Аскар Акаев кыргызстандык жоокерлердин эржүрөктүүлүгүнө, баатырлыгына, туруктуулугуна жана патриоттуулугуна жогору баа берип, таазим эте тургандыгын билдирди. Чындыгында, мындай эрдикке баарыбыз тең сый-урмат менен мамиле жасообуз керек. Азыр мен силерге кооз гүлдөрдү таратам. Ар бир гүлдүн арт жагына элдик улуу сөздөр макалдар, залкар ойлор жазылган. Алардын маанисин чечмелеген соң, биз гүлдөрүбүздү баатырлардын монументине урмат менен коёбуз.

Окуучуларга тапшырма катары берилүүчү даанышман сөздөр жана алардын кыскача чечмелениши мындайча.

1. «Бир жакадан баш, бир колдон жең чыгаруу». Душманга эч качан колтук ачпай, «бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарган ички биримдикте» ынтымактуу жашоо.

2. «Коёнду камыш, эрди намыс өлтүрөт». Элибиздин уул-кыздары, баарыбыз ар намыстуу, патриот, атажурттун эр жүрөк атуулу болууга умтулуу.

3. «Чептен эрдин күчү бек». Калетсиз сөз. Манас атабыз, баатыр агаларыбыз сыяктуу биз эр жүрөк, тайманбас болсок, элибизди да, жерибизди да душманга кор кылдырбайбыз.

4. «Эр энеден туулат, эли үчүн өлөт». Баткен бүгүнкү күндүн баатырларын жаратты. Чыныгы эрдик көрсөтүп, эл-жер үчүн курман болгон агаларыбыздын баатырдыгын, жаркын элесин эч качан унутпайбыз, аларды үлгү тутубуз.

5. «Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт». А.Осмоновдун ырынан көркөм окуу.

6. «Атажуртуңду Манастай сүй, Ала-Тооңо Кошойдой күй».

Мына ушундай талдоо иштерин улай, Советбек Байгазиев жазган каттын аягы окулат.

«...Ээ улан-кыздар, жаш мамлекетибиздин эгемендүүлүгүнүн боосунун бекем болушу үчүн эки эселеп, жүз эселеп камкордук көрүүнүн зарылдыгы бар. Ар кандай бороондорго туруштук берүү үчүн Ата Журт – боз үйүбүздүн желбоосун илгерки ата-бабаларыбыз өңдөнүп көшөрүп бекем кармоого тийишпиз. Эгер биз мекенибизге Манас атабызча чындап күйсөк, Мекенибиз деп Кошойчо, Манасча жалындап күйсөк, Ала-Тоонун азаттыгынан ажыраганча туулбай туна чөгөлү, тирүү жүрбөй өлөлү деп, башты канжыгага байлап койсок, илим-билимге канык жана күнү-түнү тынбаган өжөр мээнеткеч боло билсек, анда Ата Журтубуздун ок өтпөгөн тону, ок жетпеген аты, душман бузуп өтө алгыс чеби болгонубуз ошол!»

7. «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде».

Достор, «эр жигит эл четинде, жоо бетинде» дегендей, ар дайым мекен сакчылыгында ар намыс менен туруп, чегарабызга душманды жолотпой, кутман

элибизди, ыйык жерибизди коргоого, мекен келечеги үчүн илим-билимдүү болуп, ак жашап, ак иштөөгө кыргыз элинин атуулу катары убада берели! Убада бере алабызбы, балдар?

Окуучулар: (жапырт) Убада беребиз!

Мугалим: Рахмат, балдар, силердин жообуңарга мен абдан ыраазы болуп толкунданып турам жана бул шертти аткарган кыргыздын уул-кыздарынан болоруңарга чоң ишеничтемин. Эми гүлүңөрдү Баткен окуясынын баатырларына арналган монументке койгонго толук акыңар бар. (Окуучулар сүрөткө түшүрүлгөн монументтин жанына гүлдөрүн коюшат).

Андан соң, жалпы «**Жоокер ыры**» деген ырды ырдап, сабакты жыйынтыкташат. (Сөзү, обону С.Бейшекеевдики)

Жоокер ыры.

Элимдин бейпилдигин
Намыска бек сактаймын.
Энеке, ак сүтүңдү,
Эл коргоп мен актаймын!

Кайырма:

Эр жигит эл четинде,
Азамат жоо бетинде.
Алыста кыргыз элим
Ар дайым сезимимде.
Кутмандуу чегарамды
Душманга аралатпайм.
Атаке, сөзүм берем,
Жүзүңдү жер каратпайм!

№17 сабак

ЭНЕ ТИЛИМ ЭЧЕН КЫЛЫМ КАРЫТКАН, ЭЧ КИМ АНЫ ӨЧҮРӨ АЛБАЙТ ТАРЫХТАН!

Сабактын максаты:

– Окуучулардын өз эли-жерин, эне тилибиз – мамлекеттик тилди, ата-бабадан калган улуу мурастарды урматтап аздектөөсү үчүн түрдүү булактардан маалыматтарды берүү;

– Мекен алдындагы алардын жоопкерчилигин арттыруу, атуулдук парзын аткаруу, ата мурастарын сактоо зарылдыгын туюндуруу, эне тилин сүйүүгө, сактоого умтулуу;

– Патриоттукка, намыскөйлүккө, ынтымак-достукка, ж.б. тарбиялоо.

Сабакта колдонулуучу дидактикалык каражаттар: КРнын Гимни, Кыргыз тилинин гимни, кыргыз комузу, «Манас», «Семетей», «Сейтек» жана да кенже баатырдык «Курманбек», «Эр табылды» ж.б. эпостору, Э.Ибраевдин, С.Рысбаевдин, Т.Арыковдун китептери, сүрөттөр, кыргыздын улуттук буюмдары, кийимдери, ж.б. этнографиялык маани-маңызы терең экспонаттар, макеттер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Сабак **Кыргыз Республикасынын Гимнин** аткаруу менен башталат.

Андан соң магнит тасмасынан «Манас» эпосу уктурулат, же окуучу «Манас» эпосунан үзүндү айтат.

(Сахнага окуучулар катар тизилип турушат)

Үзүндү айтылып бүткөн соң, **алып баруучу** бул монологду айтуу менен сабакты баштайт:

Алып баруучу: Кыргыз эли үчүн эмне ыйык?

1-окуучу: – Кыргыз эли үчүн Ала-Тоо ыйык!

2-окуучу: – Улуу «Манасы» ыйык!

3-окуучу: – Ак боз үйү ыйык!

4-окуучу: – Ак калпагы, ак элечеги ыйык!

5-окуучу: – Эне тили ыйык!

Алып баруучу:

Эне тил!

Кандай жөнөкөй, кандай бийик, кандай улуу сөз! Дал ушул сөз ар бирибиздин каныбызды ойнотуп, акылыбызды арыштатып турат.

«Элди түбөлүк эл кылып турган – анын тили»,

«Тилим барда улутмун, тилим менен улукмун,

Эне тили болбосо аты аталбайт улуттун», – дегендей, эне тилибиз – кыргыз тилин, аны мамлекеттик тилибиз катары даңазалоо сабагын баштоого уруксат этиңиздер!

Алып баруучу:

Элибизди эл кылып, улут катары таанытып келаткан улуу белгибиз бул – эне тилибиз кыргыз тили.

«Элсиз тил болбойт, тилсиз эл болбойт». Анын сыңарындай, кыргыздын кыргыздыгы анын эне тили аркылуу билинет, эне тили аркылуу даңкталат. Дүйнөдө теңдеши жок алп «Манастай» дастандарды жараткан эне тилибиз кыргыз тили жөнүндө эмнелерди айта аласыңар?

1-окуучу:

«Кыргыз тили кылымдарды карыткан,
Эч ким аны өчүрө албайт тарыхтан.

2-окуучу:

Кыргыз тили улуу «Манасын» сактап калды,
«Манас» кыргыз тилин өчүрбөй улантып келди.

3-окуучу:

Абалтадан салт-санаасын сактаган,
Акыл, оюн алыс жолдо тактаган.
Кылымдардан кылымдарды карыткан,
Кыргызымдын тили менен мактанам.

4-окуучу:

Эне тилим – өз тилим,
Эси жоктук иш кылат,
Өзүнүн эне тилинде
Сүйлөбөсө сөздү ким.

5-окуучу:

Уккан сайын көшүгөн,
Эне тилим – эгизим.
Сүзүп өттүм өзүнөн,
Акыл-билим деңизин.

6-окуучу:

Эне тилим – намысым,
Эне тилим – арым да.
Билбейм жолдун алысын,
Эне тилим барында.

7-окуучу:

Эне тилим – карегим,
Сенде менин дарегим.
Сен турганда мен бармын,
Сен турганда бар элим.

8-окуучу:

Эне тилге кайрылып,
Бак-таалайлуу болмокмун.
Эне тилден айрылып,
Калган күнү мен жокмун.

Алып баруучу:

Залкар жазуучубуз Ч. Айтматов: «Кылымдан кылым өтүп, кыргыз эли жер үстүндө жашап турса, кыргыз тили да жашай берет» – деп, абдан туура, таамай айткан.

Ошондо да, кылымдан кылым өтүп, акын Шайлообек агайыбыз айткандай, «Кыргызым» деп жулунганы менен, бир ооз кыргызча билбеген «манкурт» кыргыз эмес, руху, духу таза кыргыз жашап турса гана кыргыз тили жашап турмагын эстейли.

Балдар, силердин да эне тил тууралуу кандай ой толгоолоруңар бар?

1-окуучу: Эне тилинде сүйлөбөгөн адам Ата Журтунда жүрбөгөндөн эмне айырмасы бар?

2-окуучу: Эне тилинде ыр укпаган, эне тилинде төрт сап ыр билбеген адам чет элде жүргөндөн эмне айырмасы бар?

3-окуучу: Энесинин бешик ырын укпай чоңойгон бөбөк энесиз жетим өскөндөн эмне айырмасы бар?

4-окуучу: Ата салтын билбеген, аны турмушунда колдонуп жашабаган адам Ата Журтун чангандан айырмасы кайсы?

4-окуучу: Эне тилин билбесе, аны ардактап сүйбөсө, Ата Журтумду сүйөм деп көкүрөк каккандын эмне пайдасы бар?

Дал ушул учурда ак көйнөк, ак элечек Умай эне сахнага чыгат. Балдар энеге таазим кыла артка чегинишет.

Умай Эне элге кайрылат:

– О, ыйык Энелер, уул-кызыңар Ата Мекенинин анык азаматы болсун десеңер, эне тилин ыйык тутуп, таза сактасын десеңер, тээ бешикте жаткан кезинде ырдап берген бешик ырыңарды эр жеткен чагында кайрадан бир ирет ырдап бергилечи! Ал ырдан уул-кызыңар Ата Мекенин, эне тилин сүйүү кандай ыйык экенин акыл-эси толгон кезинде дагы бир ирет билсин, туйсун, эсине салсын! Эне тилинин кандай ширин, кандай ыйык, кандай көркөм экенинине дагы бир ирет тамшанышсын! Суранам, ошенткилечи!

Эненин бешик «Бешик ыры» ырдалат (же магнитофондон уктурулат)

1-окуучу:

Эне менен эне тил, ата менен Ата Журт бирдей эле ыйык, бирдей эле кудурет-күчкө эгедер улуу түшүнүктөр адам өмүрүндө. Эне тили менен Ата Журтун ардактаган уул-кыздар – эл-журтуна улуу кызматын аябай кылган анык азаматтар!

2-окуучу:

Ошол үчүн мындай деп айткым келет: Энеден айрылган жетим эмес, эне тилинен айрылган – анык жетим. Атадан айрылган жетим эмес, Ата Журттан айрылган – анык жетим! Багыбыз тоодой болсун десең, энебиз да болсун, эне тилибиз да болсун! Атабыз да болсун, Ата Журтубуз да болсун!

Жеке номер аткарылат:

«Эне тил»

Эне тилин өксүтүп көп кордогон,
Анысына бир уялып койбогон.
Андайлардын аты кыргыз болсо да,
Эч убакта өзү кыргыз болбогон.

Кайырма:

Эне тилин билбеген,
Эси жогун аныктайт.
Эне тилин сүйбөгөн,
Элин сүйүп, жерин сүйүп жарытпайт.

Алып баруучу:

Тилге жолдош, үнгө дем,
Комузду кошуп ырдайлы.
Бабабыз черткен бул комуз,
Баркына жетип сыйлайлы.

Кыргыз күүлөрүнөн уктурулат, же окуучулар аткарышат.

Алып баруучу:

Макал – тилдин көркү.

Макал – сөздүн каймагы.

Окуучулар бири-бири менен макал-лакаптар айтышышат.

1. Ааламдын көркүн көз ачат,
Адамдын көркүн сөз ачат.
2. Адамды даңазалаган да сөз, маскаралаган да сөз.
3. Адам тилинен табат.
4. Адамдын даңкын чыгарган да тил,
Тарпын чыгарган да тил.
5. Адам сөзгө байланат,
Айбан чөпкө байланат.
6. Адам сөзүнөн сынат,
Уй мүйүзүнөн сынат.
6. Аз сүйлөсөң элиңе жагасың,
Көп сүйлөсөн балээге каласың.
7. Ата сөзү алга сүйрөйт адамды,
Эне сөзү эпке салат жаманды.
8. Ооздун көркү – тил,
Тилдин көркү – сөз.
9. Билимдүүнүн сөзү өткүр,
Өнөрлүүнүн көзү өткүр.
10. Бирөөнүн өзү баатыр,
Бирөөнүн сөзү батыр.
11. Бутунан чалынган турат,
Сөзүнөн чалынган турбайт.
12. Өнөр алды – кызыл тил.

Алып баруучу:

Кыргыз тили кылымдардан куралып,

Нечен катал мезгилдерде сыналып.

Бабалардан бизге калган таберик,

Урпактардан урпактарга уланып.

Кезекте кыз-жигиттер «Шырылдаң», «Бекбекей» ырларын аткарып беришет.

Алып баруучу:

Көзгө сүйкүм кыргыз бийин

Кимдер гана билбесин.

Кыргыз кыздар кызгалдактай,

Кулпурушуп бийлешсин.

(Кыргыз бийи кыздардын аткаруусунда)

Алып баруучу:

Сөз деген ачкыч – сырдашам десең,

Сөз деген аткыч – чырдашам десең.

Сөз деген тапкыч – ырдашам десең,

Сөз деген баскыч – кырды ашам десең.

Жаңылмачты бат айтып, тили жатык так айтып,
Сынашалы келгиле, жаңылбастан шар айтып.

(3-4 окуучу жаңылмач айтышышып, бирин экинчиси жаңылбай кайталап берүүсү керек)

Жалпы окуучулар хор аткарышат:

«Кыргыз калкым»

Кемер кур, кемсел, өтүк, ак калпагым,
Кээ бирөө билбей жүрөт анын баркын.
Элиме белги берип тааныттырган,
Атыңдан кагылайын кыргыз калкым.

Үйүнө мейман келсе, жүзү жарык,
Мал союп, сактап келген ата салтын.
Кызытып кымыз берип, май жедирген,
Салтыңдан кагылайын кыргыз калкым.

(Бул ырдын мазмунуна жараша кыргыздын улуттук кийимдери, буюмдары, каада-салты, нарк-дөөлөттөрү жөнүндө мугалим, окуучулар көрсөтмөлүү сүйлөп берише эң жакшы болот)

Алып баруучу:

Рахмат, силерге достор! Силер эне тилибиздин анык күйөрмандары, эне тилибизди таза, ыйык, бийик тутуп, ал гана эмес ата салтыбызды, улуу дөлөттөрүбүздү сактай билгендигиңерди эл алдында далилдей алдыңар.

1-окуучу: Бирок да, өз эне тилине күйбөгөн, өз эне тилинде сүйлөбөгөн манкурттар арабызда жок эмес.

2-окуучу: Ооба, кызматтын кырына чыгып алып, кыргыз тилин шылдыңдай караган кыргыз жигиттериби далай эле бар. «Эмнени кор кылсаң, ошондон кордук көрөсүң», дегендей эне тилин ким кор тутса, ал ошонун эсесин тартпай койбойт. Эч нерсеси кемибеген хандын тузу кемиген сыяктуу, баары бир рухунун бир жери кемийт, аны өзү билбейт, салт-санаасынан алыстайт, тарыхынан алыстайт, айыл-апасына жат көрүнөт, тууган-туушкандарынан коомайланат, ата-бабасы сүйлөгөн эки ооз сөздүн сырын түшүнбөйт, өз элинин рухунда эркин балыктай сүзө албайт, эркин куштай уча албайт. Анан өз кандаштарынан акырындык менен четтей баштайт, ошондон чүнчүп-жүдөп, ошентип өз Ата Журтунда жүрүп андан билинбей өгөйлөнө баштайт. Анын өз эне тилинен запкы көргөнү – ошол эмеспи!

3-окуучу: Кээ бирөөлөр эне тилин чанып, башка тилде сүйлөсө эле тили буудай кууруп, торгойдой сайрап жатам деп ойлойт. Эне тилинде эки сөздүн башын тыңыраак кошуп сүйлөй албаган чалпоо башка тилде бакадай чардап жатканын байкабайт сыяктанат.

4-окуучу: Ошол үчүн публицист-окумуштуу С.Байгазиев айтып отурбайбы минтип: «Кыргыз тили пенделеринин кайдыгерлигинен азап чегип, өз Ата Мекенинде арыш керип өркүндөп өсө албай отурат. Мен Кыргызстандан кыргыз тилине кайдыгер академиктин көрдүм. Кыргыз тилине кайдыгер көз менен караган министрди, депутатты көрдүм. Эне тилин унуткан Бишкектик Такинди көрдүм, эне тилим дебеген акимди көрдүм. Эне тил деп күйбөгөндү Оштон көрдүм, ошондой эле немени соттон көрдүм. Эне тилин сүйбөгөндү Чүйдөн көрдүм, ошондой эле манкуртту үйдөн көрдүм».

5-окуучу:

Аларга менин айтарым бул:

Атың кыргыз,
Затың башка,
Өзүң кыргыз,
Сөзүң башка,
Диниң кыргыз,
Тилиң башка
Болуп калсын дебесең –
Жыйындарда,
Курултайда,
Чогулушта,
Жолугушта,
Ажоң баштап,
Кожоң коштоп,

Өз тилиңде сүйлөгүн сен?

Алып баруучу:

Туура айтасыңар, достор. Силер айткан бул сөздөр баарыбызга чоң сабак болсун дейли.

«Адамдын эне тили – анын жан тамыры», «Дил бермети – тил» дегендей, жан дүйнөдөгү ой-тизмектерин эне тил аркылуу билдирип жүрөлү.

Анда эмесе, тээ алмустактан бери келе жаткан булбул тилдүү таңдайынан чаң чыккан, күлкүлүү кеби күн батырып, тамаша кеби таң атырган кыргыз элимдин урпактарына касиеттүү Умай энебиздин бал татыган батасын алып берели.

Умай Эне:

Касиеттүү эне тилибиздин уюткусу, көрөңгөсү болгон ак калпактуу элибиз жашап турганда кыргыз тили эч качан жоголбосуна, дүйнөлүк башка тилдер менен теңтайлаша өнүгүп, келечек урпактарга аалам мейкиндигине көкөлөтчү канат-бутак болоруна ишенебиз. Ошондуктан улуттук дөөлөт уюган эне тилибизди ыйык тутуп, даңазалап, көккө көкөлөтүп туу кылып көтөрүп алалык!

Ушул тилекке жеткизген улуу жолубуз байсалдуу, ак жолтой болсун!

О-о-мийин!

Баары чогуу айтышат:

Ата-бабаң өткөн жериңди сүй,
Түптүү **КЫРГЫЗ** элиңди сүй.
Элиң сүйлөгөн эне тилиңди сүй,
Ата Мекенге, элге, эне тилге
Кошой, Бакай, Манас атаңдай күй!

Сабак Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили – Кыргыз тилинин Гимнин аткаруу менен жыйынтыкталат.

№18 сабак КЫРГЫЗДЫН АК КАЛПАГЫ

Сабактын максаттары:

- ата-бабадан бери улуу мурас катары келе жаткан ак калпак, анын тарыхы, кыргыз калпагынын символикасы, калпак жасоо ыкмасы, калпак тууралуу уламыштар жана макал-лакаптар тууралуу маалыматтарга ээ болушат;
- калпактын ыйыктыгын сезишет, аны кастарлоого үйрөнүшөт;
- патриоттук сезимдери ойгонуп, мекенчилдикке, атуулдукка тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: кыргыздын ак калпагынын түрлөрү, түстүү сүрөттөр, иллюстрациялар, макеттер, китептер

Пайдаланылган булактар:

1. Азаттык үналгысы: Эл үнү\Коом блогу
2. Азаттык үналгысы: Миң санат блогу
3. «Супер-инфо» гезити

«Кыргызымдын жигиттери» ыры жаңырат. Жалпы катышуучулардын шатырата кол чабуусунун коштоосунда сахнага ак калпакчан жигиттер чыга келишип, катар тизилишет.

Кыргызымдын жигиттери

(сөзү: К.Урмамбетовдуку, обону: Т.Нурматовдуку)

Ала качып, ала качып,
Аргымактар арыш керет.
Азанатып, азанатып,
Азаматтар намыска бек.
Шамдай жанып алышып,
Шамал менен жарышып,
Жүзүн сүртүп булутка,
Жүрөгү – от, каны ысык.

Ала-Тоону бел кылып,
Ата Журтту дем кылып.
Абалтадан шок болот,
Алоолонгон от болот.
А болбосо жок болот,
Кыргызымдын жигиттери!

Дүңгүрөтүп, дүңгүрөтүп,
Жердин үстүн тулпар келет.
Дүркүрөтүп, дүркүрөтүп,
Дүйнө жүзүн шумкар келет.
Кымындашат кыргыздар,
Жымындашат жылдыздар.
Ал анткени алардын,
Арасында Чыңгыз бар.

Аалам кезет жомоктой,
Ак калпагын жоготпой.
Акыл-эсин камчылап,
Аккуладай алкынат.
Ай-жылдызга талпынат,
Кыргызымдын жигиттери!

Учту мына, учту мына,
Айчүрөкпү же ак куубу?
Шукшурула, шукшурула,
Жигит шумкар сыяктуубу?
Закымдады кыз улам,
Жакындады боз улан.
Ана жетти, жетти, жетти,
Бек кучактап кетти, кетти, кетти.

Ак сүйүүгө бек болот,
Ак достукка чеп болот.
Кызыл гүлүң соолбосун,
Кыдыр болуп жолдошуң,
Кыраан Манас колдосун,
Кыргызымдын жигиттери!

Алып баруучу: Саламатсыздарбы ардактуу агай-эжелер, кымбаттуу окуучулар! Белгилүү кинорежиссер Рыспек Жабировдун инициативасы менен 5-март Калпак күнү деп жарыяланды. Менимче, бул эң сонун жөрөлгө. Мына ушул улуу күн – жалпы кыргыз элинин майрамы. Баарыңыздардын АК КАЛПАК күнү менен чын жүрөктөн куттуктайбыз.

Акын агайыбыз Байдылда Сарногоевдин ыр саптары менен сөзүмдү баштамакчымын:

«Улутчул дешет билбеген,
Улутун кимдер сүйбөгөн...
Кызыл эт кезден торолтуп
Кыялым көккө күүлөгөн,
Кыргыз деп келгем дүйнөгө
Кыргыз деп өтөм дүйнөдөн».

Ооба, биз КЫРГЫЗ деген улуу элдин урпактарыбыз! Улуу МАНАС баатырдын тукумубуз! Биз КЫРГЫЗ болгондугубуз менен сыймыктанабыз!

Бүгүнкү кечебизде ата-бабадан бери улуу мурас катары келе жаткан АК КАЛПАК, анын тарыхы, кыргыз калпагынын символикасы, калпак жасоо ыкмасы, калпак тууралуу уламыштар жана макал-лакаптар тууралуу сөз кылмакчыбыз.

Анда эмесе, жигиттер, кезек силерде!

1-жигит: Кыргыз калпагы жашоо тиричиликке ыңгайлуу, ысыкта күндөн сактаган, суукта ызгардан коргогон, жылуу десе жылуу, жеңил жана жайлуу баш кийим. Калпактын актыгы анын аруулугун, актыгын, тазалыгын символдоштуруу менен акылдын тунуктугун сездирет.

Бирок, баарыбыз эле калпактын тарыхын биле бербейбиз. Калпак тарыхы – кыргыз тарыхы. Бул боюнча белгилүү маданиятка эмгек сиңирген ишкер Бекбай Алыкулов төмөндөгүлөрдү айтат. Сагымбай манасчынын бир эскерүүсүндө Манас баатыр мындайча сыпатталат: “Манастын кийген кийими – башында ак кийиз калпак, үстүндө боз төө чепкен”.

2-жигит: Ал эми бабалар тарыхын барактап көрсөк, андан ак калпак тууралуу оголе көп маалыматтарды учуратабыз. Алардын бирин-экисине токтоло кетели: Атактуу синолог Иакинф Бичуриндин кытай жазма булактарынан алган тарыхый даректеринде кыргыздар тууралуу толгон-токой маалыматтар берилген. Ошолордун биринде: “Кыргыздардын мамлекет башчысын Ажо деп аташат. Ал кышында башына кундуз тебетей, жайында жээктери алтын менен кыюуланган, төбөсү шоңшой, асты кайрылган кийиз ак калпак киет. Ал эми калган элдин баары кийизден уютулган ак калпак кийишет”.

3-жигит: Өткөн кылымдын жетимишинчи жылдарынын башында археология илиминде чоң сенсация болгон. Ал Иле дарыясынын бир куймасы Ыссык өзөнүнүн боюнан “Алтын жоокердин” табылганы эле. Анын тулку үч миң алтын жасалга менен шөкөттөлгөн экен. Илимпоздорду баарынан кызыктырганы – анын баш кийими болду. Төбөсү 65 сантиметрче шоңшойгон кадимки кыргыз калпагына 150 алтын буюм – аркардын, канаттуу аттын, илбирстин миниатюралык статуэткалары, андан башка көптөгөн кооз жасалгалар кадалыптыр. Археология илиминде бул байыркы сак жоокери деп далилденип жүрөт.

4-жигит: Сактардын аты гана, башындагы калпагы гана калып, өздөрү азыр жок. Алар кайда кетти? “Дүйнөдө эч нерсе жоголбойт, биринен экинчисине гана өтүп турат” деген аксиомага таянсак, ошол байыркы сактардын урпактары бүгүнкү кыргыздар, казактар, каракалпактар, алтайлыктар, энесайлыктар, тувалар.

Нарын дарыясынын боюнда “төбөсү бийик ак кийиз калпактуу сактардын” (Геродот) доорунан бери көптөгөн окуялардын болгону да жарандык тарыхта, болмуш-санжыраларда жазылып, аңыз болуп айтылып калган. Алардын бири мындай: Токтогул суу сактагычы жайгашкан чөлкөмдө, мурдагы Кетмен-Төбө, эң байыркы аты Хайлому өрөөнүндө кадимки сактардын урпактары – ак калпакчан давандыктар кытай тарыхчысы Сыма-Сяндын замандашы, император У-Динин баскынчылык жортуулуна каршы салгылашта Ата Мекенин эрдик менен коргоп калган. Арадан жыйырма эки кылым өтүп, ошол эзелки элибиз бүгүн эгемендүү мамлекет болгондо, дүйнө жүзү бул жолу да аны байыркы ак калпагы менен тааныды. Ак калпакты башынан түшүрбөгөн айкөл Манастын урпактары катары, байыркы кыргыз боз үйдө жашап кымыз ичкен, шоңшойгон кийиз калпакчан сактардын түзмө-түз урпактары катары....”

Демек, кыргыз кыргыз болгондон бери ак калпагы башынан түшпөптүр.

5-жигит: Калпак – кыргыздын улуттук эркек баш кийими

Көбүнчө ак кийизден жасалгандыктан, **ак калпак** деп аталат. Ал алгач агыш (боз) кызгылт түстөгү кылчык, кийин ак уяң жүндөн жасалган. Бышык басылган кийизден төбөсү бийик, этеги тегерек бычылып, оймо-чийме түшүрүлбөй, төбөсүнө чок чыгарылбай, астарсыз, бир гана тигиш менен бириктирилип, ошол жери маңдай жагы деген. Бара-бара бычымы менен формасы өркүндөтүлүп, көркөмдөлө баштаган. Калпак – бул кыргыздардын кийим-кечектеринин ичинен эң ыйыгы. Анын касиетин аны кийип жүргөндөр сезе алышат. Бул байыркы баш кийимди

кийген адам илгерки бабаларынын тарыхына тамырлашып, калайык калкынын тагдырына бекем байланат. Калпак – кыргыздын улуттук көркөм дөөлөттөрүнүн көрөңгөсү. Ата-бабадан кастарланып келе жаткан асыл мүлк. Кыргыз эли эл болуп түзүлгөндөн бери жашоонун, улуулуктун, тазалыктын, улуу күндүн символу, ыйык белгиси катары кастарлап, сүр тутуп, сөөлөт санап, көрк катары маанилүү шаң-салтанатка кийип жүргөндүгү жалпы дүйнө элине белгилүү. Кыргыз өмүрү 40-35 кылымга созулса, кыргыз калпагынын өмүрү да дал ошондой, узак уламалуу санжыра.

6-жигит: Калпак жөнүндө элдик макалдар

- Калпакчанды өлтүрүүгө болбойт.
- Калпакты жерге койбо.
- Калпагыңды жоготсоң, башыңды жоготосуң.
- Калпагыңды сатсаң, акылыңды сатасың.
- Калпакчан жүрсөң оорубайсың: калпак кышкысын жылытат да, жайкысын сергитет.

- Түнкүсүн калпагың ар дайым бут жагыңда эмес, баш жагыңда болсун.

7-жигит: Калпак жасоо ыкмасы

Калпакты ак кийизден жасайт. Формасы да ар урууда ар башкача жасалган. Калпактын кийизине уяң ак жүндү жууп-тазалап, тытып, андан соң гана пайдаланган. Кийиз даяр болгондон кийин көркөмдөлүп бычылып, кийин кыркылып алынат. Бычымдарды бири-бирине беттеп тиккен.

Оюлуп алынган кийиздин кырларын ак, кара, көк, жашыл тукабадан, чийбаркыттан, сатинден, макмалдан, баркыттан, кыжымдан кыюу коюп тигип чыккан. Кийинчерээк калпактын түрдүү формасы бычылып, бооруна оймо, түр салынып, өзгөчө кооздоп тигиле баштады. Азыркы күндө калпакты синтепондон да жасашат. Бул материалдан жасалган калпактын баасы кийизден жасалган калпакка салыштырмалуу бир топ арзан. Бирок сапаты жана пайдалуугу жагынан табигый жүндөн жасалган калпакка жетпейт.

8-жигит: Кыргыз калпагынын символикасы

А) Калпактын төбөсүндөгү кайчы сызык (кошуу формасындагы):

1. Күндүн аян белгиси.
2. Өмүрдүн, тиричиликтин, жалпы жашоонун символу.

Б) Төбөсүндөгү топ чачы:

1. Тукумдун, тамыры тереңге жайылуунун аян белгиси.
2. Тынчтыктын, жаркын турмуштун, токейил жашоонун символу.
3. Күлгүн жаштыктын, оттуу курактын аян белгиси.

9-жигит: Калпакты иликтеген айрымдардын пикиринде кыргыздар уул-баласы балагатка жеткенге чейин, ага кыюусу жашыл калпак кийгизишкен. Мында болсо бала жаңыдан жаздын илебине багынган табияттын символун алып турат.

10-жигит: Качан бала балагат жашына келгенде, анын ордун кыюусу кызыл менен бастырылган калпак алмаштырган. Тактап айтканда, кызыл кыюулуу калпак аркылуу айыл эли толугу менен күйөө баланы тандап алуу укугуна ээ болушкан.

11-жигит: Ал эми жигит үйлөнгөндөн кийин кыз тарап «күйөө баштык» даярдап келип, ошол баштыктын ичине сала келишип, ага кыюусу кара болгон калпак кийгизишкен. Калпактын мындай түрү мырзанын үй-жайы бар экендигин,

анын турмушу ак-карасы аралаш пендечиликке өткөндүгүн сырттан башкаларга сездирип турган.

12-жигит: Эгер ал адамдын өз айылынын алдында же өз уруусунун ичинде кадыры жогорулап, эл башкарууга кудурети жетип калса, анда туугандары, уруулаштары ал кишиге эч кандай башка түсү болбогон аппак калпак кийгизишкен. Ошол калпагынын актыгына карап аны төрдү көздөй өткөрүп жиберешкен. Экинчиден, мындай калпакты акка моюн сунган, калыстыгынан жазбаган адамдарга да кийүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөн.

13-жигит: Ал эми уруу башчылары, бийлик ээлери карапайым калктан айырмаланып турган. Алардын эл алдында даражасын көтөрө билген, азыр биз «Бакай калпак» деп атаган калпакты, балким, формасы башкача болсо да, бийиктиги алыстан көрүнгөн, төбөсү шуңшуюп турган, бастырылбаган калпакты кийишкен.

14-жигит: Кыргыз элин калпакты эң ыйын нерсе катары тутуп, "түңкүсүн калпагың ар дайым бут жагыңда эмес, баш жагыңда болсун" деп эскертип келишкен.

Алып баруучу: Рахмат, достор. Силердин маалыматыңар аркылуу биз кыргыздын ак калпагы тууралуу дагы да терең билип алдык. Эми мен силердин көңүлүңөрдү калпак жөнүндөгү уламышка бурмакчымын: Биздин эрага чейин Алтайдан тартып, Грек, Рим мамлекеттерин багындырган Атилла (Бизде Адил) баатырдын жоокерлери бүтүндөй ак калпакчан жүргөндүгүн тарыхый булактардан көрөбүз. Анын далилдүү күбөсү катары 15-кылымда жарык көргөн Француз энциклопедиясында Атилланын атчан чабуул коюп бара жаткан калпакчан жоокерлеринин сүрөтү бар.

Калпак тууралуу дагы бир маалымат Искендер Зулхарнайын (Александр Македонский) жөнүндөгү уламышта кездешет. Күндөрдүн бир күнүндө түн ичинде Искендер Зулхарнайын жаткан чатырга эки жоокер кыз келип, күзөтчүсүнө кош миздүү бир кылыч, бир калпак жана адамдын куу мүсөн баш сөөгүн тапшырат. "Таң агарганча бизге жообун бергиле", - деп талап коюшат. Ошондо Искендер Зулхарнайын өзүнүн акылгөй аярларын чакырып бул эмненин жышааны экендигин чечкиле дейт. Аярларынан жөндүү жооп болбогон соң, кыздарды алдырып, оң тарабына отурган аярларынын биринен суратат: "Айткылачы, силер кайсы элденсиңер? Мобуреки алып келген куу баш, калпак, кылычтын мааниси эмнени туюнтат? Өзүңөр чечмелеп бергиле", - деп аларга жайдары жүз көрсөтөт. Эл кыйырын сактап, ат жалында шамал менен жарышып өскөн жоокер кыздар Искендерди теше тиктеп, түз качыра жообун айтат: "Биз кыргыз деген элденбиз, ушул улуу тоону мекендеп өмүр кечиребиз. Бизге катылган душмандын башы, алдагы куу мүсөн баштай алынып, ач бел, куу жондо куурап жок болот, бу куу башты мобуреки кош миздүү кылыч алган, ал эми бул баш кийим – кыргыз калпагы. Анын төбөсүндөгү кайчылашкан кош сызык – Күндүн аян белгиси, кыргыз урпагы күндүн тукуму болуп саналат. Биз күндөн тараганбыз. Жүйөө билген кас-душман ыкка көнсө, биз күн нурундай мээрим төгөбүз, жок, кыл чайнашып, бет буруп жоолашам деген душманга биздин эл бул кош миздүү кылычтай чабылат. Калпак биздин кыргыз ажобузун сүр-сөөлөтү, сыймыгы, абийири, кадыр-сыйы, душманына сес берер опол тоодой олбур сүрү, биздин силерге алып келген жышааныбыз ушул! Буга эмне деп жооп айтасыңар?"

Сөзгө кулак төшөп турган Искендер Зулхарнайын башын силке отурган акылгөйлөрүнө карады. Акылгөйлөрү кыздарга жооп таппай отуруп калышты. Күзөтчүлөр жоокер кыздарды сыртка алып чыгып кетти. Көп өтпөй Искендердин бир жигити жоокер кыздарга калпак менен кылычты алып келип берди дагы: “Ажоңорго айта баргыла, ойлонууга азыраак убакыт берсин, үч төбөлүк бурсаттан соң жообун айтабыз”, - деп кыздарды узатып койду.

Көп өтпөй Искендер Зулхарнайын өз черүүлөрүн түн жамына көчүрүп, Чүй аймагынан чыгып кетти. Ошол күндөн биякка кыргыз калпагынын өмүрнаамасы, анын кадыр-сыйы, сүр-сөөлөтү мурдагыдан да артты.

1-окуучу: Калпакты байыркы баш кийимди кийген адам илгерки бабаларынын тарыхына тамырлашып, калайык калкынын тагдырына, салтына бекем байланат. Бирок мындай сезимдерге айрым жаштар маани бербей жүрүшкөн сыяктанат.

Айрым адамдарыбыз жаш балдар кийчү маңдай тилик калпакты кийүүнү модага айлантып, өзү да келген расмий меймандарга калпак кийгизип, кадырын-баркын кетирди. Ал тоолор кутмандуу кыргыз элинин мекени болгондуктан, анын жергиликтүү тургундары ыйык тутуп, калпакты символ кылышкан. Мындай көк мелжиген улуу тоолор жана ал тоолордо боз үй тигип жашаган чыйрак элдин маданияты, үрп-адаты сырттан келген конокторду кызыктырбай койбойт.

2-окуучу: Калпак – кыргыздардын кийимдеринин эң ыйыгы. Бирок калпакты чет өлкөлүктөргө, бейтааныш меймандарга кийгизүү адатка айланып баратат.

Элибиз баш кийимди өзгөчө аздектеген эмеспи. Андай болгон соң барктап кийим катары кийбеген, тепсендиге таштап салчу бөтөн элге калпакты кор кылып, аларга зордоп кийгизүүнүн зарылдыгы жок го. Мындай улуттук буюмду башкага кийгизбей, өзүбүз кийгенди качан үйрөнөбүз?! Адамды адам кылган анын башын ысыкта күндөн, суукта нымдан сактаган, кылым карыткан кыргыз калпагын сыймыктана кийгенди балдарыбызга үйрөтөлү.

Жыйынтыктоо

Алып баруучу: Калпактан өткөн кооз баш кийим жок. Ак калпак жөнүндө улуу манасчы Жусуп Мамай ата өтө жакшы түшүндүрөт. Каныкей энебизге чейин кыргыздар кара калпак кийип жүрчү экен. «Манаста» айтылат эмеспи, "Тармал ирик жыктырдым, таза жерге кырктырдым, кыздарга кылын тердирдим..." деп калпактын жасалуусу жакшы баяндалат. "Каныкей энебиз тартуулаган эң таза бул ак калпак эми кыяматка чейин кыргыздыкы болот".

КЫРГЫЗДЫН ЖИГИТТЕРИ

(Байдылда Сарногоев)

Толкун болот деңиздин күчтүү жери,
Толкундай бол, кыргыздын жигиттери!
Токсон тогуз өнөрдүн ээси бол деп,
Тоолук эне төрөгөн сени, мени.

Чоку болот тоолордун бийик жери,
Чокудай бол, кыргыздын жигиттери!
Чок кармаган кол менен баатыр бол деп,
Чоң атабыз үйрөткөн сени, мени.

Бар бол, кыргыз элим! Бар болгула, кыргызымдын жигиттери! Кыргыз элимдин башынан ак калпагы эч качан түшпөсүн!

Эскертүү: Окуучулар жөндөмдүүлүктөрүнө жараша обондуу ырларды, улуттук бийлерди аткаруу, түрдүү өнөрлөрүн көрсөтүү менен кечени көркүнө чыгарышат.

№19 сабак БАР БОЛ, НООРУЗ!

Сабактын максаттары:

- окуучуларга Нооруз майрамы, анын тарыхы, жылнаамасы, сүмөлөктүн келип чыгышы, даярдалышы тууралуу кеңири маалымат берилет;
- ыймандуулукка, адептүүлүккө, улуу муундарды сыйлай билүү, атабабадан келе жаткан тарыхты, каада-салттарды унутпоо керектиги тууралуу ойпикири калыптанат;
- окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө шарт түзүлөт.

Сабактын формасы: адабий-музыкалык кече.

Сабактын жабдылышы: дубал газета, улуттук буюмдар, түстүү сүрөттөр ж.б.

Пайдаланылган булактар:

1. «Шоокум» журналы, 06.03.2007-ж.
2. “Эл билими” сайты
3. Интернет булактарынан: lira@super.kg

Сабактын жүрүшү. Уюштуруу (Кыргыздын күүсү жаңырып турат)

Сахнага Умай эне арча түтөтүп, Умай эне чыга келет. Залды кыдыра «Алас ырын» айтат:

Алас, алас, алас,

Ар балээден калас!

Желин айрылып сүт чык,

Жер айрылып көк чык.

Жаңы жыл жакшылыгын баштай берсин,

Эски жыл жакшылыгын таштай кетсин.

Шириндик тартсын тилиңди,

Отко тазарт дилиңди.

Алас, алас, алас,

Ар балээден калас!

Ноороздун ушул күнүндө,

Арча түтөп ар үйдө,

Шаттык, күлкү жаңырып,

Шаң жаңырсын көктөмдө!

Алас, алас, алас,

Ар балээден калас.

Айдан аман, жылдан эсен бололу.

Жакшылыкты теңир берди,

Жарык күндү кеңири берди,

Орообуз данга толсун!

Оозубуз нанга толсун!

Омийин!

Баары чогуу бата кылышат. Андан соң, алып баруучу Нооруз майрамы тууралуу ыр саптарын көркөм окуйт:

Нооруз майрам өзүнчө бир керемет,

Мына бүгүн күн менен түн теңелет.
Таттуу уйкунун кучагынан ойгонуп,
Жер энебиз бир калыпта термелет.

Баба дыйкан шаймандарын белендеп,
Кошко чыкты кара жерди тилем деп.
Үрөн себет бир Аллага жалынып,
Урпактарга кенен токоч берсе деп.

Караңгыны жарга такап жарыктык,
Мына бүгүн күн аба дагы талыкшып,
Кас душмандар достошууга кез келди,
Көралбастык, жек көрүүнү багынтып.

(О.Намазбеков)

Окуучулар Нооруз майрамынын тарыхы, келип чыгышы, от менен Ноорузду байланышы, жылнаама, Нооруз тамагы сүмөлөк, майрамдык дасторкон тууралуу маалымат беришет:

2-окуучу: **Нооруз майрамы**

Байыркы бабаларыбыз табиятты дайыма өлүп-тирилип туруучу жандуу нерсе катары баалашкан. Чындыгында эле, ошондой. Күз мезгилинин келиши менен жер жүзүндө жаратылыш өзүнүн мурдагыдай көркөмдүгүн жоготорун көрүп жүрөбүз. Ал эми кыш мезгилинде табият жашоосун убактылуу токтотот.

Табияттын мындай кыймылсыз мезгили март айынын 20сына чейин уланат. Табият кыймылга келген жаз мезгилинин келиши менен, ал кайра тириле баштаган. Аны кыргыздар «табиятка амал кирди – жан кирди» деп аташат.

Март айынын 21-22-синен тартып күн акырындап узарып, түн кыскара баштайт. Жаратылыштын мына ушул кыймылга кирүү мезгилин күтүшкөн ата-бабаларыбыз жыл эсеби башталган улуу күндү Нооруз деп атап, аны – жаңы жыл, жаңы күн деп белгилешкен.

Бул күнү кыргыздар арча түтөтүп, үй ичин жана короо-жайын аласташкан. Аны менен бирге, кыргыздар бири-бирине жакшы каалоолорун билдиришкен, белектерин тартуулашкан.

Майрамдын алдында таза жуунуп, таза кийимдерин кийишкен. Үй ичи, короо жай, көчө тартипке салынып, тазаланган. Кир кийимдер жуулуп, бүтө элек иштер жаңы жылга калтырылбай бүткөрүлгөн.

Нооруз майрамында таарынычы бар адамдар бири-бирин кечиришип, жарашышкан. Бардык араздашуу эски жыл менен кетсин деп тилешкен. Нооруз дасторконуна жети түрдүү даамдан турган тамактарды коюшкан.

Кыргыздар жыл ажыраш күнүнө карата чоң көжө же сүмөлөк бышырышкан. Алар даяр болгондо айыл адамдары атайы үймө-үй кыдырып ооз тийишкен жана ал үйгө таза дилинен жакшы каалоолорду айтышкан.

Нооруз майрамы кайдан келбесин, анын символдору менен ритуалдары эмнени билдирбесин, кайсы ишенимге таандык болбосун – бул майрам миңдеген жылдар бою жер бетиндеги көптөгөн элдерин чыныгы элдик майрамы катары калууда. Аны 2010-жылы БУУ адамзаттын маданий мурасы деп жарыя кылып, “Бардык элдердин Эл аралык майрамы” деп бекитип берген.

3-окуучу: **Ноороздун тарыхы**

«Ноороз» деген сөз байыркы фарс тилинин «науризи» деген сөзүнөн алынып, бизче «нау» – “жаңы”, «рузи» – “күн” деген маанини билдирет. Демек, “Ноороз” “Жаңы жыл” же “Жаңы күн” деп которулат. Бирок эл ичинде буга чейин “Ноороз – жаз майрамы” деген түшүнүктөр да жашап келген. Эл мурда календарь жок мезгилде жаздын кандай болорун дал ушул күнү билип, “бул күндөн баштап табияттын жаңылануусу башталат” дешчү. Бул күнү күн менен түн теңелет.

Тарыхтагы маалыматтарга таянсак, аталган майрам биздин заманга чейинки 7-6-кылымдарда эле пайда болгон жана Заостра аттуу пайгамбар негиз салуучусу катары белгилүү. Окумуштуулардын айтуусу боюнча, Ноорозда аткарылуучу жөрөлгөлөр ислам дини пайда болгонго чейин эле колдонулуп келген. Мисалы, эл бул майрамга 20 күн калганда “ушул жылы түшүм мол болсун” деген тилек менен карапа идиштерге арпа, буудай, буурчак өндүрүшкөн. Айрым бир маалыматтарда “Ноороз – Кудай Адамды жараткан жети күндүн биринчиси” деп берилет. Ал эми ислам дининде «Ноороз – периштелер сыйлаган күн, анткени алар ушул күнү жарык дүйнөдө пайда болушкан» деген да маалыматтар бар.

4-окуучу: **От жана Ноороз**

Мурда адамдар Ноорозду отту улуу жагып, аны тегеректей отуруп, түндүн бир оокумуна чейин тосушкан. Атүгүл, майрамдын алдында да короолордо же дөңсөө жерлерде оттор жагылып, анын үстүнөн ары-бери секирүү аркылуу “арамдыктан тазаланып жатабыз” деп ойлошкон. Ушундай тилек менен короодогу малын да отту айланта айдашкан. Андан соң «сенин кызыл нуруң мага келсин, менин сары оорум сага кетсин» деп кыйкырып отту айлана чуркап, “кырсык, капа-кайгы ушуну менен кетсин” деп суу толтурулган карапа идиштерди ыргытуу менен Жаңы жылды тосуп алышчу. Азыркы күндө Ноороз майрамында ак элечек кийген Умай эненин арча түтөтүп, аластап, «кайгы-капа, жамандык өткөн жыл менен кетсин» деп купуя тилек кылганы да ошондон улам калган көрүнүш болсо керек.

5-окуучу: **Ал эми бизде...**

Кыргыз эли байыртадан Ноороз майрамына чоң көңүл буруп, эски жылды узатуу, жаңы жылды тосуу үчүн ар кандай камылга көрүп келген. Мисалы, ар бир үйбүлө өз алдынча алдын-ала даярданып, жуунуп, таза кийимдерин кийишкен. Үй ичи, короо-жай, көчө тартипке салынып, тазаланган.

Ал эми майрамды өз деңгээлинде өткөрүү иш-аракеттерин «жыл ажыратыш» деп атап коюшкан. Ушундан улам «эски жыл ажырады, жаңы жыл жалгады» деп айтышкан. Бул күнү кыргыздар арча, адырашманды күйгүзүп, үй ичин жана короо-жайын аласташкан. Ошондой эле адамдар бири-бирине жакшы ой-тилектерин, каалоолорун билдиришип, белектерин тартуулашкан. Таарынычы барлар чын дилден бирин-бири кечирип, “бардык чыр-чатак, араздашуу эски жыл менен кетти” деп эсептешкен. Ошондуктан бул күнү бардык көйгөйдү унутуп, таарыныч, капачылыктарды артка таштап, Улуу күндү жагымдуу маанай менен тосуп алуу шарт.

6-окуучу: **Майрамдык дасторкон**

Ноороз майрамында дасторконго да өзгөчө көңүл буруу керек. Айта кетсек, дасторкондо жети түрдүү даамдан турган тамак болуусу шарт. Бирок бул ар бир үй-бүлөнүн жеке мүмкүнчүлүгүнө жана улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша болот. Мисалы, Орто Азиянын жана Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүнүн көпчүлүгүндө Ноороз

дасторконуна араб жазуусундагы «Сын» тамгасы менен башталган жети түрдүү тамак-аш жана тал, зайтун, бие, анар, тыт өңдүү дарактардын жети даана калемчеси коюлат. Андан тышкары, бир идишке суу, экинчи идишке кайсы бир дарактын жалбырагы калкып турушу абзел. Атайын бышырылган чоң нан, айран, сүт, быштак, жумуртка, канаттуунун эти, кургатылган мөмө-жемиштер, жаңгак, бадам, мисте, балык сыяктуулар болсо дасторконго сөзсүз коюлат. Ал эми кыргыздар Ноорузда арпа, буудай, жүгөрү өндүрүп, аны сокуга жанчып, акталган данынан сүмөлөк же көжө жасашкан. Аны үйгө келген меймандарга, жаштарга куюп беришкен. Бул адамдарга узун өмүр, жаштык жана бакыт каалоо дегендикке жатат. Анткени сүмөлөк менен көжө табияттын өлбөстүгүн, жашоо-турмуштун гүлдөп өнүгүүсүн аныктоочу улуттук даам катары бааланган.

7-окуучу: Жылнаама

Тарыхчылардын божомолунда, бул жылнаама чыгыш элинин илимпоздору тарабынан мындан бир канча кылым илгери берилген экен. Бирок ушул күнгө чейин өз маанисин жоготпой, сакталып келет.

Нооруз жекшемби күнү келсе...

Эл бул күндү Күнгө таандык деп эсептешкен. Нооруз жекшемби күнү келсе, ал жылы арзанчылык болбогону менен, токчулук өкүм сүрөт. Ушак, жаманчылык аз болуп, буудай мол болот. Өлүм-житим азаят.

Дүйшөмбү күнү келсе...

Бул күн Айга таандык. Жыл ичинде жамгыр көп жаап, өлкө падышачылыгынын күч-кудурети алсызданат. Табигый кырсык көп күтүлөт. Чөп, эгин жакшы чыгат.

Шейшемби күнү келсе...

Марска таандык күн. Бул жылда эгиндин эрте айдалганы жакшы. Арзанчылык болот. Элден ырайымдуулук качып, кул кожоюнунан, кыз энесинен, уул атасынан, аял эринен ажыраган көрүнүштөр көбөйөт. Калктын пейили тарыйт. Жыл аягында адам баласы чыгым тартат.

Шаршемби күнү келсе...

Меркурийге таандык күн болгондуктан, жыл ичинде каатчылык өкүм сүрөт. Ушак-айың, көрө албастык көп болот. Жыл аяктап калганда дан (*буудай, арпа*) кымбаттай баштайт. Жылан, чаян көбөйөт.

Бейшемби күнү келсе...

Бул күн Юпитерге таандык. Мөмө-жемиш мол болот. Ай, Күн тутулат. Оору көп болсо да, акыры жакшылык менен аяктайт. Бул жылы азыкты мол кылып камдоо абзел.

Жума күнү келсе...

Венерага таандык күн болуп эсептелет. Бул жылы өлкө башындагылардын абалы кыйындашы ыктымал. Жамгыр көп жаап, суук катуулайт. Жер-жемиш мол болуп, буудай, тарууга арзанчылык келет. Эгин кеч бышып, өлүм-житим азаят.

Ишемби күнү келсе...

Сатурнга таандык күн. Жылы бою ушак менен шек саноо көп болот. Жаз айларында шамал көп согуп, аба ырайы жамгырлуу болот. Түшүм ойдогудай алынат.

(Нуржамал Жийдебаева, lira@super.kg)

Мугалим: Ноорузга арналган тамак-аштын эң сыйлуусу, өткөрө сыйлуусу сүмөлөк менен чоң көжө болгон. Касиеттүү тамак **сүмөлөктүн келип чыгышы** тууралуу эл ичинде ар кандай уламыштар айтылат, алардын бирин угуп көрөлү:

Илгери өткөн заманда жаздын алгачкы айында калкты ачарчылык каптайт. Эл ичин өлүм-житим аралайт. Элдин айласы кетет. Эл тентийт. Тамак сурап чыркыраган балдардын үнү басылбайт. Эзелердин айлалары кетет. Мындай учурда адамдан амал качып кутулбайт тура. Ар кимиси колдорунда болгон тамак-аштарын ортого чыгарышат. Бирөөсү бир чымчым ун, экинчиси бир кашык майын, үчүнчүсү бир ууч талканын дагы бирөөлөрү үч-төрт кагын чогултушат. Тамак-аш чоң казандын жарымы болот. Ага толтура суу куюлуп, от жагылып, казан асылат. Ал кайнайын деп калганда кызыл чиедей тогуз баласын ээрчиткен жесир аял келет.

– Айланайын журтум, казаныңарга кошо турган эчтеме жок, мына тогуз тоголок таштан башка эч нерсе таппадым, жок дегенде мына бул тогуз балама ырыскы болуп кошо бышсын, – деп казанга салат.

Ал жакшылап демделип, суугандан кийин идиштерге салынат. Андай ширелүү, касиеттүү тамакты эл сүмөлөк деп аташат. Аны жаш-кары дебей сөөмөйлөрү менен илип жешет. Ал бир айга жетет. Калк ачкачылыктан аман калат.

Жыл өткөн сайын эгин өмүрүндө чыкпагандай чыгат. Мол түшүм алынат. Калк токчулукка жетишет. Кийин бара-бара жаңы жылды тосуудагы салттуу тамакка айланат.

8-окуучу: Сүмөлөктү даярдоонун жолдору

Сүмөлөктү даярдоонун камылгасы жаңы жылга 10-15 күн калганда башталат. Алгач 5 же 7 кг жакшы сапаттагы буудай тандалып алынгандан кийин тазаланып жуулат да, бир күн сууга чыланат. Эртеси көбө түшкөн буудайды супуранын, тактайдын бетине жайыш керек. Өтө кургап кетпеш үчүн улам суу чачып, ал жылуу жерде кармалат. Качан буудай өнүп, жарым карышка жакын калганда сокуга салынып жанчылат. Абдан эзилген буудай чараларга салынып, суу куюлат. Алгач бышыраарда уютулган буудай 5 кг болсо, казанга 10 кг акталган май куюлат. Майга жети токоч бышырып, аксакалдар куран окугандан кийин муздаган майдын 5 кг идишке куюп алынат. Даярдалып коюлган буудайдын ширелүү суусун дакиден өткөрүп сүзүп алып, казандын кулагынан бир карыштай кем кылып куюлат. Анан ага таза эленген ун салынып, бөлтөгү жоголгонго чейин чалынат. «Эртең жаңы жыл» деген күнү айылдын сыйлуу адамдары атайын сүмөлөк даярдалып жаткан үйгө чакырылат. Алар ун, мейиз, өрүк жана башка азыктардан ала келишип, майдалап-жанчып казанга салышат да, от жагып Кадыр Түн күтүп, сүмөлөктү бышыра башташат. Сүмөлөк бышканда казандын үстү жылуу жабылып 5-6 саатча демделет. Айыл аксакалдары, байбичелер келишип, маркумдарга куран окуп бата тилешкенден кийин казандын капкагы ачылат.

Сүмөлөктү бышыруунун негизги максаты – аны элге ооз тийгизип, алардын ыраазычылыгын жана сообун алуу.

Алып баруучу: Достор, Нооруз майрамы жакшылык алып келип, жергебизге берекенин, жакшылыктын, молчулуктун нуру төгүлсүн. Айдан аман, жылдан эсен бололу!

Нооруз майрамыңыздар куттуу болсун,

Үйүңөргө бакыт консун.

Башыңарга баш кошулуп,

Даныңарга дан кошулсун.

Ууртуңардан күлкү,
Жүзүңөрдөн нур кетпесин!
Быйылкы жыл жакшылыктын
Токчулуктун жылы болсун.

Окуучулар жалпы айтышат:

Арыба, Нооруз!
Келе бер, Нооруз!
Элибиз айдан аман, жылдан эсен болсун!
Талаабызга ак нан берсин!
Алдыбыздан ак дасторкон,
Башыбыздан бак-дөөлөт,
Ырыс-кешик, ынтымак,
Узун өмүр ырашкерчилик кетпесин!

Үйгө тапшырма: Нооруз майрамы, кыргыздын улуттук тамак-аштары, улуттук кийимдери, буюмдары, кол өнөрчүлүгү, каада-салттары ж.б. боюнча ар кайсы булактардан маалыматтарды таап келүү.

Эскертүү: *Кеченин жүрүшүндө ар түрдүү ырлар ырдалат, кыргыздын улуттук бийлери бийленет, улуттук каада-салттар, улуттук кийимдер, буюмдар, тамак-аштар, суусундуктар көрсөтүлөт, улуттук оюндар ойнолот.*

№20 сабак
ИШТЕРМАНДЫК, БИРИМДИК –
МЕКЕН ТИРЕГИ
(1-Май – Эмгекчилердин Эл аралык майрамына карата)

Сабактын максаттары:

• окуучулар өз мекенин урматтоо, ынтымакта, биримдикте жашоо, эмгекчил, иштерман болуу зарыл экендиги тууралуу түрдүү булактардан маалыматтарды алат;

• Ата Мекен алдында өзүлөрүнүн атуулдук жоопкерчилигин, парзын аткаруу зарылдыгын сезет;

• иштерман, эмгекчил, ынтымактуу, жоопкерчиликтүү ж.б. болуу зарылдыгын түшүнөт.

Жогоруда коюлган максаттар ишке ашат, эгерде:

- өтүлүүчү темага байланыштуу өзөктүү сөздөрдүн маанисин түшүнсө;

- сабактын идеясын түшүнүп, өз сөзү менен айтып бере алса;

- текст менен иштөөдө мазмунун түшүнүп, өз оюн далилдүү айта алса;

- салыштырып, анализ жүргүзүп, топ менен бирге талкуулап, биргелешип иштей алса;

- бирин-бири сыйлап, уга билсе;

- чыгарманын мазмунуна жараша эмгекчил, иштерман, аракетчил болууга үйрөнсө жана ынтымакта бирдиктүү болуу зарыл экенин түшүнсө.

Сабакта колдонулуучу дидактикалык каражаттар: көркөм китептер, түстүү сүрөттөр, тиркемелер ж.б.

Сабактагы негизги иш-аракеттер:

- Ата Мекен, эмгекчилдик, иштермандык, биримдик, ынтымак жөнүндө окуучулардын ой-пикирин угуу;

- эл-журттун биримдиги жана ынтымагы тууралуу ой бөлүшүү;

- өз эли-жерине болгон сый-урматы, кызматы тууралуу баарлашуу, чыгармачылык иш (эссе) жазуу;

- ырларды көркөм окуу;

- накыл кептердин маанисин чечмелөө.

Сабактын башкы идеясы:

- Иштермандык бакыт-таалай менен ийгилик, ал эми биримдик ырыскы-дөөлөт алып келет.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Балдар, бүгүнкү биздин тарбиялык сабагыбыздын темасы – «Иштермандык, биримдик – мекен тиреги». Ар бирибиз эмгекчилдик, биримдик, Ата Мекен тууралуу оюбузду, түшүнүгүбүздү кыскача айтып көрөлү.

1-окуучу: Иштерман, эмгекчил болуу ар бирибизге зарыл. Анткени иштеген, аракет кылган адам гана жакшы ийгиликтерге жетише алат жана эли-жерине пайдасы тиет.

2-окуучу: Биримдик – бул адамдардын ортосундагы ынтымак, сый-урмат, колдоо. Элдин арасында ынтымак болсо, тынчтык, жакшылык, токчулук болот деп ойлойм.

3-окуучу: Ата Мекен – бул биздин туулуп-өскөн жерибиз. Туулган жер – биздин ата-бабабыздан калган ыйык мурасыбыз. Ошондуктан, ал жер Ата Мекен, Ата Журт деп аталат.

Мугалим:

Рахмат, балдар. Эми эмгек, биримдик, ынтымак тууралуу айтылган бир нече макалдын маанисин чогуу чечмелеп көрөлү:

- Ак эмгектин наны таттуу, жалкоонун жаны таттуу.

- Ынтымактуу биригет, ынтымаксыз бүлүнөт.

- Ынтымагы бар элдин ырыскысы мол болот.

Окуучулар ойлорун айтышып, өз ара талкуулашат.

Анда эмесе, азыр «Бакыт-таалай каякта?» аттуу жомокту чогуу окуп көрөлү.

1-тиркеме

Үч бир тууган болуптур. Ата-энеси өлүп жетим калышат. Балдар эр жетип чоңоюп, өз алдыларынча оокат кылып, үй-жай күтүүгө аракеттенишип, байга малай жүрүшөт. Күндүр-түндүр кара жанын карч урушуп, байдын жумушун аткарышат. Канчалык эмгектенишсе да, күндүк тапканы күнүмдүк оокатына жетпейт.

Эң улуусу бир күнү инилерин чогултуп:

«Бул бизге оокат эмес экен, андан көрө жер кыдырып бакыт-таалай издеп табалык» – дейт. Инилери макул болушат. Жолго чыгышат.

Бир туугандардын баспаган жери, ашпаган тоосу, кечпеген суусу калбайт.

2-тиркеме

Ачка болуп кыйналган кезде жер айдап жаткан дыйканга жете келишип, эси оогондон тарс жыгылышат. Дыйкан аларды үйүнө алып барып нан, жарма берип тойгузуп, анан эмне мынча чаалыгып-чарчап жер кыдырышып жүргөндөрүн сурайт. Үч бир тууган болгон сырларын жашырбай айтып беришет.

Дыйкан талаадагы тилкени көрсөтөт.

– Муну анча тереңдетпей казып чыккыла, бош жери калбасын! Ушул аянттын карыштай жерине бир заманда алтын катылыптыр деп укканым бар.

3-тиркеме

Бир туугандар маңдай тер төгө мээнет кылышып, тилке жерди бүт казып чыгышты. Бирок, алтын таба алышпады. Дыйканга келип, жаңжал салышты.

– «Шашпаган жетет муратка, шашып кетип калбагыла уятка» деген сөз бар. Андан көрө ошол казылган жерди бош таштабай буудай эгип таштагыла! – дейт дыйкан, күлүмсүрөп.

Тигилер мостоё түшүшөт. Бирок, эми андан башка айла калбаганын түшүнүшкөн бир туугандар биргелешип казылган жерге буудай эгишет. Кезек менен сугарып турушат. Күркүрөгөн күздө ошол аянтчадан аябагандай мол түшүм алышып, ырыскы-дөөлөткө ээ болушат.

Ошондо гана ага-инилүү жигиттер бакыт-таалайдын кайда болорун, ага жетүү үчүн маңдай тери менен ак эмгек кылуу, иштерман болуу керектигин түшүнүшкөн экен.

Мугалим окуучуларга суроо менен кайрылат:

1. Үч бир туугандар бакыт-таалайды каяктан издемек болушту? Бул чечимдери туурабы? Эмне үчүн?

2. Дыйкандын аларга айткан кеңешине кандай баа бересиңер? Дыйкандын кеңешин жомоктон таап, үн чыгарып окугула.

3. Бакыт-таалайга кантип жетүүгө болот экен? Жомоктон тышкары өзүңөрдүн оюңарды да айтып көргүлө.

4. Төмөнкү макалдардын маанисин чогуу чечмелеп, түшүнүп алгыла.

- Эмгек – ар кандай дарттын дабасы, эмгектен өткөн ырыс жок.

- Мээнеткеч адам кичине болсо да чоң күч, анын колунан бардыгы келет.

- Эмгектен таап береке – эстүү бала жарайт керекке.

Мугалим эмгекчил, бирдиктүү болууга үйрөтүү максатында чакан чыгармачылык иш аткаруу тапшырмасын берет.

А) Эмгек бар жерде ийгилик бар.

Б) Ынтымагы бар элдин ырыскысы түгөнбөйт, – деген темалардын бирин тандап алышып, чакан эссе жазышат. Белгиленген мүнөттөн кийин, ар бир окуучу өзүнүн чыгармасын окуп, же оозеки сүйлөп берет.

Мугалим:

Балдар, бүгүнкү сабакта мамлекетибиздин тиреги болгон биримдик, ынтымак, иштермандык тууралуу ой бөлүшө алдык. Үй-бүлөбүздө да, мамлекетибизде да тынчтык, ынтымак, биримдик болсун деп тилек кылалы да, Барпы Алыкулов атабыздын төмөнкү ырын көрктүү окуп көрөлү.

ЫНТЫМАК

Ынтымагы бар элдин
Калага (нанга) карды ток болот.
Ынтымагы жок элдер
Бирине-бири октолот.

Ынтымагы бар элдин
Адил болот улугу (башчысы).
Ынтымагы жок элдин
Ичинен чыгат бузугу.

Ынтымактуу эл болсо,
Душманга тиер ок болот.
Ынтымаксыз эл болсо,
Дыркырап качып жок болот.

Ынтымактуу биригет,
Ынтымаксыз бүлүнөт.
Ынтымак элдин баркы бар,
Бири-бирине баркы бар.

Суроолор:

1. Ынтымак деген сөздүн маанисин кандай түшүндүңөр?

2. Ынтымактуу болуу зарыл экендиги жөнүндө өз ойлоруңарды айтып көргүлөчү.

3. Ынтымак тууралуу буга чейин кандай чыгармаларды окудуңар эле? Эстегиле жана азыркы ырдын мазмунун менен салыштырып көргүлө.

Мугалим: Балдар, жогоруда чыгармаларды окуп, макалдардын маанилерин чечмелөө менен кандай жыйынтыкка келе алдыңар?

Окуучулар: Албетте, элибиз эмгекчил, иштерман болушса, өз ара ынтымакта, биримдикте жашашаса, анда мамлекетибиз бекем, туруктуу, күчтүү болот экен.

Сабактын соңунда үйгө тапшырма катары төмөнкүлөр берилет:

1. «Иштермандык жана биримдик – мекен тиреги» деген темада өз оюңарды айтып берүүгө даярданып келгиле.

2. Эмгек, ынтымак, биримдик, мекен тууралуу ыр, макалдардан таап, алардын маанилерин түшүндүрүп бергиле.

№21 сабак **ЭЧ КИМ, ЭЧ НЕРСЕ, ЭЧ КАЧАН** **УНУТУЛБАЙТ!**

Сабактын максаттары:

- Улуу Ата Мекендик согуш тууралуу маалымат алышат;
- окуучуларды Ата Мекенин сүйүүгө, ардактоого, коргоого жана патриоттуулукка, эр жүрөктүүлүккө, боорукерликке жана күжүрмөн эмгекчилдикке тарбияланышат;
- элибиздин тарыхын, салт санаасын үйрөнүү менен бирге эл баатырларын даңкташат, даңазалашат, алардан өрнөк алышат.

Сабактын жабдылышы: Өчпөс оттун макети, шам, дубал газеталар, китептер, орден-медалдар, буклеттер, КРнын символикалары, Советтер Союзунун Баатырларынын сүрөттөрү, ар кандай лозунгалар, эстеликтер, курал-жарактар, кийим-кечелер ж.б.

I.Сабакка чейин:

Бул сабак эмне берет?

- согуш жөнүндө түшүнүк алышат;
- элибиздин тарыхын билүү менен катар эле адамдардын тынчтыкта жашоосун тилек кылышат;
- Эл баатырларын эскеришет.

Сабактын өбөлгөсү: Окуучулардын априордук билими

I. Сабак:

Сабактын жүрүшү: КРнын мамлекеттик гимни менен башталат.

Уюштуруу.

Мугалим:

Каректе жанып турган нурум барда,

Көөдөндө, көмөкөйдө ырым барда.

Аңтарып сыр жашырган алыскыны,

Кайрылам кайрымы жок кылымдарга – демекчи, бүгүнкү өтүлүүчү сабактын темасы “Эч ким, эч нерсе, эч качан унутулбайт!” деп аталат. Албетте, бул сабагыбыз Улуу Жеңиштин 65 жылдыгына арналат. Анда, балдар, биз бүгүн тарых барактарына кайрылып, Улуу Ата Мекендик согуш жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Кезекте доклад: **“Кыргызстан Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында”**

(Доклад окулганда телевизордон согуш жөнүндө фильм көрсөтүлүп турат. Муңдуу музыка акырын коюлат).

КЫРГЫЗСТАН УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ ЖЫЛДАРЫНДА

1941-жылы 22-июнда фашисттик Германия жана анын союздаштары Советтер Союзуна кол салган. Ошентип, бир топ жылдарга созулган, кырчылдашкан согуш башталды. Совет өлкөсүнүн тынчтык өнүгүүсүн бузган бул окуя тарыхта Улуу Ата Мекендик согуш деген ат менен белгилүү болду. Кыргызстандын калкы бүткүл өлкөдөгүдөй эле, фашисттердин кол салуусун өз башына түшкөн кырсык катары кабыл алды. Согуш аракеттери жүрүп жаткан аймактардан алыс тургандыгына карабастан, Кыргызстан да күжүрмөн катарга кошулду.

Согуш башталган күндөн тартып, Кыргызстандын аймагында 16 жаштан 50 жашка чейинки аскерге милдеттүүлөрдү согуш ишине үйрөтүп, согуш майданына жөнөтүп жатты. Кыргызстан согуш башталгандан согуш аяктаганга чейин 380 миңден ашык уулдарын жана кыздарын, же республиканын ар бешинчи атуулун согуш майданына жөнөттү. Согуш майданына аттангандардын арасында 1395 аял болгон. Бул кан майдан 1418 күнгө созулган.

Кыргызстандын аймагынан аскерге чакырылган жумушчу, колхозчу дыйкандар менен интеллигенциянын өкүлдөрүнөн бир катар аскер бөлүктөрү жана бирикмелер түзүлгөн. Биринчилерден болуп 385-аткычтар дивизиясы, 40-жана 153-айрым аткычтар бригадалары Кыргызстандык жана Казакстандык жоокерлерден турган жана кийин 8-гвардиялык аткычтар дивизиясы деп кайра аталган 316-аткычтар дивизиясы, 107-108-109-улултук аткычтар дивизиялары, учкучтар полктору, автоматчылардын айрым батальондору жана башка подразделениелери түзүлгөн.

Бул түзүлгөн бирикмелер кан майданда талбай эмгектенип, өз күчтөрүн аянбастан жумшап, эр жүрөктүүлүгүн, тайманбастыгын, баатырдыгын жана күжүрмөндүгүн көрсөтүп, фашисттердин көптөгөн жоокерлерин, полкторун, дивизияларын талкалап, өз өлкөлөрүн айыл-кыштактарын, шаарларын бошотуп өлбөс-өчпөс эрдиктерди жарата алды. Натыйжада, бул эрдиктер үчүн Кыргызстандык жоокерлердин арасынан 72си Советтер Союзунун Баатыры деген наамга ээ болушту. Мындан тышкары бир канча орден-медалдар менен да сыйланышты. Бул баатырларга: Чолпонбай Түлөбердиев, Дүйшөнкүл Шопоков, Дайыр Асанов, Анварбек Чортеков, Кубат Жуматаев, Ташмамат Жумабаев, Мамасалы Тешебаев, Талгат Бегелдинов, Калыйнур Үсөнбеков, Жапар Асаналиев, Хамид Гадильшин, Александр Фудовский, Николай Ананьев, Григорий Конкин, Иван Маскаленко, Григорий Петренко, Григорий Шемякин, Иван Васильевич Панфилов, Николай Дмитриев, Самат Садыковдорду сыймыктануу менен атап, кошсок болот.

Ошентип, 1945-жылы 9-майда фашисттик Германияны Советтер Союзу талкалап, борбору Берлин шаарында Жеңиш туусун желбиретип, немец элин мындан кийин баш көтөргүс кылып, эркиндик менен теңдик жана тынчтык алып келди. Бул тынчтык менен жеңиш апаларыбыздын көз жашын, аталарыбыздын канын агызды. Далай жандардын өмүрүн алды, нечени колу-бутсуз мунжу болду, эсепсиз адам жетим-жесирге айланды. Кантсе да, трагедия менен Улуу Жеңишти алып келген аталарыбызга түбөлүк даңк. Ар дайым бар болуңуздар, урматтуу согуш ветерандары!

Жеңиш! Жеңиш! Жер дүңгүрөп чыгат үн.

Жеңиш! Жеңиш! Төрт жыл бою күткөн күн.

Жеңиш туусун тиккен кезде Берлинге,

Фашизмдин ичер суусу бүткөн күн.

Кан майдан ыр саптарында

1-окуучу:

Дүйнөнүн жүзүн өрт алып,

Кара жалын каптады.

Кыяндай жүрөт шаркырап,

Кызыл кандын акканы.

Ушундай апаат күндөрдө,
Уяттан уят эмеспи,
Уулундун үйдө жатканы.

2-окуучу:

Калк башына түшүп оор азаптар,
Кыйылышкан канча кырчын канаттар.
Курман болгон мекен үчүн, эл үчүн,
Дүйшөнкулдар, Чолпонбайлар, Саматтар.

3-окуучу:

Кирди душман аймагыңды басканы,
Бабаларың андан чочуп качпады.
Канча болсо менде талаа таштары,
Дал ошончо тоголонуп баштары.

4-окуучу:

Тукум курут кыламын! – деп кам уруп,
Туш-туш жактан кирди душман чамынып.
Эпкинимди гүлдүн жыпар жыты эмес,
Каңырсыган кандын жыты агылып.

5-окуучу:

Ата Журтун жоодо сактап кала алган,
Кан майданда жан беришип, жан алган.
Улуу Жеңиш аталардын төгүлгөн,
Кандарынын эсебинен жаралган.

6-окуучу:

Күн жетти, мына эми жеңиш бизде,
Согуштун оор күнү калды эсте.
Эл үчүн жанын курман кылгандарды,
Эстейбиз жеңиш менен бүткөн күндү.

7-окуучу:

Жеңиш! Жеңиш! Жер дүңгүрөп чыгат үн.
Жеңиш! Жеңиш! Төрт жыл бою күткөн күн.
Жеңиш туусун тиккен кезде Берлинге,
Фашизмдин ичер суусу бүткөн күн.

Кезекте жалпы хор: “Катюша”

1-окуучу:

Чулгап алып бүт ааламды нурума,
Чыкканымда суу башынан суурула.
Тилер элем тынчтык, жашоо, жакшылык,
Тынчыбаган жер-эненин уулуна.

Кезекте Ч.Айтматовдун “Саманчынын жолу” повестинен инсценировка

1-окуучу:

Апам да сүйлөйт тынчтыкты,
Атам да сүйлөйт тынчтык деп.
Терең сиңген каныма,
Кандай бир сонун тынчтык кеп.

Кезекте бий: “Тынчтык керек”

Мугалим: “Согуш” деген сөз кулакка кандай жагымсыз угулат. Бирок ал канчалаган эр-азаматтардын күчүн сынап, баатырга айлантты. Баатырлар, патриот адамдар жөнүндө канчалаган ырлар, аңгемелер, роман-повесттер жаралбады. А силер макал-лакаптардан айта кетсеңер.

Кезекте макал-лакаптар

Баатыр бир өлөт, коркок миң өлөт.

Байлык жерден чыгат,
Баатыр элден чыгат.

Эр жигит – эл четинде, жоо бетинде.

Жолборс изинен кайтпайт,
Жигит сөзүнөн кайтпайт.

Эр энеден туулат, эли үчүн өлөт.

Чептен эрдин күчү бек.

Коёнду камыш, эрди намыс өлтүрөт.

Ырыс алды – ынтымак. Күч бирдикте.

Эл четине жоо келсе, жан аяган жигитпи?

Жоого жаныңды берсең да, сырыңды бербе.

Ата Журтуңду Манастай сүй, Ала-Тооңо Кошойдой күй.

Атанын уулу болуу – урмат,
Элдин уулу болуу – кымбат.

Ата Мекеним менсиз жашаса жашаар, бирок мен Ата Мекенимсиз жашай албайм.

Эр карыйт, эрдик карыбайт. **(моңгол эл макалы)**

Жоокер болсоң өлүмдөн коркпо. **(кытай эл макалы)**

Элиңи сатканың, жериңи сатканың,
Келечегиңи атканың. **(Нурмолдо)**

Күрөшсүз турмуштун кызыгы жок. **(М.Ю.Лермонтов)**

Тубаса баатыр жаралбайт,
Баатырды согуш жаратат. **(А.Т.Гвардовский)**

Мугалим: Жогоруда орус элинин улуу жазуучусу А.Т.Твардовскийдин “Баатырды согуш жаратат” – деген сөзүн айтып кеттиңер. Кыргыз элинде да Улуу Ата Мекендик согушта “Советтер Союзунун Баатыры” деген улуу наамды алгандары да бар эмеспи. Ошолордун бири – Самат Садыков. Азыркы инценировка Самат Садыков тууралуу.

(Окуучулар сахнада аткарышат)

1-окуучу:

Улуу Жеңиш – аталардан эстелик,
Унутпайлы биз аларды эскерип.
Ата Журттун топурагы эч качан,
Калбас үчүн кас душманга тепселип!

Кезекте жалпы хор: “Эстелик”

Биз турмушта аталардан кеч келип,
Тээ батышта согуш канын кечпедик.
А аталар төрөлө элек биз үчүн,
Кала берди танк алдында³ тепселип.

Биз турмушта агалардан кеч келип,
Тээ батышта согуш отун кечпедик.
А агалар жаңы баскан биз үчүн,
Кала берди танк алдында³ тепселип.

Өткөн күндөн кан майдандан сес берип,
Турат бүгүн бардык жерде эстелик.
Түбөлүккө таазим кылып ар дайым,
Аталарды, агаларды³ эскерип.

Мугалим:

Эл үчүн деп соккон кыргыз жүрөгү,
Унутпастан аны айтып жүрөлү.
Кана, курбум, бүгүн сен да эстечи,

Кимдин сокпойт кыргыз үчүн жүрөгү – демекчи, бүгүнкү сабагыбызды аяктап жатып, апаларыбыздын көз жашы, аталарыбыздын эсепсиз төгүлгөн каны, сансыз өлүмү аркылуу келген Улуу Жеңишти түбөлүк бек сактайлы. Ушул бейпилдикти берген ата-апаларыбызга түбөлүк таазим кылалы. Эрдигиңерге таазим!!! Түбөлүк даңк! Жашасын Улуу Жеңиш!

Андыктан, ар бир кыргызмын деген адамдардын жүрөгүндө: **“Эч ким, эч нерсе, эч качан унутулбайт!”** – деген ыйык сезим жашасын демекчибиз.

Үй тапшырма: “Мекен алдындагы менин милдетим” деген темада чакан дил баян жазып келүү.

III. Сабактан кийин:

❖ окуучулардын жан дүйнөсүндө карама-каршылыктар пайда болот;
❖ мындай кийин “согуш” деген алааматтын алдын алууга өз салымдарын кошушат;

❖ бири-бирин тынчтыкка, ынтымакка чакырышат;

❖ элибиздин басып өткөн тарыхынын жүгүн билет.

№22 сабак ЭНЕГЕ МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Эненин улуулугун даңазалаган уламыштардын, окуялардын мазмунун түшүнөт. Энелерди урматтоого байланышкан акылман кептерди талдай алат. Энелер тууралуу тартылган фильмдерди көрүп талкуулашат. Энелер тууралуу обондуу ырларды ырдай алышат. Энелерди урматтоону үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы: "Сокур кемпирдин арманы" фильминин диски, обондуу ырлардын тексттери, ватман ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларды класстын санына жараша 5 топко бөлүштүрөт. Ар бир топ берилген убакыттын ичинде өздөрүнө берилген уламыштарды топто окуп, анын маанисин жалпы класска презентация кылып беришет.

1-топко:

Акылман **Саади** минтип жазат: «- Эненин азада бою, же сүмбүл мүчөсү келишкен бир дарак болсо, перзент ал дарактын сулуулугунан жаралган мөмөсү жана натыйжасы. Эненин көкүрөк тамырлары жүрөк ичинде эмеспи? Акыйкат көзү менен карасак, эне сүтү анын жүрөк каны. Ошон үчүн перзентке эненин мээр-махабаты атаныкына караганда да көбүрөөк болот. Айрым перзенттер баарынан ыйык, ары мээрбан эненин кадыр-сыйын билишпейт. Айтууга караганда бир жаш жигит энесинин сөзүнө кулак салбады. Кыйкырып-өкүрүп анын дилине азар берди. Мээрбан эне уулунун кылыгынан көңүлү сууп, көзүнө жаш алды. Анан уулунун наристе кезинде жаткан бешигин анын алдына алып келип коюп мындай деди:

- Эй, жаштыгын, наристе чагын унуткан уят-сыйытсыз акмак! Мына бул бешикти көрдүңбү!? Наристе кезинде сени ушул бешикке бөлөп, кечкисин таң атканча уктабай терметер элем. Адеп ыйлай берсең бешиктен чечип алып, боорума басып сооротор элем. Өтө көптөгөн түйшүктөрдү тартып, машакаттарды көрүп сени тарбияладым. Сен деп көп кыйынчылыктарга бардаш бердим. Мына эми эр жетип, күч-кубатка толдуң, бирок жаштыгыңды жана наристелик дооруңду унутуп, мээрбан энеңе баш ийбейсиң! Анын көңүлүн жаралап, көз жашын төктүрөсүң. Андай кылбагын, уulum, эненин махабаты канчалык зор жана чексиз экендигин унутпагын. Мен дагы, атаң дагы дайыма сенин бактылуу, таалайлуу болушуңду каалайбыз. Бизди капа кылбагын, дилибизди оорутпагын, айткандарыбызды кабыл тутуп, бизди ыраазы кылып батабызды алгын!..

Энесинин ыйлап айткан сөздөрү жигиттин жүрөгүнө октой кадалды. Ал өзүнүн кылган кылмышына бушайман болду. Энесин бек кучактап алып көзүнөн, бетинен өпкүлөдү, ыйлап кечирим сурады. Эне эмеспи, уулунун күнөөсүн кечирип жүзүнөн өөп, ага ак батасын берди».

Бул байыркы нускада эне-бала мамилесинин бир учуру таамай, таасын чагылдырылат.

Эненин эң улуулугу – бала төрөгөндүгү, перзент жараткандыгы.

2-топко:

Кеңири таралган уламыш. Кыз сүйөмүн деген жигитине «сен энеңдин жүрөгүн суурап алып, мага алып келсең, мен сага күйөөгө чыгууга маакул болом»

дейт. Бул кыздын шартын жигит энесине келип айтса, энеси маакул болот да, жүрөгүн сууруп берет. Энесинин жүрөгүн алып антаңдап шашып бараткан жигит бир жерге чалынып жыгылат. Ошондо эненин жүрөгү айтат дейт: «Атаны, балам ай, абайлап баспайт белең, бир жериң катуу тийип калбадыбы?» Эне деген мына ушундай.

3-топко:

Инсандын кандай инсан экендиги энеге кылган мамиледен билинет. Эне бала үчүн баарына татыйт, баланын бүт жамандык-жакшылыгы эненин жүрөгү аркылуу өтөт, сен ооруп атсаң энең сенден көбүрөөк ооруйт. Ошон үчүн хадистерде айтылат: «Бейиш эненин таман астында» деп.

Ушул сөздөн улам дагы бир окуяны айтпасак болбостур: Чыгыш элинин бир өлкөсүнүн даңазасы таш жарган бир падышасынын жер чеги кеңейип, ал өкүмдардын мамлекеттин бир жагынан экинчи жагына барууга убактысы ушунчалык тар экен. Ошондой тар убактысынан эптеп орун таап, иш сапарларында падыша энесине кирип өтөт. Энеси, албетте, баласынын келгенине жетине албай кубанат, конок камы көрүлөт, а бирок падыша-уулдун убактысы тар, тезирээк эле кетүү керек. Ошондо энесине кантип муну айтарын билбей: «Кел, эне, тамыныңдан өбөйүн?» дейт. Энесине ыңгайсыз болот, уулу падыша болсо, анан анын таманын өөп жатса, «Кой, балам, менин таманымдын несин өбөсүң» дейт. Ошондо уулу «Бейиш эненин таман астында дейт, а сиз менин бейишке барышымды каалабайсызбы» деп жарга такайт, энеси аргасыз таманын уулуна тосуп берет, убактысы тар падыша-уул болсо эненин таманын өөп, эненин көңүлүн алып жолго чыгат. Ошон үчүн айтат: «Ата көңүлүн ооруткан эл ичинде кор болот, эне көңүлүн ооруткан сындырым нанга зар болот».

Кийин ар дайым ары-бери өткөндө убактысынын зык экенинен карабай, энесинин таманынан жыттап-жыттап алып, андан соң сапарын улантчу экен ошол падыша...

Баласын көз карегиндей сактаган эне. Эң мыкты ырлар, дастандар, музыкалык чыгармалар, айкелдер, сүрөттөр эне жөнүндө. Эне тууралуу чыгармалар начар жазылууга тийиш эмес, анткени ал бала үчүн эң жакын адамга – энеге арналат.

4-топко:

Дагы бир мындай уламыш айтылып келет: Кайсыл бир доолордо кайсыл бир элди жоо басыптыр. Кайсыл доор, кайсыл эл экендигинин бул жерде мааниси анчалык эмес, анткени баардык доордо, баардык элдерде энелер окшош келет эмеспи. Душман журттту кызыл уук кылып кырат. Энеге да кезек келет. Эне болсо жалгыз уулу менен жалгыз кызын бапестеп багып, канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай өстүрчү экен.

-Сени эмес, кийин өч алуучу уулуңду өлтүрөбүз! - дешет душмандар.

-Жок, уулум үчүн мен өлүүгө даярмын! - дейт эне.

-Андай болсо бир уулуң үчүн бир көзүңдү, бир кызың үчүн экинчи көзүңдү оюп алабыз! – дешет.

Эне маакул болот. Маакул болмок түгүл эки көзү оюлуп жатса, балдары тирүү калганга ууртунда жылмаюу пайда болот.

Эне деген ушундай жаралган да. «Ата – билек, эне – жүрөк» деген сөз бекер айтылбайт десеңер.

5-топко:

Сайф уз-Зафар Навбахарийдин «Дур ул-мажолис» деген баянында мындай окуя айтылат: Бир жигит энесине кызмат кылуу зарыл кезде аны калтырып Кабага зыярат кылуу үчүн жөнөйт. Жолдо каракчылар кездешип, колу-бутун кесип, бир жерге таштап салат. Ушул окуя Байтул-Мукаддас муаззинин түшүнө аян берет жана түшүндө бирөө: «Тур, палан чөлгө барып, бир майып жигитти тап, ага жардам бер, анын абалы өтө оор», - деди.

Муаззини жигиттин издеп тапты жана андан:

-Неге бул абалга түшүп калдың? – деп сурады.

-Энемдин кызматын аткаруунун ордуна Кабага жөнөгөн элем, ошон үчүн ушундай балакетке кириптер болдум! – деди ал. Андан ары: - Алла Тааланын ыраазычылыгы үчүн мени энемдин алдына алып барып койсоңуз, колу-бутум жок болсо да андан кечирим сурап, көңүлүн алайын, - деп жалынып да жиберди.

Ал жигитти жүктөп, кеткен үйүнүн алдына кайра алып келди. Ичкериден эненин үнү чыгат:

-Оо, кудай, уулумдан кабатыр болуп атам, Арабстанда эмне күндү көрүп жүрөт болду экен, баламды мага кайтарып бер?!

Уулу эшикти такылдатты. Эне болсо «эшикти ургулаган ким болду экен, кантип эле баламдын кабарын алып келди» деп ойлонот.

Караса, бир бечара киши. Ага эне:

- Эй, мусурман, ачсыңбы, нан берейинби?- деди.

- Нанды кантип алам, колдорум жок да!

- Эй, жигит, кайдан келатасың, доошуң баламдыкына окшош да! – Эне ушинтти да чуркап кирип, үйдөн чырак алып чыкты. Караса, тиги эшик алдындагы мусапыр уулуна окшойт.

Аял ыйлап ийди:

- Бир уулум бар эле, Кабага ажылыкка кеткен, сен ошол перзентиме окшош экенсиң!

- Энем, ай, ошол перзентиңиз менмин да! – Бала солуктап кетти.

Эне болсо кубангандан эс-учун билбей жыгылып, кыйладан кийин өзүнө келип:

- Ылайым перзентимди кайтарып берген жараткан, кайра аны алып кетпесин! – деп бата тиледи.

Эй, азиздерим, ата-энени ыраазы кылмак – эң ыйык иш.

Ушундай бүтөт бул баян. Демек, ата-эне ыраазы болушу керек, ансыз кишинин иши да жүрүшпөйт, иши оңуна кетмек түгүл башка жазы да алат. Ата-эне үчүн да перзенттен ширин, перзенттен ыйык нерсе жок, жогоруда майып болсо да уулу келгендеги эненин кубанычын көрүүдөн өткөн бул дүйнөдө ырахат жоктур...

2-кадам: Окуучулар жалпы топтун уламыштары боюнча талкуу жүргүзүшөт. Мугалимдин суроолоруна жооп беришет.

3-кадам: "Сокур эненин арманы" фильминен үзүндү көрүшөт.

4-кадам:

Мугалимдин аңгемеси.

Эненин орду энелик менен, ургаачы-аялдык парыз менен гана өлчөнбөйт, «Ата дүйнөдөн көз жумганда, балдары үчүн атанын ордун баса турган аял гана

чыныгы энедир» деп айткан немис акыны И.Гёте. Дал ошол Гётенин урпактары улуу совет элине кол салганда согушта эң биринчи энелер жеңди, анткени алар жоокерди төрөп, сүтүн берип, тарбиялаган, өлгөн аталардын ордуна ата болгон. Атасыз өскөн ошол муун энелерди ата ордуна тутунду. Булардын ичинде менин атам да бар. Чыңгыз Айтматов согуш жылдарынын летописин, улуу баянын түбөлүккө жазып кетти. Ал баяндын башкы каармандары эң алдын аялдар: Сейде, Жамийла, Толгонай, Алиман, Мырзагүл...

Эгер Улуу Ата мекендик согушка жалпылап эстелик куруу керек болсок, ошол эстеликтин биринчи катарында, албетте, Эне турмак...

«Адамзаттын эң биринчи тарбиячылары – энелер» (О.Гольдсмит) болсо, адамзаттын тарыхы, басып бараткан келечеги энелерге байланыштуу. Казактар «энеси бар адамдар эч качан кор болбойт» десе, кыргыздар «Эне сүтүн актоо – унутулгус карыз» дешет...

5-кадам: Окуучуларга үйгө "Менин асыл энем!" деген темада эссе жазып келүүгө тапшырма берилет.

№23 сабак АТАГА МАМИЛЕ

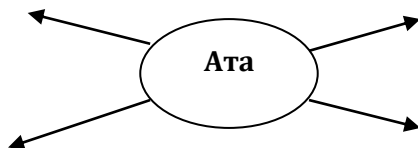
Сабактын максаты:

Окуучулар атага кандай мамиле кылуу керек экендигин үйрөнүшөт. Атага мамиле кылуу тууралуу жазылган уламыштарды окуп түшүнүшөт. Ата менен баланын сүйүүсүнө түрткү болуучу насаат сөздөрдүн маанисин түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы: Уламыштардын, насаат сөздөрдүн тексттери, ватман, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга "Ата" деген темага кластер түзүүгө тапшырма берет. Окуучулар алгач жеке түзүшөт. Андан соң жупта талкуулашат. Эки топко бөлүнүп, ар бир топ идеяларды чогултушуп кластер даярдашат. Презентацияга чыгышат.

2-кадам: Мугалим доскага төмөндөгү ата тууралуу пикирлерди илет. Көрктүү окуп берип, окуучулардын пикирлерин сурайт.

Ата деген – башталыш. Деңиз суусу дарыядан, дарыя булактан башталгандай сен атадан башталгансың. Сен – атаңдын уландысысың. Сени жаратуучу – атаң. Атаң болбосо сен болмок эмессиң, демек, сенин мал-мүлкүң, үй-бүлөң, тапкан-тышыгың да атаңдан башталат.

А.Ж.Муратов

Мухаммед пайгамбар алейхис-с-салам айтат: «Өзүң да, малың да түпкүлүгү атаңдыкыдыр», -деп. Ислам дининде атанын баркы, кадыры өтө жогору коюлат, атага акаарат келтирүү Аллага акаарат келтирүү сыңары каралат.

Акын, ойчул Саади мындай бир ибарат айтат:

- Бир жигит бийигирээк дөбөнүн үстүндө колуна келтек алып өз атасын сабап жатты. Аны көргөн калайык катуу каарданып жигитти урмакчы болушат. Баягы келтек жеп жаткан атасы кокуй-наалат кылып элге:

- Уулума тийбегиле, ал өз атасын урууга акылуу. Анткени, мен дагы дал ушул дөбөдө өз атамды келтектеген элем. Мына эми мени өз уулум сабап жатат,- деди.

Акмат Даныш мындай бейт жазат:

Сен атаңа кандай кылдың жакшылык,

Күт балаңдан жакшылыкка жакшылык.

Ата – үй-бүлө кыйынчылыктарын, балдардын азап-тозогун жүктөп бараткан кербен сыяктанат, ал ошол эле кезде коом, көпчүлүк менен өз үй-бүлөсүн туташтырып турган көпүрө, руханий да, материалдык да көпүрө.

1-уламыш:

3-кадам: Мугалим окуучуларды 2 топко бөлүп, ар бир топко бирден уламыштын текстин таратып берет. Окуучулар топто талкуулашып, жалпы класска баяндап түшүрүп беришет.

1-топко "Биринчи уламыш"

Низами Арузи Самаркандий *(XI-XII кылымдарда жашаган акын жана аалым)* мындай бир икая келтирет: Калыйпа Корун ар-Рашиддин увазири Фазл ибн Йахиа оор дартка кабылат. Анын төш териси өзүнчө эле агара баштайт да ал уялганынан ысыкта да узун көйнөк кийип, мончого да жалгыз түшчү экен. Ушул дарттан кутулуш чарасын издеп барбаган жери, көрүнбөгөн табыбы калбайт. Бир күнү билермандарын чакырып Шам менен Иракта, Фарсы менен Хурасанда эң кыйын табыпты таап келгиле деп суранат. Ошондо мажилiske топтолгондор фарсылык бир табыптын дайынын айтат. Табыпты чакыртат, келишине чоң азем-зыяпат өткөртөт. Андан соң сынап көрмөккө экөө жалгыз калганда: «Ушул буттарым эле ооруйт, кубатсыз, ушунун бир дабасын тапсаңыз болор эле»,-деп суранат. Табып ага: «Сүт кошулган тамак ичпеңиз, ачуу жебеңиз, жөжө этин жана нокот сорпо гана ичип туруңуз. Халва жесеңиз да болот, жумуртканын сарысын ачкарын балга кошуп жеп туруңуз»,-деген кеңешин берет. Увазир табыптын айтканын бүт тескери жасайт. Белгиленген күн келгенде табып көрүп эле дароо айтты: «Сиз менин айткандарымдын бирөөсүн да жасабай тескери кылыпсыз, эми сизди айыктыруунун ылаажысы жок, мен кетем»,-деди. Албетте, увазир муну атайын сыноо үчүн кылган, ал табыпка ишенди, чынын айтып берди, көйнөгүн чечип

төшүн көрсөттү. Табып дарылады, бүт билимин, тажрыйбасын жумшады, бирок жыйынтык чыкпады, акыры бир күнү ал мындай деди:

- Эй, улук урматтуу увазир мырза, сизди дарылоо үчүн бүт күчүмдү, билимимди жумшадым, бирок акыбети кайтпады. Эми айтар бир нерсе – сиз атаңызды катуу капалантып койгон окшойсуз, барыңыз да ошол кишинин көңүлүн алыңыз!

Увазир ошол эле замат түшүндү, атасына жол алды, барып бутун кучактап ыйлады, «мен шордуунун күнөөлөрүн кечириңиз», - деп, жалынып-жалбарды.

Ата деген ата да – уулунун күнөөлөрүн кечирди. Увазир көп өтпөй дартынан сакайып кетти. Бир күнү ал табыпты чакырып:

- Менин дартым атама байланыштуу экенин кайдан билдиң?-деп сурайт.

Табып айтат:

- Таптакыр айыкпай туруп алганыңыздан соң балким бул киши кимдир бирөөнү капа кылган болсо керек деп бүт өлкөдөн сүрүштүрүп чыктым, баары эле сизге ыраазы. Ошондо бирөө сиздин атаңызга көптөн бери барбаганыңызды, араздашып жүргөнүңүздү айтты...

Окуя-насаат мына ушундай. А силер атаңар менен кер-мур айтышкан жоксуңарбы, атаңарга акаарат келтирген жоксуңарбы? Ушул күндөрү атаңарды бир чыны чай, же бир тиштем нан берип, болбосо бир жылуу сөз менен көңүлүн курсант кылып, ырабдайын көтөрүүгө жарадым деп ойлойсуңарбы? Жок, андай эмес болсо, азыр эле атаңарга жөнөгүлө, аларды ыраазы кылгыла, «Ата ыраазы – Алла ыраазы».

2-топко "Экинчи уламыш"

Илгери бир замандарда Асан деген бир киши отунчулук менен шугурланчу экен. Ар күнү талаадан терген отунун сатып, анын акчасына тогуз даана нан сатып алчу. Буга навайлар кызыгып калат. Аны билмек болуп бир күн себебин сураса, Асан унчукпай кутулат. Окуянын аягына чыккысы келип, кийинки келиште Асанга беш эле нан берип койсо, бешөө жетпешин айтып кетип калат, кийинки күнү ушул акыркысы, баарын алаңыз деп он бирди берсе, мага ушул гана жетет деп экөөнү кайтарып берет.

Акыры дагы бир күнү навайлар бул сырды такып сураса, Асан:

- Алган нандарымдын экөөсүн карызыма берем, бешөөнү болсо карызга берем, калганын өзүбүз – аялым экөөбүз жейбиз, - дептир.

Тургандар мунун маанисин аңдай албай калса, аларга мындайча түшүндүрүптүр:

- Экөөнү карызыма беришимдин мааниси ушунда – мени ата-энем балалыгымда нан-туз берип чоңойткон, аларга карыздармын. Ар күнү мен аларга бирден нан берип, ошол карызымды үзүп келем. Өзүмдүн болсо беш балам бар, аларга беш нан берем, убакыт келип мен карыганда алар иштеп, менин бул карызымды үзө баштайт!

Ошентип Асан кайрадан тогуздан нан алуусун уланта бериптир.

Бул баян адамдардын биринен бирине, муундардан муундарга, аталардан балдарга карыз катары, парыз катары токтолбой өтө берет, жашоонун жакшы жолу, турмуштун тынч агымы ушундай болот дегендик. Эгер ким ошол агымды бузса, анда ал тукумдун келечеги кайгылуу аяктайт, же андан ары уланбайт калат.

Ошон үчүн дүйнөдө эң карыз бере тургандарыбыз ата-энелерибиз, карыз төлөй тургандар алардын перзенттери деп айтылат.

4-кадам:

Мугалимдин жыйынтыктоочу аңгемеси.

Азыр кээ бир адамдарды көрүп калабыз, алар атасын тоготпой, теңтуш кылып алат, же стакандашып дос катары көрөт, айрымдар атасы менен мушташкан учурлар болот. Дагы бирөөлөр атасын «Паланча Түкүнчеевич», «старик», «колхоз» деп шылдыңдап чакырат, ылакап ат коюп алат. Атасын жакшы жерге жайгаштырып койдум, менин ишиме тоскоолдук кылбай калды, карылар үйүндө тели-теңтуштары менен жыргап жүрөт деген балдар чыкты. Карасаң, алардын баары жайында: акчасы да, адаби дале бардай, бирок атасына, энесине мээрим жок. Адамзат үчүн мындан өткөн жаман нерсе, мындан өткөн кордук жок. Тилекке каршы, мындайларды улам жыл өткөн сайын көбүрөөк кездештирчү болдук. Он-он беш жыл илгери Шайлообек Дүйшеевдин «Кайдыгерлик» деген ырында бир адамды билсек, азыр жүздөп кетти, мындайлар ар бир эле айылдан чыкты.

«Ата-энеге кызмат кылуу – бейишке кирүү» делинет. Ата-энеси менен ал-акыбал сурашпаган балага бейиштин эшиктери жабык болот экен.

Кыргыздар «Ата журтум» дейт, «Ата мекеним» дейт. «Журт» жана «Мекен» деген сөздөрдүн «Ата» деген сөз менен катар келишинде аябай чоң маани, эсепсиз байлык жатат.

«Бир ата жүз тарбиячыдан өйдө» дейт Ж.Герберт. Ошол атага, энеге биз бир өмүр карызбыз.

№24 сабак КЫЗ БАЛАГА МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Окуучулар кыргыз элиндеги кыз балага тиешелүү сапаттар, кыз балага жасалган аздектүү мамиле тууралуу түшүнүккө ээ болушат. Кыз балага кандай мамиле жасаш керек экендигин үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы: Кыз балага мамиле жасоо тууралуу тексттер, ватман, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга төмөндөгү текстти өз алдынча окуп чыгууга көрсөтмө берет. Текст окулуп бүткөндөн кийин, окуучулар мугалимдин суроосуна жооп беришет.

Текст:

Илгери бир ашкан зор өнөрлүү уста кызын күйөөгө узатыптыр. Угушунча күйөө бала да өзүндөй өнөрлүү экен, өнөрлүү болбой жерге кирсин: келинчегинин – устанын кызынын башына күндө бирден жумуртка коюп, ошону атып, өз өнөрүн – мергендигин сынайт экен. Кайсыл убакта мындай өнөр сыноо болорун билген уста-ата ошол убактысын билип, кызыныкына шап кирип барат. Барса, эл айткандай эле, кызынын башында жумуртка, өңү купкуу. Ачуусу келген ата күйөө баласына катуу буйруп, чачын жибиттирет да, жибиген чачты устанын байтешеси менен чаап кирет. Ооба, ал да өнөрүн көрсөтөт! Кызынын тагдыры үчүн ушинтет, себеби ал ата да, атага кыз деген, оо, ал теңдешсиз нерсе!

Суроолор:

1. Кандай ойлойсуңар балким күйөө баласынын жасаганы туурадыр?
2. Устанын күйөө баласы менен кызынын турмушуна кийлигишкенин туура деп ойлойсуңарбы?
3. Уста эмне себептен күйөө баласына өз өнөрүн көрсөттү?

2-кадам: Мугалим кыз балага мамиле жасоо тууралуу окуучулар менен аңгемелешет.

Мугалимдин аңгемеси:

*Кыз бала эң биринчи кезекте – аял болот, эне болот. Индонезиянын президенти болгон **Сукарно** (Индонезиянын 1945-67-жылдардагы мамлекет башчысы) минтип айтат: «**Мухаммед пайгамбардын** насаатын унутпайлык: аял – мамлекеттин жерпайы. Аялдары тынч жашаган журт тынч болот. Аялдар кыйынчылыкка жеткен журт бир кесепетке кабылат».*

Кыргыздардын «Кызы жүк көтөрсө, энесинин бели майышат» деген жакшы макалы бар.

«Кызга ата-эне так жасайт, бак жасабайт» делет, бирок эне болочок турмуш тууралуу кызына үйрөтүү керек, ал анын келечектеги багын отоп, сугарып, алдына азык чачкан менен барабар. Жакшы энелер кыздарына бойго жете баштаганда мындай насааттарын айтат: кайын эне, кайын атаңды өз ата-энеңдей сыйла, биз сага таарынбайбыз, алар таарынат, ошоңу эске ал; күйөөңдүн бир туугандары ага турмушка чыккан соң сенин да бир туугандарың болот; көпчүлүктүн көзүнчө күйөөңдү кагып силкпе, башкарба, жемелебе; барган жердеги улуу кишилердин насааттарын угуп, аларды аткар, мурда билбеген адамдардын мүнөздөрүн үйрөн, ошого ылайык мамиле кыл; күйөөң жакшы мамиледе болгон кишилер менен сен да

жакшы мамиледе бол; бирөөлөрдүн күйөөң тууралуу айткан сөздөрүн жана күйөөңдүн бирөөлөр тууралуу айткандарын бири-бирине ташыба; жаңы барган жерде эрте туруп, өз милдетиңди аткар; даамдуу тамак жаса; үй ичин таза карма; кир жууганды өз убагында аткар; колундан келсе үй-бүлө мүчөлөрүнүн баарына жардам бер; жаңы барган жериңден биздин үйгө эч нерсе ташынба, биз кудайга шүгүр, өз оокатыбыз өзүбүзгө жеткен кишилербиз; бизге сөз да ташыба; балалуу болгонго чейин жалгыз да келбе, күйөөңдү, же кайын эне, кайын сиңдилериңди ээрчиге кел; балаңды үй-бүлөң менен жакын кыл, алар каралашса, кармалашса, сен балаңды алардан кызганба.

Кыз баланын бактысы өңүнүн сулуулугу, кымча бели гана эмес, акыл-идиреги, адеби, билими, болочок эне болууга, бала төрөп, өстүрүүгө даярдыгы болушу менен көбүрөөк байланышат.

Кыз – зирек, баамчыл пенде. Кыз бала артыкча боорукердиги менен ата-энеге уул балага караганда жакын болот дешет.

3-кадам: Окуучуларга дагы бир текстти окууга көрсөтмө берилет. Окуучулар алгач өз алдынча окуп, андан кийин жупта талкуулашат. Мугалимдин суроолоруна жооп беришет.

Атасын сактап калган кыз

Илгери кылмышкерди жазалоо үчүн анын колдорун кесип салышчу экен. Ал окуяны бүт элдер көрүп турушат. Бир күнү шаар акиминин алдына уурулук менен айыпталган бир кишини алып келет. Аким адаттагыдай эле анын колун кесүүгө өкүм чыгарат. Ууру жаза майданына келди. Эл да жыйылды. Желдет даяр болду. Ошол убакта бир кичине кыз шаар акиминин алдына келип, жалбарып сүйлөдү:

- Улуу аким, туура эмес иш кылганы үчүн атамдын колун кесүүгө буйрудуңуз. Билемин, бул иш үчүн ушундай жаза бересиз. Атамын менден башка дагы төрт перзенти бар. Энебиз оорукчан, бизди бага албайт. Эгер атамдын колун кестирсеңиз баарыбыз ачтан өлөбүз, биз атабыз бар үчүн гана жашап атабыз. Бизге ырайым кылыңыз да, атамдын колун кестирбеңиз. Кокус андай кылууга такыр ылаажы жок болсо, анда атамдын ордуна менин колумду кесиңиз!

Аким бул кыздын атасын ушунчалык коргоп сүйлөгөнүнө таң калды жана мындай деди:

-Мейли, атыңдын колунун ордуна сенин колунду кестирейин! Бирок эртең! А сен ага чейин кийин өкүнүп калбагыдай болуп жакшылап ойлонуп кел!

Эртеси белгиленген учурда кыздын атасын колу-бутун байлап кесер жерге алып келди. Кыз атасын көрүп сүйүнүп:

-Коркпо, атаке, мен акимге айттым, сиздин колунуздун ордуна меникин кесмек болду, - деп айтат.

Ошентти да кыз колун баталгага коюп, желдеттин балта көтөрүшүн күтүп калды.

Кыздын сөзүнөн кайтпаганын, атага болгон жакшы көрүүсүнүн күчтүүлүгүн сезген аким бул окуядан катуу таасирленди, ойлонду. Жаза майданына келген калк да кыздын баталгада турган мыйтыйган колун көрүп көзүнө жаш алды.

Аким кызды да, атасын да азат кылды, ал гана эмес экөөнө сыйлык берип жөнөттү да, куду ошол жерге таш бетине эстелик үчүн минтип жаздырды: **«Бир кичинекей кыз атасынын колунун ордуна өзүнүн колун кестирүүнү каалады. Ушул кыздай перзентке ээ болгон ата-эне кандай гана бактылуу».**

Ошентип кыз атасынын колун сактап калды, демек бир туугандарын да өлүмдөн алып калды, ал гана эмес каардуу акимдин жүрөгүн жибитти, атага болгон кыз баланын сүйүүсү кандай болорлугун кылымдардан кылымдарга өтө бере турган кылып ибараттады.

4-кадам: Мугалим жалпы теманы жыйынтыктайт.

Кыргыздар кыз баланы урмак турсун, кол тийгизбейт, кыз балага кол тийгизсең колуң «ойноок болуп калат», «сынып калат», «кембагал болуп каласаң» дешет. «Көп келтек жеген кыздар бактысыз болот» деген да табырка бар.

Кыз балдарды болбогон нерсе менен ыйлата бериш, сөгүп-сагыш, азилдөө, мыскылдоо, буюмдарын зордук менен тартып алуу, бөлмөсүнө уруксатсыз кирүү – эркек балдар үчүн адепсиздик. Кыздын көңүлү гүлдөй назик болот деп айтышат, ошол гүлдү туура эмес карасаң, соолуп калат, ал эми бир жолу соолуган гүлдү кайра оңоп өстүрүш кыйын.

Кыз бир тууганы уул балдардан бир жаш чоң болсо да, аны «сиз» деш керек. Кокус энебиз бул дүйнөдөн кетсе, улуу кыз эжебиз эне ордуна эне болот, куду энелик милдеттерди аткарат жана энени сыйлагандай сыйлоого тийишпиз.

№25сабак УЛУУ-КИЧҮҮГӨ МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Улуулардын кичүүлөргө, кичүүлөрдүн улууларга кандай мамиле жасоо керек экендигин билишет. Улуу-кичүүнүн мамилесин түшүнүшөт. Окулган тексттерди анализдей алышат.

Сабактын жабдылышы: Проектр, слайддар.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим ар бир слайдка токтолуп, түшүндүрүп берет.

1-слайд.

Улуулар биз да баруучу курактагылар. Кудай ошолордун жашына жеткирсин дейбиз. Илгери өзүбүздөн бир жаш улуу болсо да «ага», «ака», «аба», «эже» дечүбүз. Азыр ошол салт калып баратат. Кыргызда улуунун улуудай жолу болот, улуудай сыйы болот. «Хадистерде» жашы улуураактарды өздөрүңөргө баш кылгыла, кайсыл топто жашы улуу киши баш болсо, ал ата оруна өтөрү айтылат. Демек, улуу кишинин аталык да, энелик да жагдайы, жооптуулугу, урматы болорун эстен чыгарбашыбыз ылаазым.

2-слайд.

Улуу адам келсе, аны өзүңдөй өйдө өткөрүүгө, аны тамак менен да, сөз менен да, урмат менен да сыйлоого тийишпиз. Силерден да улуу бир туугандарыңар, туугандарыңар болсо алардан тез-тез кабар алып барып тургула, куру барбай колдон келген бир назы-немат, же белек ала барсаң андан бетер тигилердин көңүлүн аласың.

3-слайд.

Улуу адамдын астында сөз талашпагыла, булкунуп-жулкунбагыла, анын сөздөрүн, насаатын уккула. Улуулар – силерге караганда бул дүйнөгө меймандар. Алар үйгө келсе, жол бошоткула, колуна суу куйгула, тосуп алгыла, атын байлагыла, чыгып кетип жатса, ордундардан туруп узаткыла, атына мингизгиле, үйдөн чыгаргыла, бут жана сырт кийимдерин кийүүгө жардам бергиле.

4-слайд.

Жашы улуу адамдын астында бутуңарды узатып отурбагыла, эгер отурган жерден силерден улуу адамдар сыртка чыгып келерин билсеңер, ордуңардан туруп чыгарып жибергиле, эгер тигил киши отура бер дебесе, кошо чыгып келгиле, улуулар алдында жамбаштап жатпагыла, буттарыңды сунуп отурбагыла, алардан мурда тамакка кол узатпай жүргүлө, тамак келгенде ордуңардан ыргып лып тура калып чыны-табактарды улуу адамдарга алып бергиле, эсинеп (*эстен*), уйкусурап отурууга болбойт.

5-слайд.

Улуулардан кеңешин уккула, атайын үйүңө чакырып тургула, чоң иш баштардын алдында улуулардын батасын алгыла, улууларга тил кайтарбагыла, аларга тик карабагыла, акарат кылбагыла.

6-слайд.

Тентектик кылгандар көбөйгөн, же айып кылгандары кармалган айылга башка жактан келгендер «эмне силерде улуулар жокпу» дейт, же «булар улуусун укпаган эл экен» дешет. Бул ошол айыл үчүн, ошол уруу үчүн жеткен уят иш.

7-слайд.

Эки адам урушса улууларга барат. Улуулар эмне десе, кичүүлөр аларды угууга, айткандарын аткарууга милдеттүү.

8-слайд.

Балдар, жаштар өздөрүнүн жашы улууларды эмне үчүн урматташты жана кандай кылып урматтоону билиши керек. өздөрү да ошолордой жашка барат, ошондо аларды да кимдир бирөөлөр сыйлашын элестетет.

9-слайд.

Улуу муун силер деп кан төккөн, кыйналган, кысталган, эчен кыйынчылык көргөн, уйкусуз түндөрдү баштан кечирген, мамлекет курган. Ошон үчүн алардын бели эңкейип, чачтары түшүп, же кара чачтарын ак аралап, көзүнөн кубат кеткен. Алардын ошол абалын сыйлоо, түшүнүү керек. Айрым жаштар көзү жакшы көрбөгөн энени шылдыңдап койсо, бул бүт карыларды шылдыңдагыны.

10-слайд.

Кары кишилердин көбү таарынчаак, бала пейил болуп калат, аны түшүнүү керек, алар силерди ар дайым кечире билет, силерди жакшы болсун дейт, силер ошону түшүнүшүңөр керек.

11-слайд.

Кары адамдарга жакын болуп, алардын сөзүн укканың - өзүңдү ар тараптан байытканың, «Карынын сөзүн капка сал» дейт, «Кары билгенди - пери билбейт» дейт, «Карынын сөзү - акылдын көзү» дейт. Андан башка да «Карынын сөзү - канык, көрсөткөн сөзү - жарык», «Карынын сөзү - жамак, жамагы - жашоого сабак», «Карынын сөзү кеп болот, калайыкка эп болот» деген сыяктуу накылдар айтылып келет.

12-слайд.

Азыр бир топ балдар, өзгөчө кыздар ата-энесинин каражаты жетпеген нерселерди эле аларды кыйнап сатып бер дей беришет, эгер алар сатып бербесе, улуу бир туугандарына кайрылат. Же болбосо ар кимисинен акча алып, биринен алганын экинчисине айтпай тайраңдап көчө таптап калат. Мында улуулардан да күнөөсү бар, алар тигил кыздар-балдарды кимден, кантип, канчадан акча алып жатат, ошонун баарын билип турушу керек эле да.

13-слайд.

Улуулар биз көрбөгөн нерсени көрөт, биз билбегенди билет, ошону биз белебизби?

14-слайд.

Кээде улуулардын, өзгөчө ата-энебиздин көзүнчө кичүү бир туугандарыбызды бир чаап ийебиз, урушабыз, жемелейбиз, же эзилип эркелетебиз, бул да адептүүлүк эмес. Мунун баарын өз убактысы, жекече тарбиялоо маалы болорун эстеп жүргөн оң.

15-слайд.

«Улууга - урмат, кичүүгө - ызаат» деген макал айтылат. Улуулар сыяктуу эле кичүүлөргө да өзгөчө мамиле керек.

16-слайд.

Кичүүлөр силерди улуулантып, кеңеш берет же бир маселеңди чечет деп келет, андайда силер анын үстүнөн шылдыңдап күлбөгүлө, же ашкере катуу айтып урушпагыла, акыл парасат менен пикир-оюңарды, кеңешиңерди айткыла, колуңардан келсе, материалдык, болбосо, моралдык жардам бергиле.

17-слайд.

Улуу адамдар кичүүлөрдүн ким экендигин жакшы билет, аларды таразалап турат. Чыныке Төлөбай уулу деген бий өткөн. Ал Суусамырда жайлоодо жай отургунда бир казак төрө сурайт экен: «Аксакал канча уулуңуз бар» деп. Антсе бий «Бир жарым» деп коюптур. Көрсө, ал кишинин төрт уулу бар экен, ошолордун ичинен бирөө гана эл камын көргөн, элге да, ата-энеге да жаккан эр экен, калган үчөө өзү менен өзү жүргөн бир жандар тура. Ошол үчөөнү жарым балага санап жатыптыр Чыныке бий.

18-слайд.

Кичүүлөр сенин деңизиңе суусун куюп жаткан дарыя-куйма, силер ошолор менен улуусуңар, барктуусуңар. Ар кандай иштериңерде улууларга таянгандай эле кичүүлөргө да таянгыла. Силердин алдыңарда кичүүлөр алсыз жана коргоого муктаж экендигин сезип жүргүлө. Үй-бүлөдө улуулар кандай жол тутса, кичүүлөр алардын артынан ээрчийт, ошон үчүн «улуу көч кайда кетсе, кичүү көч ошол жакка кетет» деп коюшат.

19-слайд.

Демек, улуу-кичүү мамилеси элди эл, улутту улут кылып сактап келген улуу жүк, улуу уңгу.

№26 сабак АДАМГА МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Окуучулар адамдарга жакшы мамиледе болууну үйрөнүшөт. Адамга жасоо керек болгон жакшы мамилелерди тизмектей алышат. Тексттердеги адептик идеяларды таап, анализдей алышат.

Сабактын жабдылышы: Проектр, слайд, ватмандар, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга адамдар бири-бирине кандай мамиле жасоо керектиги жөнүндө 2 мүнөттүк эркин жазууга көрсөтмө берет. Окуучулар тизмелеп өз ойлорун жазышат. Каалоочулар окуп беришет.

2-кадам: Мугалим проект аркылуу төмөндөгү слайдды көрсөтөт. Класста талкуулашат.

Адамдар менен түбөлүк мамиле кылган бул дүйнөдө ар кандай балакеттерге калбайын десең он нерсени жадыңа түй деп **Фисогурс (Пифагор)** тээ байыркы заманда эле мына буларды көрсөтүптүр:

- Өзүңдөн улуу киши менен урушпа;
- Копол, ачуулуу адам менен айтышып отурба;
- Көралбас киши менен бир жыйында болбо;
- Наадан адам менен талашып-тартышпа;
- Сынабаган киши менен дос болбо;
- Жалганчы менен мамиле кылба;
- Бакыл киши менен сукбатташ болбо;
- Аялдар менен бир жерде көпкө отурба;

3-кадам: Окуучулар 6 топко бөлүнүшөт. Ар бир топко өзүнчө текст таркатылат. Топторго ватман, маркерлер берилет. Текстти окуп чыгышып, топто талкуулап презентацияга даярданышат.

1-топко:

«Кайчы»

Жүрөк оорусу өнөкөткө айланып бара жаткан бир киши Руминин астына келет.

- Мен кандай гана дарыларды ичип көрбөдүм, бирок дартыма даба болбоду, акыры бир айласын кылар деп сизге келдим, - деди ал киши жалынычтуу.

Устаз тигил адамга бир топ тигилип, анан ойлонуп туруп:

- Мага кайчы алып келгиле? – деди.

Кайчы алып келгенче тигил кишинин өңү ансайын купкуу тартып, акыры чыдамы кетип:

- Сиз эмне менин жүрөгүмө операция жасаганы жатасызбы? – деди.

Руми күлүп айтты:

- Мен хирург эмесмин, анан калса кайчы менен операция жасайт деп деги эле укпагам.

Кайчынын алып келген соң мавлана жанагы жабыркап келген кишинин топчусун ордуна кесип алып колуна карматты да:

- Муну башка жерге тагып алыңыз жана топчунун эски ордун эми көп кармалай бербейсиз, - деди. Анан да: - Эми дагы эки жумадан кийин бир келип кетиңиз, мен иштин оң жыйынтыгын көрөйүн, - дегенин кошумчалады.

Оорулуу киши устаз айткандын баарын кылды. Эки жумадан кийин Руминин алдына кубанычтуу келди.

- Дарыгер менин жүрөгүмдү текшерип көрүп, баары ордуна келиптир, сиз жакшы болуп калыптырсыз деди. Сиз, урматтуу мавлана, менин түймөмдөн жин-шайтандын баарын кууп чыктыңызбы? – Ал кубанып ушинтип айтты.

Руми күлө багып:

- Сиздин колуңуз ошол топчуну кармалай берчү экен, топчу болсо жүрөктүн үстүндө, демек колуңуз жүрөгүңүзгө тийе берген. Ошол түймө сиздин жүрөгүңүздү жабыркаткан «жин-шайтан» болуп келген. Мен ошол түймөнү башка жакка которуу менен жүрөгүңүздү кысып жаткан колуңуздун нервдеринин таасирин башка жакка жылдырып койдум.

Аңгеме мына ушундай сюжетти камтыйт. Бир карасаң жөнөкөй эле нерседей, бирок дал ошол жөнөкөй нерсе – бир адамдын тагдырын чечип атат. Ал ошол адамдын тагдыры эле эмес, башкаларга да сабак болуучу ибарат.

2-топко:

«Руминин көрөгөчтүгү»

Тебридик бир бай соодагердин башына күлпөттүү иш түшүп Кониага Румиге атайын келет. Ал Румиге беремин деп ниет кылып өзү менен 50 алтын теңге да алып алган. Келип, мавлананын кабылканасында туруп, Жалалиддинди көрүп калат да, сүрдөп, калтырак басат.

Руми айтат:

- Сенин 50 алтын теңгең алынды! Бирок сен 200дү жоготтуң жана ошол нерсе сени мында алып келди. Сени Алла жазалады, эми баары жай-жайына келет.

Соодагердин көрөгөчтүгү Румини таң калтырды. Руми дагы айтты:

- Бир жолу Батышта, христиандардын мекенинде, көчөдө жаткан бир христиан дервиштин жанынан өтүп баратып, ага жийиркенип түкүрүнүп ийгенсиз, азыр эми сен ошонун азабын тартып жатасың. Сен эми ошол кишини табышың керек жана андан кечирим сурашың зарыл, анан биздин саламды айт.

Ошондо соодагер өзүнүн ички дүйнөсү Руми үчүн ачык китеп экенин түшүндү.

- Кара, - деди Жалалиддин Руми, - биз аны сага көрсөтөбүз.

Ушинтти да дубалга жакын келишти, ошол убакта Европанын бир базары жана анын бир жеринде жаткан ыйык адам көрүндү. Соодагер бул көрүнүштөн артка жылып кетенчиктеди жана устазга таң кала карады.

Мында Руминин аябай эле көрөсөндүгү, акылдуулугу, гениалдуулугу көрсөтүлүү менен адамдардан башкача касиет-сапаттары бар экендиги айтылат. «Кимде ким, - деп айтылат хадистерде, - мусулман мамлекетинде жашаган башка диндеги кишиге акаарат кылса, кыямат күнү оттон жасалган камчы менен сабалат».

3-топко:

"Дароо мөмө бере баштаган көчөт"

Жаз жаңы келген күндөрдүн биринде Султан Хусейин падыша сарайында эригип отуруп, увазири Мир Алишерди эстейт да, анын бир топтон бери көрүнбөй

калганы үчүн жоктоп үйүнө барып коюуну чечет. Барса Алишер акын багбанчылык кылып атыптыр.

- Көктөм келсе, көчөт эк деген экен машайыктар, - дептир Алишер, - мен да эскирген алмаларды түбү менен оодарып таштап, ордуна жаңыдан үч-төрт жаңгак көчөтүн сайып коёюун деп жатам.

- Ообоо, досум, эй, экөөбүз жашарыбызды жашап, ашарыбызды ашап бүттүк, анан бул жаңгактар качан чоңоюп, качан мөмөсүн берет?!

- Досум, жакшыдан бак калат деген, мен бул көчөттөрдү өзүм үчүн эмес, мынабул көчөдө чаңытып ойноп жүргөн балдар үчүн, балким алардын да балдары үчүн тигип жатам. Алар мөмө бере баштаганда адамдар келип муну Мир Алишер атабыз эккен десе, мындан өткөн бата болобу, мындан өткөн байлык болобу? - дептир Навои.

Алишердин жообуна жана анын жасап жаткан ишине ыраазы болгон Султан Хусейин ага бир калта алтын бердирет.

- Мына көрдүңбү, - дейт Алишер Навои, - эгип аткан көчөттөрүм эми эле түшүм бере баштады.

Бул икаяда адамдарга жакшылык кылууну өзүнүн жеке кызыкчылыгынан артык көргөн Алишер Навоини жана анын инсандарга акниеттик менен мамиле кылганын көрүп, баалай билген, адамгерчиликке адамгерчилик менен жооп берген өкүмдар Султан Хусейинди көрөбүз. Мына ушундай инсандар адамдар кандай болушу керектигин бизге айтып берип турушат.

4-топко:

"Мансап"

Искендер падыша бир билимдүү жана кадыр-барктуу кишини жогорку мансаптагы кызматынан бошотуп, төмөнүрөөк тепкичтеги мансапка коёт. Бир күнү ал падышанын алдына келгенде Искендер андан сурайт:

- Кандай, жаңы мансабың жактыбы?

- Өмүрүңүз узун болсун, падышам, адам мансабы менен кадыр-барктуу эмес, мансап инсан менен кадыр-барктуу болот, - дептир тигил келген киши.

Ошондой, адамдар бардык нерсенин башында турат. Бардык нерсе, анын ичинде аалам адам менен гана сулуу, инсан менен гана көрктүү. Адам болбосо анын баары талкаланмак. Адамдын ошол улуулугун, дүйнөнү сактап тургандыгын биз түшүнүүгө, аңдап билүүгө тийишпиз.

5-топко:

"Элдүү түлкү ач калбайт"

Бир шаарда бир адамдын өтө көп эгини болуп, андан жакшы дан алыптыр. Анан ошол аймакта азык-оокат таңкыстыгы башталып, тигил киши түшүмүнүн баарын сурап келгендерге таратып берет да, өзү да дансыз калат.

- Кызык экенсиң, - дешет тааныштары ага, - ушундай ачарчылыкта өзүң да ач каларыңды билип туруп, анан неге эгиниңдин баарын таратып бердиң?

- Калк ач туруп, мен ток болсом, ынсапсыздык болор. Калк менен бирге жамандык-жакшылыкты көргөнүм туурадыр, - деди ал киши.

Ушуну үчүн «элдүү түлкү ач калбайт» деген накыл сөз айтылат. Адамдар эл ичинде болгондо гана анын бийиктиги, адамдык насил наркы билинет. Эгерде кимдир бирөө ашкере мал-мүлкү бар, жеткен бай болсо да, ал адамдардын

жакшылык жамандыгына кошулбаса, байлыгынан кембагалдарга, жалпы элге таратып берип турбаса, анын адамдык касиети жок деп эсепшет да, элден чыгарып коёт.

6-топко:

"Арыктарды тазалоо"

Акылмандын жанына бир жаш жигит келет да:

- Мен ушул күнгө чейин жаман иштерди кылып жүрдүм эле. Эми аны түшүндүм да ошол күнөөлөрүм үчүн тооба келтирүү максатында сиздин алдыңызга келдим. Мени шакирттикке кабыл кылыңыз, тарбияңыздын көлөкөсүнө жакшылар катарында болумун деп үмүт кыламын, - дейт.

Акылман айтат:

- Сенин көңүлүң бир ауз-көлмөгө окшош. Беш арыктан ыплас суулар келип, көңүл-аузунду булгап турат. Эгер бул арыктардын жолдорун тазалап, ыпластанган сууларды киргизбесең, ошондо гана сени шакирттикке кабыл кылып, тарбиялаймын. Арыктар тазаланбаса, миң мертебе тооба кылсаң да пайда бербейт.

Жигит:

- Алар кайсыл арыктар? - деп сурайт.

Акылман айтат:

- Бир арык – көзүңдүн жолу. Аялдарга бузукулук, кыянаттык кылуу ниетинде караба. Бир арык – оозуңдун жолу. Оозуңдан адеп тарбиясына тескери болгон сөздөрдү чыгарба, арам жана ишенимсиз нерселерди жебе, ичкилик ичпе. Бир арык – колдор жолу. Кишилердин мал-мүлкүнө кол салып уурулук кылба, бирөөнү уруп-нетип жабыр-жаракат келтирүүдөн сактан. Бир арык – буттарыңдын жолу. Уурулукка жүрбө. Дагы бир арык – кулактарыңдын жолу. Караниеттик менен айтылган сөздөргө кулак салба, адеп тарбиясына тескери болгон сөздөрдү угуудан кач.

Хадистерде айтылат: «Момун-мусулмандардын бири-бирине алты түрдүү акысы бар: салам бериш; чакырса барыш; кеңеш сураса бериш; суроосуна жооп бериш; оору болсо барып көрүш; каза болсо аза зыйнатына катышыш». Ушундан көрүнгөн нерсе адам ар дайым адам менен – адам, ал эми адамдык эң алды менен адамдарга кылган мамиледен билинет.

Окуучулар жан-жаныбарларга жасалган аяр мамиленин акыры жакшылык менен бүтөрүн билишет. Жаныбарларга аяр мамиле кылууну үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы: Проектр, слайд, ватмандар, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларды 5 топко бөлүп, ар бир топко текст таратат. Окуучулар текстти окуп, топто талкуулап, жалпы класска презентация кылып берет.

1-топко:

"Кумурсканы унутпа"

Эмир Темир эң бир сүйүктүү жана ишин улантуучу небереси мырза Улукбекке өзүнүн бир окуясын тынымсыз айтып берет экен. Ал баян боюнча

атактуу саркарда Хурасандын Сеистан акиминде колбашчы болуп жүргөндө катуу жараланат, аны баары таштап кетет, өлүм менен бетме бет келип, аябай азаптанат, атына сойлоп жете албайт. Дос деп жүргөндөрү саткынчы чыгат. Бир куураган дарактын астында жатып, жанынан кумурсканы көрүп калат, аксак кумурска улам далалат кылып таштын үстүнө чыгайын деп, кайра кулай берет экен, кайра аракет кылып, кайра кулап, иши кылып эң аягында ташка чыгат. Эмир Темир Күрөгөн да ошондо ойлонуп, жашоого бел байлайт. Кийин-кийин мырза Улукбек да башына оор күндөр түшкөндө бабасы айтып берген ошол аксак кумурсканы эстеп, өзүнө өзү «Кумурсканы унутпа», «Кумурсканы эсте» деп турчу экен.

Эки адамдын жеңишке жетип, атак алышына бир аксак кумурска кандай таасир эткенин карап көрүңүзчү...

2-топко:

"Кумурскага да мекени кымбат"

Кумурска демекчи аңыз кептерди аңдасак, Шайх Шиблий алыс кыштагынан шаарга түшүп, бир нан дүкөнүнөн дан сатып алат, аны айылына алып барып ачса, бир кумурска жүрүптүр. Жаныбар, аябай тынчсызданып, ары-бери чуркайт дейт.

Шайх Шиблий кумурсканы ойлоп таң атканча уктабаптыр. Качан гана таң үрүл-бүрүл болгондо даны менен кумурсканы кайра шаарга алып жөнөптүр. Баягы буудай алган жерге келип кумурсканы коё берип карап турса, жалгыз кумурска жүгүрүп-жүгүрүп барып, ийинине кирип кетиптир.

Бул ибарат ар бир жан-жаныбар үчүн мекени, топурагы кымбат дегенди айтуу менен адамдардын жаныбарларга мамилеси куду адамга мамиледей болуш керектигин түшүндүрөт. Ошон үчүн кыргыздар «кумурсканын ийинин бузбагыла» деп турат. Асан Кайгы «кулан байкуш кантти экен», «жылан байкуш кантти экен» деп жүрүп бүткүл казак менен кыргызга ал элдер экология окуй элек учурда да эле жан-жаныбарларды коргоочу акын катары таанылган.

3-топко:

"Иттин достукка бекемдиги"

Дагы бир адам башынан өткөргөн окуяны мындай айтып берет: Ал киши узак сапарга Хорезмге чыгат, жолдо бир киши кошулат. Ошол киши ага тынбай эле дос боло тургандыгын, кыяматтык жолдош болгусу келгендигин айтып отурду. Буларга бир ит да кошулуп, ээрчип алды. Окуяны баяндап аткан киши колунда бар адам экен, тиги жолдо кошулган адамга тамактын чүйгүнүн берип, кийиндирип-ичиндирип, кадырлап барды, анын үстүнө жан-алы калбай эле дос бололу деп барат имиш. Ал эми итке арткан нан, сөөк таштап коюшчу.

Жолдо буларга эки каракчы кол салат. Баягы дос болом деген адам алар алыстан көрүнөрү менен жүктөрдү таштап, каражанын алып качты. Ит болсо каракчылардын бирин буттан тартып, жыгып жардам кылды да, экөөлөп ал каракчылардан кутулду.

Анан жанагы киши кайра келди. Андан көрө ит чыныгы дос экен деп, адамды кууп жиберди да, итти жолдош кылып алды.

4-топко:

Төө менен чычкан

Өткөн заманда бир карып төөсү менен кире кылып, эптеп тиричилигин жүргүзөр экен. Элдер да анын атын айтпай «төөчү» дешер экен. Анча-мынчада ал ири соода кербендерине кошулуп, башка алыс өлкөлөргө да чыгып турчу. Ошондой күндөрдүн биринде какыраган элсиз чөлдө түнкү эс алуудан кийин кайрадан жолго чыгарда төөчү өзүнүн төөсү жоктугун байкап калат. Аны издеп, бир бархандын ары жагына өтүп, таң каларлык окуянын күбөсү болот. Караса, бир келемиш төөнүн тумшугуна байланган узун аркандын учун тиштеп алып, төөнү аякка-буякка жанын койбой жетелеп жүрөт. Төөчү өзүн токтотуп, далдаланып, окуяны байкап туруптур. Төө күн бою келемиштин сүйрөгөнүнө көнүп, артынан ээрчип жүрө берет. Келемиш болсо, өзүнүн тырнактай экенине карабай, тоодой айбанды баш ийдиргенине курсант боло чыйылдайт. Төөчү бул көрүнүштү байкап, төө өзүнөн миң мертебе кичине жана байкуш бир жандыкка моюн сунганы, анын көңүлүн алганы, тиги кичинекей жандыкты аяганы, аны сүйүнтүүгө аракет кылганы экенин түшүнөт. Ал өз төөсүнүн сабырдуулугуна, бейзадалыгына, көтөрүмдүүлүгүнө ичи чыгып, ыраазы болот.

Акыры караңгы түшөр менен карап турса келемиш аркандын учунан бекем тартып, төөнү ийнин көздөй сүйрөйт. Төө болсо келемиштин ийнине тумшугу тийгенче бара берет. Тумшугу ийинге тийсе да арканды тартып ийсе кокус келемиштин тиши сынбасын деп төө улам чөгөлөп, тигини аяп коет. Бир убакта ийиндин ичинен арканды тартууга уруксат дегендей ишаара кылынат. Ошондо төө арканды тартып кирет, бир убакта анын келемиш тиштеген учу ийиндин оозунан жер үстүнө чыгар менен айлананы ажайып шоола каптап калат. Эси энди реген төөчү чуркап барса аркандын учунда жаңгактан чоңураак лаал түйүлүп туруптур. Анын шооласынан көз уялып, дүйнө башкача боло калат. Бул төөнүн сабырдуулугуна, мээримдүүлүгүнө келемиштин ыраазычылыгы, жооп кайтаруусу эле.

Бул окуядан кабар тапкан падыша төөчүнү жана анын лаал ташын сарайга алып келтирет. Көрсө, ал лаалды бир падыша жоготуп, аны кийин-соңку көп падышалар издеп убара тартып жүрүшкөн экен. Аны болсо бир кезде келемиштер таап, ийнине алып кетишкен. Табылга ушунчалык баалуу экен, ага бир нече өлкөнүн баарынын бүт казыналарын кошсо до чендебейт имиш.

Лаал ордуна төөчүгө кийим-кечек, төөгө болсо өзүнчө жайыт ажыратылат. Баяндалган окуядан кийин элде «сабырдын түбү – сары алтын» деген макал калыптыр.

Албетте, мында сабырдуулук тууралуу сөз болот, ошол эле кезде адамдар сабырдуулукту төөдөн, жакшылык кылууну келемиштен үйрөнсөңөр боло деген насаат ибаратталар.

5-топко:

Итке жасаган мамиленин акыбети

Бир киши аркы дүйнөнү ойлоп бул дүйнөдө сооп иштерди кылайын деп мечит салдырыптыр, медресе салдырыптыр, көпүрө куруптур, карып-мискиндерди ичирип-жедириптир. Ошол эле киши бир мертебе сапардан келе жатса, алдынан

бир азаптанып, кыйналып турган итке кезигиптир, анан ал ошол итке боору ооруп, аны өлүмдөн алып калып, багып, жакшынакай ит даражасына жеткириптир.

Күндөр өтөт, баягы киши каза болот. Анан анын жакындарынын биринин түшүнө кирет, түшүндө маркум ага тигил дүйнөдө иттен келген сооп гана ашык атканын айтып бериптир.

Ошентип адамдар жан-жаныбарлар аркылуу бакыт нуруна жетишет, ошолор аркылуу жакшы ыйманга, адепке ээ болот, адамдын адамдыгы алардын макулдуктарга кылган мамилеси менен да ченелип, бычылат.

Мевлана Жалилиддин Руми ээси таштап кеткен итти үч күчүгү менен таштай албай, аларга узак жол басып тамак-аш ташып турган. Атүгүл бир мертебе аны сыйлап Эмир Парвана күмүш идиште тамак алып келгенде, ал болсо бул күмүш идиштеги тамакка мага караганда мынабулар муктаж болуп турат деп, ал идишти иттердин алдына коюп берет, Эмирдин адамдары күмүш табактарды алайын десе да болбой, иттерди адамдардан артык сыйлайт.

Фирдоуси айтат: «Дан ташып жүргөн кумурсканы да иренжитпе, анткени ар бир жаныбардын жаны өзүнө таттуу. Көңүлү кара, ташбоор киши ошол кумурскага да азар берет. Мындай кишилер бир күнү дал ошол кумурска сыяктуу өзү да аяк асты болот».

№28 сабак ТИЛГЕ МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Окуучулар сөздү этияттап сүйлөөнү үйрөнүшөт. Аңгемелер, икаялар аркылуу сөздүн кудуретке ээ экендигин түшүнүшөт. Бири-бирине жакшы сүйлөөгө аракеттенишет.

Сабактын жабдылышы: Проектр, слайддар, тексттер.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучулар менен кыргыз элинин тилге жасаган мамилеси, тилди кадырлоо тууралуу аңгемелешет.

Мугалимдин аңгемеси:

«Жакшы бөзүң болбосо да, жакшы сөзүң болсун», «Жакшы сөз – жан азыгы», «Жылуу сөз жыланды ийинден чыгарат», «Сөз билбеген муштуму менен коркутат» деген сыяктуу накыл кептер муундан муунга өтүп келет. Тилчи-окумуштуулар Ж.Мукамбаев, Ү.Асаналиев, А.Жалилов, С.Рысбаев, Ж.Чыманов ар кимиси өз-өзүнчө кыргыз элиндеги сөзгө, тилге байланыштуу макал-ылакаптарды, накыл жана учкул кептерди топтоп китепчелерди чыгарышты. Эми аларды окуп отуруп элибиздин тилге карата мамилесине ушунчалык таң каласың да, суктанасың да, ошол эле кезде элибиздин тилди пайдалануу чеберчилигинин, чечендик өнөрүнүн өлүп бараткандыгына ушунчалык ичиң күйүп, өкүнөсүң...

Кандай маани-мазмунда сүйлөгөндүгү, сөз тыңшагандыгы, кепке кезек бергендиги, тилге этибар кылгандыгы аркылуу адамдын адеби билинет, кишинин кишичилиги ачылат.

Сөз сүйлөө – бул өнөр, болгондо да өмүр бою үйрөнө турган өнөр. Дал ушул сөз менен эчен-эчен кыргын согуштар, эчен-эчен адамдардын өлүмдөрү токтотулган.

Тил – акыл таразасы, тил – дилдин ачкычы, тил – адамдардын жүрөгүнө жетүүнүн жолу, тил – адеп көрсөткүчү. Ал эми көп тил билүү – теңдешсиз бакытка ээ болуу.

2-кадам: Окуучуларга "Сөз кудурети" деген текст таркатылып окууга көрсөтмө берилет же мугалим тарабынан көрктүү окулат.

"Сөздүн кудурети"

Байыркы замандардан бери бири-биринен каардуу, бири-биринен мыкаачы эчендеген падышалар менен султандар, хандар менен амирлер өткөн. Алардын бири күнөөлүү деп табылган адамдын көзүн соолутуп ойсо, дагы бири дарга астырган, бирөөсү зынданга салган, бири атка сүйрөткөн, бири аттырган, бири тилин сууруп алган, бири башын алдырган, бири этин тилип туз септирген, кызытып темир бастырган, дагы бири башына шири каптаткан. Иши кылып адамды кыйноонун түрдүү түмөн айдалары менен мамлекетин башкарып, кол алдындагы элин коркутуп турган.

Ал эми бир өкүмдар жазалоонун башка бир жолун тааптыр, ал айыпкерди күнү-түнү уктата койбой атайын тандалган адамдарга айтып каргатчу экен. Не бир адам көтөрө алгыс сөздөр менен каргаган соң тигил күнөөлүү анын баарын көтөрө албай алдан тайып, жүрөгү мыжып, чачы агарып, кебетеси кетип, акыры жыгылып түшүптүр.

Анан өкүмдар ошол кылмышкердин энесин каргатат. Энеси болсо каргыш сөздүн уусунан чыдай албай жүрүп эс-учунан танып, ал да кулайт. Ошондой жол менен эне-баланы жыккан соң падыша аларга жооп берчү экен, бирок бир шарт менен – беш жылга чейин үйүнөн чыкпай, эч ким менен сүйлөшпөшү керек деген.

Ушундай жазаланган энелердин бири эч-учунан кетип жатып, акырын айткан имиш: «Бул сөздөрүң ак сүтүмө чейин жетти. Ушул кептериң өлсөм сөөгүмдөн, тирүү болсом жүрөгүмдөн кетпейт. Эй, залым падыша, кызың болсо ал да бир күн эне болор, ошондо көрөрсүң...», - дейт.

Эненин ушул каргышы он алтыга эми толгон падышанын кызына жетиптир, анын энеси жашында каза болуп, өкүмдардын жападан жалгыз эркеси экен, ошол кыз ошол замат тилден калыптыр, буту да шал болуптур.

Убакыт өтө берет. Падышанын көрөр көз маликеси ордунан жылбайт, сүйлөй да албайт.

Кызды айыктыруу үчүн ааламдын ар кайсыл жагынан дарыгерлер менен табыптар, бакшылар менен көзү ачыктар, ырымчылар менен дарымчылар, деги койчу баары-баары келет. Шыпа табылбайт. Падыша бүт байлыгын чачууга ниет кылат, өзү да эмне үчүн мындай болгонун астырттан туят. Лекин айла жок, кеч болуп калган. Даанышмандардын бири «үч күн улак тарттырып, кыз көңүлүн көтөрүңүз» десе, «бири жакшы күйөөгө бериш керек» дейт, үчүнчүсү «Рум падышасынын перизаттарын алып келип, бир нече күн оюн көрсөтүңүз» деген сунушун айтат, дагы бирөөлөр башка пикир менен келет. Эмне кылса да, кандай кылса да, кыз оңолбойт да, түзөлбөйт. Баягысы баягы. өкүмү жүргөн аймактын ар бир адамын алып келип, кыздын алдында өнөр көрсөтүүгө буйрук берет, андан да такыр натыйжа чыкпайт.

Ошондо акылчыларынын бири беш жылга чейин үй камагына алынган баягы кылмышкер уул жана анын энеси тууралуу ойлонот да, ошону алып келүү тууралуу өкүмдарга масилет курат. Падыша маакул болот.

Каргыш сөөгүнө жеткен аял маликеге келет, а падыша кызы болсо эне сүтүн кана эмбептир, эне мээримин көрбөптүр, эненин бешик ырын эшитпетир, ошолордун баарына муктаж экен. Ушул кыздын ушул абалын көргөн каргышка ууккан эне канчалык ал каргыштар этинен өтүп сөөгүнө жеткен болсо да чыдабаптыр, энелик сезими көкүрөгүн тээп маликени бооруна кысыптыр, башын салаптыр, эне гана перзентине айта алуучу ширин-ширин сөздөрүн айтыптыр. Кыз дале унчукпайт. Анан эне кыздын маңдайынан өөп, «башың таштан болсун, энеңдин берген көкүрөк сүтү ак болсун» деп бата кылганда кыз көздөрүн ачып, бет маңдайындагы мээримдүү аялдын бооруна башын жөлөптүр да ооругандан кийинки биринчи сөзүн «апа, апаке» деп тигил аялга айтыптыр да, энеге оттуу көздөрү менен ырайым кыла тигилиптир.

Сөз кудуретине таң калгын падыша ошол күнү тилден калып, ал эми анын жаңыдан тил кирген кызы каргышка кабылган эненин үйүнө келин болуп аттаптыр...

3-кадам: Мугалим слайддарды түшүндүрүп берет.

1-слайд.

Көрүңүз, биринчи учурда адамзат ойлоп тапкан бардык жазалардын эң оору – каргыш сөз экендиги; экинчи учурда тилден калган адамды дүйнөдө болгон

бардык дары-дармектерди берсе да, падыша бүт байлыгын чачса да айыктыра албай, жалгыз гана эненин сөзүнөн айыккандыгы.

2-слайд.

Бирөөгө жолугары менен эле аны карап туруп: «э, ыраңың неге азып кеткен», «арыктап калгансыңбы», «эмне, бир жериң ооруп жүрөбү» деп сурашкандар көп. Эч убакта андай дебеш керек. Сиздин тилиңиз аркылуу тигил бет келген кишинин көңүлүнө жаман нерселер өтөт, ал «чын эле мен ооруп аткан турбаймынбы», «чын эле мен арыктап аткан турбаймынбы»деп ойлойт да, андан бетер кыйналып, эми рухий ооруга кабылат.

3-слайд.

Ооруп аткан адамды да айыктыруунун биринчи жолу – ага берилген дары-дармек эмес, ага дарыгердин жана жакын адамдардын айткан сөзү. Сөздү да абайлап орду-орду менен айтуу керек, ансыз тилдер аркылуу согуш куралдарынан да күчтүү уулар, өлүмгө алып барар коркунучтар өтөт.

4-слайд.

Сөздөр жерге чачылган үрөн сыяктуу, алар акырындап өнүп чыгат. Андыктан да сөздү сүйлөштөн мурда ойлоону керек, тил менен дилди бирге кармоо зарыл, бири экинчисинен алдыга кетпесин, тил дилиңде бышып жеткен сөздү гана сыртка чыгарсын, «Алдыга келгенди кепшөө айбандын иши, алдыга келгенди айтуу наадандын иши» дейт акын **Алишер Навои**.

5-слайд.

«Жети өлчөп, бир кес» дейт кыргыздар. «Тоону-ташты сел бузат, адамзатты сөз бузат», «Адам тилинен табат», «Тилден ок да чыгат, бок да чыгат», «Бир жолу калп айтса, түбөлүк калпычы атыгат», «Буттан чалынган турат, ооздон чалынган турбайт», «Жакшы сөз – суу, жаман сөз – уу» ж.б. макалдарды кыргыздар күнүмдүк турмушунда тарбиялык, таалим берүүчүлүк норма-эреже, жырым (кодекс) катары колдонгон.

4-кадам: Слайддан соң мугалим "Улукмандын катасы" тексттин каалаган окуучуга көрктүү окутат. Окуучулар текстти талкуулашат.

"Улукмандын катасы"

Бир жолу Улукман Аким (*Али Абу ибн Сина*) көчөдөн өтүп баратып, алдыда бараткан кыздын тез-тез кан түкүрүп баратканын байкап калат да, ага кызыгып артынан түшөт. Кыз кыпкызыл түкүрүнүп бара берет. Анан бир дарбазадан үйүнө кирип кетет. Артынан табып да кирет. Үйдөн кыздын атасы чыгып, атактуу дарыгерди таанып, ызат-урмат менен үйүнө киргизет. Сөз ортологондо Улукман Аким тигил үй ээсине анын кызы оору экенин, кан түкүрүнүп калганын, мындай тез-тез кан түкүрүнгөн адамды сакайтууга ылаажы жоктугун айтат. Бул кепти ары жакта аңдып турган кыз да угуп калат. Угары менен ал калтырап, титиреп, жагылат жана ошол бойдон оңоло албай бу дүйнө менен кош айтышат...

Бир нече күндөр өтүп кыздын атасы менен табып кайрадан учурашып калат.

- Таксыр, табып, кызым, айыкпас дартка чалдыкканын кандайча билип калдыңыз эле? – деп сурайт кыздын атасы.

- Кызыңыз көчөдө келе жатып тез-тез кан түкүрүп жатканын көрдүм эле, - дейт табып.

Бул сөздү угуп ата маңдайын ургулайт да, ыраң-башы купкуу болуп бир аздан кийин:

- Ээ, аттиң, эми билдим, ошол күнү кызым кыпкызыл шаатыт жеп жүрбөдү беле, оозунан түкүргөнү кан эмес ошол шаатыт шербети эмес беле! – деп башын чайкайт.

Ошенткенде Улукман Аким жаңылышканын түшүнөт жана маркум кыздын атасынын астына тизе бүгүп чөк түшүп кечирип сурайт:

- Сиз мага жана менден кийинки урпактарга чоң сабак бердиңиз. Бир сөз менен сопсоо адамды өлтүрүп салуу же ооруп жаткан кишини бутуна тургузуп жиберүүгө болорлугун көрсөттүңүз.

5-кадам: Сабакты жыйынтыктоо максатында мугалим төмөндөгү тексти окуп берсе болот.

"Башка балээ кайдан келет?"

Күндөрдүн биринде Султан Хусейиндин сарайында чоң отуруш өтөт. Сөзгө сөз улашып отуруп падыша «Ат аягы менен суу ичсин» деген сөздү тапкандыгы үчүн Мир Алишерге эки миң теңге сыйлык бирилери билдирет. Муну уккан падышанын жакын кишилери кызганып, эмне үчүн эле ушул Алишер сыйлык ала берет деп, биз да ушундай сөздөрдү табабыз деп чыгышат. Падыша маакул болот. Табышмак катары ал сөөмөйү менен башын көрсөтөт да жооп күтүп калат, вазирлер эч кимиси эч нерсе дей албай калат, бир гана Мир Алишер ошол эле сөөмөйү менен тилин көрсөтөт.

Султан Хусейин Байгара тигил оозун ачып тургандарга кайрылат:

- Мен сөөмөйүм менен башымды көрсөттүм, Алишер болсо ага жооп кылып сөөмөйү менен тилин көрсөттү, ушулардын маанисин чечмелеп бергиле? - дейт.

Үч күнгө мөөнөт берилет. Үч күндө эч бири жообун таппайт. Анан алар Мир Алишерден мунун маанисин сурайт.

- Эгер ар бириң миң теңгенден берсеңер айтса, айтып беремин! – дейт Алишер Навои.

Алар кырк киши экен. Кырк миң теңгени санап берет. Алишер болсо бир ооз гана:

- Султан башка балээ кайдан келет деп сурады, мен болсо, башка балээ тилден келет деп айттым, - деп койдү.

Анан алар чуралдашып, «мен таптым», «мен таптым» деп падышага барат. Падыша болсо «эгер жалган айтсаңар башыңарды алам»дегенде баары коркуп Алишер айтканын моюндарына алат.

- Мына, - дейт падыша Султан Хусейин, - мен Алишердин бир ооз сөзүнө эки миң теңге берсем, силер кырк миңди чогултуп берипсиңер.

Ушундай сөз билги кишилер ар дайым өкүмдарларды ээрчип жүргөн. Манас баатырдын акылчысы Бакай болсо, ошол эле кезде анын жанында чоро катары Ырамандын ырчы уулу жүргөн. Дал ошол сөз билген чечендер, ырчылар, төкмөлөр болгондугу үчүн алардын салтанаты бийик, бийлиги бекем болгон.

№29 сабак

МУСААПЫРГА ЖАНА КОНОККО МАМИЛЕ

Сабактын максаты:

Окуучулар мусаапыр жөнүндө түшүнүккө ээ болушат. Мусаапырга, конокко кандай мамиле кылууну үйрөнүшөт. Окуган тексттеринин маанисин түшүнүп, айтып бере алышат.

Сабактын жабдылышы: Тексттер, ватмандар, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга мусаапыр адам жөнүндө түшүнүк берет.

Мусаапыр – ар кандай элде бир аз-бир аз айырмачылыктар менен түшүндүрүлөт. Биздин борборазиялыктарда жолго чыккан кишини мусаапыр дешет. Кыргыздарда «үйдөн жети кадам чыккандан кийин мусаапырсың» деп айтып коюшат. Осмон түрктөрүндө «мусаапыр» деген сөз «конок», «мейман» деген маанилерде. Алардын жерине барсаң «Келгиле, мусаапырлар» дешет. Кызык болуп кетесиң. «Мусаапыр» дегендин биздеги бир мааниси «алсыз», «бечара» дегенге да туура келет. «Мусаапыр» дегенди бир жалпы эле «жолго чыккан», «үй-жайынан алыс жүргөн» деп түшүнсөк болгудай.

Бизди эки каргыш жаза кетпейт деген сөз бар: биринчиси, ата-эненин каргышы; экинчиси, мусаапырдын каргышы. Демек, мусаапыр кыргыздар үчүн ата-эне менен бирдей. Мусаапыр адамдын аты болсо, атын алган, ага жем-чөп берген, өзүнүн курсагын тойгозгон, жатам десе, жай салып берген, анын кайдан чыкканын сураса да, «канча күн биздикинде болосуң» деп сураган эмес.

Ислам дининде үйүнөн үч күндүк аралыкка чыккан ар кандай адам мусаапыр деп аталат, ага динде да жеңилдиктер каралган, мисалы, төрт ирекеттүү парыз намаздарынын эки ирекетин эле касыр кылып, кыскартып окуганга уруксат берилет.

Мусаапыр – конок, кыргыздар «кудайдын бир аты конок» дешет. Мусаапыр жөн гана келип калган конок эмес, ал алыстан арып-чарчап, кыйынчылыктардын баарын көрүп келген конок. Мусаапырды дервиштерге салыштырат.

2-кадам: Мугалим окуучуларга "Машраб думана" тууралуу уламышты таркатат же көрктүү окуп берет. Думанын турмушун ибараттайт.

"Машраб думана"

Машраб думана деген ат менен таанылган дервиш мусаапыр туулган жери Намангандан Базар Ахунддан алда канча бийикке көтөрүлүп калган кезде, ал киши менен көбүнчө пикири келишпей, улам ой кагылыштары күчөп отурат, ошондо не болсоң ошо бол деп устаты шакиртин Кашкарга Убайдулла Аппак кожо эшенге жиберет. Айтылуу Аппак кожо өзүнүн дүйнө карашы бар дин өкүлү, бу дүйнөнүн жыргалынан кечкен сопу эле, сөзсүз анын таасири 18 жыл ошерде жашаган Машрабдын көкүрөк-көөдөнү аркылуу өтпөй койбойт болчу. Ошондой болду.

Машраб Кашкарга кеткен соң 40 жашында, он сегиз жылдан кийин гана, Наманганга ооруп аткан энесин көргөнү келип, аны ээсине берип, салтырасымынан кутулуп, кайра жер кезип кетет. Калган өмүрүн ал дервишчиликте өткөрдү. Мына калк турмушу: алдамчы дүйнө, жалганчылык, нааданчылык, көз жашы куюлган адамдар, көроокат үйүү... Сайрам калаасына барат, анда устазы, Кулкожо Акматтын ата-энеси шайык Ибраим менен Карачач эненин кабырларына

зыярат кылат, анан Түркстанга өтөт, кайра башка шаарлар менен кенддер, кыштактар менен жайлоолор анын бут алдында калат. Эл арасында аны кадырлап тосуп алышат, сөзүн угат, уламалар жана акындар арасындагы талаш-тартыштарда жеңип чыгат, пикирлештердин отурумдарынын көркүн ачып, мындай жерлердин гүлү болот, ал жүргөн жерлер өзүнчө майрамга айланат, газелдерин хафиздер ырдап-чордоп калкка жеткирет, а түгүл аны «Шах (падыша) Машраб» деп да аташкан. Чечендик, илим-билимдүүлүк, акындык, анан баарынан да инсандык сапаттарынын жогорулугу, жөө-жалаңдап дүйнө кезип жүрүшү, кербен сарайларга токтоп, калк көйгөйүнө жакын болушу анын даңазасын дагы бийиктетип, зоболосун зоого теңейт...

Кыргыздар арасында Машраб «дубана», «думана», «мусаапыр», «шаа» деген сыпаттоолору менен белгилүү болгон. Уламыш боюнча ал жер кезип жүрүп бир жерди көрсө чөл экен, кайра айланып ошерге келсе, эми шаар болуптур, кийин кайра бир келсе тоого айланганы айтылат, аса таягын минип Батыш менен Чыгышты аралай чаап мусаапырчылыкта күн өткөрөрү өзгөчө белгиленген. Анын ырлары да оозеки жана жазуу формасында элге тараган. Ал чыгармалардын башкы өзөгү – бу дүйнөнү, элди-жерди мусаапырлык көз менен көрүү жана мусаапырдык ой жүгүртүү менен айтып берүү.

3-кадам: Мугалим слайд аркылуу теманы жыйынтыктайт. Окуучуларга талкуу уюштурат. Суроолорго жооп алат.

1-слайд.

Мусаапыр конокко жакшы мамиле кылбаган адам элден чыккан. Эгер мусаапыр айыл башчыларына, аксакалдарга жаткан жери жайсыз болуп калганын айтса, ал үй айып тарткан. Эгер мусаапыр эми бара турган жерин билбесе, билгендерден сурап тактап, билип берген, зарыл болсо атын берген, адам кошуп берген. «Коноктуу үйдө кут бар» дешкен. Мусаапыр конок тамак салдырбай же союш сойдурбай койсо, үй ээси «Конок койдон жоош, шүк отур» деп конок камын уланта берген.

2-слайд.

Илгери Какшаал өрөөнүнүн көкүрөк жагында жашаган **Токсоба** деген кишиникине жазгы үзүмчүлүк кезинде капысынан коноктор келип калат, соююн десе малдын баары арык, анан ал өзүнүн түлөккө байлап жаткан жалгыз атын союп берген экен.

Айтылуу акын Токтогулдун үйүнө «узун сарыда», «жоон сүзүлүп, ичке үзүлүп» турган убакта коноктор келип калып, конок камы кылып Жанкара дегенди мактап ырдап союшка бир мал алып келип конокторун сыйлап кетирген экен.

3-слайд.

Улуу-Чаттын Кызыл-Ой деген жеринен Төрөбек деген киши конокко барган жеринин камчысын жоготуп жиберет. Бирөө атайын алганбы, уурдап кеткенби, билишпейт. Үй ээси «Деги камчыңыз бар беле?» деп шектенгенде, Төрөбек: «Камчымды Баяман уста өргөн эле, Майтарам уста үч жеринен мыктаган эле, ал камчыны колума алганда бүт элим бир тарапка ыктаган эле» деп айтып, камчысы бар экенин тастыктап берет.

Ошондо үй ээси мейманынын камчысын жакшы катпай жоготконго жана аны камчысы бар экенине шектенгени үчүн тогуздап айып төлөп кутулган экен.

4-слайд.

Мусаапыр конок мейман болуучу үйгө түшөрү менен анын бүт мүлкүн, жеке керт башын аман кайтаруу милдети үй ээсине, анын балдарына жүктөлгөн. Эгер бир нерсенин жоготушса, айып тартып, төлөп беришкен.

№30 сабак САЛАМДАШУУ АДЕБИ

Сабактын максаты:

Окуучулар саламдашуу адебин үйрөнүшөт. Саламдашуу, алик алуу, сурашуу тууралуу түшүнүккө ээ болушат.

Сабактын жабдылышы: Тексттер, ватмандар, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам:

Мугалимдин аңгемеси.

Адамзат жаралгандан эле бири-бирине салам айтып учурашкан, ансыз жашоо болбойт. Кыраакы кишилер топко жаңы келип кошулган адамды биринчи көрүштө эле анын саламынан ким экендигин билип, ал кишинин баасын берип койгон. Адамдыктын көркү да, баасы да, наркы да – салам-аликте. Бири-бирине салам айтуу менен кишилердин бири-бирине мээрим, жакшы көрүүлөрү, адамгерчиликтери көрүнбөс жиптер менен өтүп келген жана ошол мамилелерден жалпы жамаат ичин ырыс, ынтымак аралаган. Бири-бири менен урушуп калгандарды «алар салам айтышпай калган», «салам-аликке келбей калган» дешет. Бул мамиленин өтө курчуп, бузулгандыгынын белгиси.

Салам бергенде, кол алышып көрүшкөндө, же бири менен экинчиси учурашып, ал-акыбалын, бала-чакасын, ден соолугун, мал-алын, айыл-апасын сурашканда адамдардын инсандык сапаттары көрүнүп, алардын жүзүнөн нур төгүлүп турат. «Салам бериш – карыз, алик алыш – парыз» дешет.

Дүйнөдө учурашуунун эң кеңири тараган жана эларалык норма катары расмийлешкен түрү – эки адам бири-бирине оң колдонун сунуп, колдорун кысышып коюу. Мында саламдашуу формасын тарыхчылар, антропологдор, археологдор, этнографтар ар тараптан изилдеп жүрүшүп, алгачкы жамааттык мезгилдердин изи дешет. Ал кезде бул тайпа менен тигил тайпа ар кайсыл үңкүрлөрдө жашап, аңчылык кылып, анан тамак талашып, душман да боло калышып, өмүрлөрүн дайыма коркунуч коштоп жүргөндө бири менен экинчиси кездешкенде «мына менин колумда куралым жок, алакандарымда сени өлтүрөр нерсем жок» дегендей мааниде колдорун көрсөтүп, кол беришкен болуу керек дешет.

Эмнеси болсо да тынчтыкка, ынтымакка, жакындыкка чакырган кол берип учурашуу кыргыздар арасына да кеңири тараганына күбө болуп турабыз.

2-кадам: Окуучулар башка элдердин саламдашуусу тууралуу билген маалыматтарын ортого таштайт. Окуучулар талкуулашат.

Индустар.

Индустар учурашканда эки алаканын бири-бирине матап коюп, анан ошол жупталып турган колдорун маңдайынын ортосуна алып барып түз алып, башын бир аз ийет.

Мусулмандар.

Бир катар мусулман элдеринде оң колду көкүрөккө коюп, башын бир аз ийип (бирок бүгүлбөй эле), «ассалому алайкум» («сизге тынчылык тилейм») дейт, салам багышталган киши да куду ошондой кыймылдарды кылып, «ваалайкум ассолом» («мен да сизге тынчылык тилейм») деп жооп берет. Бул салт бизге дагы кеңири тараган, бирок азыр шаар жерлерине андайлардын калып жаткандыгы өкүнүчтүү.

Кытайлар.

Кытайдын айрым бир аймактарында учурашкандар «Сен бүгүн тамак жедиңби», «Курсагың ач эмеспи» деп учурашат экен. Тибетте болсо бири-бирине тилдерин чыгарып, жылмайып коюшат дешет. Кыргыздарда байыртан оорудан айыгып, же кырсыктан жакшы болуп, болбосо жоодон келе жатканда үйүнө киргизе койбой чыныга толтура суу куюп, башынан тегеретип, анан ошого түкүртүп, суусун сыртка төгүп таштап, чынысын босогого көмкөрүп коёт.

Эмнеси, кандайы болсо да саламдашуу адамдар ортосунда бири-бирин ызаттоо, тааныш же бейтааныш адам менен бул жер үстүндө бирге жашоого, сүйлөшүүгө, пикир алышууга даяр экенин билдирүү. Мунун ушундай өзгөчөлүгү бар: жашка, мансапка, бирөөгө көз карандылыкка карап салам берилбейт, салам баары үчүн бирдей болот. Эгер андай шарт бузулса, мындай адамдарды экижүздүү, кошоматчы дешет.

Кыргыздар арасында салам-аликтин, учурашуунун ондон ашык түрү бар экенин байкап жүрөбүз: алыстан баш ийкешүү; оң колдорун кысышуу; кол булчуңдарынан сылап коюу; сөз менен «саламатсызбы» деп айтышуу; келиндердин салам салуусу; «жакшысызбы» деп коюу ж.б.

Мына ушулардын адептик эрежелерин жакшы билишибиз керек. Ысык-Көл тараптарда улуулар отурган жерге кирип келген келин, же жигит, «жакшысыз» деп коёт. Мунун мааниси сурашуу эмес. Буйрук сыяктанат, «Сиз жакшысыз», «мен сурам, сурабасам дале баары бир жакшысыз да» деген маани. Же Түштүк тарапта он беш-жыйырма киши (*көбүнчө аялдар*) жамаат болуп тамак ичип отурса, бирөө кирип келип, баары менен кыдырата учурашып чыгат, «кандай отурасызбы, оорубай жүрөсүзбү, Казакстандагы тамекиге кеткен уулуңуз **Мамарайим** жакшы жүрөбү» ж.б. деп, арадан жарым саат өтүп, тамактары муздап калат. Же шаарларда, алардан өтүп айылдарда да жаш жигиттер бири-бирине чекелерин тийгизип койчу болду, же алакаңдарын карс коюп кетишет, болбосо, «привет», «салам», «хелло» деп алыстан кыйкырат. Айрым бир эби жок, сыны жок тамашалашкан азилкечтер «кандай доңуз», «кандай кашек», «салам, өлүк» деп учурашчу болушкан. Дагы бирөөлөр тээ алыстан кыйкырат: «Эй, жуксуз, дагы эле өлбөй жүрөсүңбү?». Антсе берикиси жооп берет: «Карызыңды качан бересиң, калпычы?».

Бир кыл кишилер да сага колун берет да, ары жакта бирөө менен сүйлөшүп кирет, же дагы бирөөлөр колунду бекем кысып, силкип-силкип туруп алат, жаныңдагы киши сага кол узатып турган болот, ага болсо тигил неме колунду бошотпойт. Башка бир кишилер кол учун гана берип, эптеп гана учурашымыш этет.

Мунун баары адепсиздик, көпкөндүк. Булар өзүн гана булгабай, жалпы жамаатты, элди сасытып, иритип жатат. Мындайлар көбөйүп кетсе, коом бузулат. Акырзаманда адамдар бири-бирине салам айтышпайт калат дешет.

3-кадам: Мугалим окуучуларга төмөндөгү аңгемени окуп берет. Класста талкуулашат.

Айылыбызда Акаев Абдираим деген агайыбыз улуу болобу, кичүү болобу, аялбы, эркекпи, сөзсүз токтоп, кол берип учурашып, анын ал кишилердин тууган-уругун, малы-жанын түгөл сурап чыгып, ошонон кийин жүзүнө бата тартып өтүп кетчү. Элдин баары бул кишини ызаат, урмат кылчу. Шылдыңдап туурагандар да учурачу.

Салам-аликке эч качан убакыт аябаш керек, жолум узарат деп учурашпай өтүү менен адамдардын назарынан каласаң.

Ошол агай – фронтовик-физик мугалим бизге абдан көп насааттарын айтчу. Бир күнү шоктонуп атканыбызда келип калды. Анан биз отуруп калдык.

- *Кимде резина өчүргүч бар? - деди агай.*
- *Менде! Менде! - Баарыбыз жабыла кол көтөрдүк.*
- *Мага бергиле! Эми кимде измелик-төөнөгүч бар?*
- *Менде! Менде!*

Агай баарыбызды каратып алды да резина-өчүргүчкө измелик-төөнөгүчтү сайып өткөрдү.

- Көрдүңөрбү? Өттүбү? Өттү! Эми кайра тартып алам. Тартып алдым. Ийненин изи калдыбы? Резина тешилдиби? Тешилген жок! Из калган жок! Силердин кулагыңар да ушундай экен! Бир жагынан сөз кирип, экинчи жагынан чыга берет экен да, анан ушул резинадай болуп ичинде из калбайт экен!

Абдираим агайдын ушундай аңгемесин көп эшиттим. Ал гана эмес анан ошондогу көргөзмөлүү сабагын турмушумда эчен жолу колдондум. «Саламчы» агайыбыз ушундай асыл адам болгон.

4-кадам: Окуучулар төмөндөгү эки текстти салыштырышат. Өз ойлорун ортого салышат.

<p>Бир жигит айтат: балалыгыбызда бир кишиге ар дайым салам айтып өтчү элек, бирок ал такыр алик алчу эмес, баш да ийкебейт эле, анан айрым тентек балдар салам айткан сыяктуу кылып ичтен сөгүп өтчү. Алик албаган кишинин жазасы ушул да. Ал алик алуу парызын унутту, кийин ага эч ким салам да бербей коёт, демек адамдардын мээр-махабаты ал тирүү жанга өтпөйт да, жукпайт да, куураган дарак сыяктуу өзү менен өзү гана болуп калат. Мына ушундайдан сактануу керек.</p>	<p>Ошонун эле тескериси, бир мугалим айыл мектебине жумушка баратканда жүздөгөн балдар менен учурашып, алардан алик алып, өзүнүн көңүлү көтөрүлүп, өзүн дайыма шайдоот алып жүрчү экен. Көп жыл ушинтип жүрүптүр. Анан бир жолу шаарга барат, кечке жүрөт, бир бала түгүл, бир киши салам айтпайт, анан ошол саламсыздыктан чарчап, дарманы кетип, кечинде төшөгүнө сулк кулайт.</p>
---	--

5-кадам: Мугалим слайд аркылуу төмөндөгүлөрдү түшүндүрүп берет. Окуучулардын оюн сурайт.

Салам берүү жана алик алуу менен адам өзүн башкалар арасында күзгү сыяктуу ачып таштайт. Ошондуктан салам берүүнүн айрым бир адеп сактай турган учурлары болот.

- бирөөлөр кызуу маектешип атса, алардын сөзүн бөлбөө үчүн кол берип учурашууга болбойт;
- жамааттан эки адам бөлүнүп кетип ары жакта сүйлөшүп жатса алар менен кол алышып учурашуу жарабайт;
- жамаат отурган жерде кечигип келгенде кол берилип саламдашылбайт;
- көпчүлүк тамак жеп жатышса кол берип учурашуу туура эмес болуп калат;
- таанышбы, бейтаанышбы, көчөдө учурашкан киши менен саламдашуу парз;

• бир күндө бир адам менен кайра-кайра жолукса, кайра-кайра саламдаша берүү керек, Мухаммед пайгамбар айткан, эки момун мусурман бири менен бири учурашып саламдашып бүткөн соң алдыларынан кокус жол боюнда өсүп турган дарак учураса, экөө ал дарактын эки жагынан өтүп кайра жаңыдан жолуккандай саламдашса көп сооптуу иш болот деп;

• жашы кичүүлөр жашы улууларга озунуп салам айтат;

• топко улуу кишилер салам айтып кирип келсе, кичүүлөр ордунан туруп алик алат;

• эркектер жашы улуу аялдарга кол берип учурашыш керек болсо, биринчи кол сунбайт;

• жаш балдар улуу кишилер менен кол берип учурашканда эки колу менен кармап саламдашса жакшы болот;

• эркектер менен аялдар өтө жакын тууган, же классташ, теңтуш болбосо, кол берип учурашпайт;

• көптөн бери көрүшпөгөн, же узак сапардан келген эркек адам менен эркектер кучакташып, бирок катуу кыспай көрүшөт, мындайда далысын таптап, же сылап да койсо жакшы;

• узак сапардан, мисалы, ажылыктан келген киши менен кучакташып көрүшкөндө өтө этият кылуу керек, себеби ал киши бул жердин абасына, көп элдин шаңына көнүгө элек болот;

• кыргыз салтында өбүшүп учурашуу жок;

• аял менен эркек, эркек менен эркек, аял менен аял ооздорунан өбүшүп учурашуу маданиятсыздык, батышты эби жок ээрчигендик;

• жаш балдарды, кыздарды улуу адамдар учурашуу учурунда чекесинен өөп койсо болот;

• улоодо, же кыймылда бараткан адам токтоп турганга; жаштар улууларга; жамаатка кирип келген киши ал жердегилерге; кыймылда кетип жатканда мурдагысынан кийинки озуп баратса, ошол озуп бараткан адам биринчи салам айтат;

• мас, жинди, баңги кишилерге салам айтылбайт;

• жамаатка кирип келген киши кимдир бирөөнүн өтө жакыны болуп, көптөн бери көрүшө элек болсо, ошол киши менен гана кучакташып учурашат, мындайда калгандарга «көргөнүбүз көрүшкөн» деп коёт;

• үй-бүлөдө ар күн эрте менен турганда балдар жана кичүүлөр чоңдор менен саламдашат;

• салам берүүчү алик алуучулардын алик алышын күтүп отурбайт.

Салам берүү – бул ызаттоо, көңүл алуу, сыйлоо. Кыргыздар «бир күн туз таткан жериңе миң күн салам бер» дейт, бул саламдын улуулугун көрсөтүүчү сөз.

Силер бүгүн канча адамга салам бердиңер? Канчалык көп салам берген болсоңор, ошончо адептүү адамсыңар...